

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტი

მარიკა მშვილდაძე

**ადრეული ქრისტიანობა
საქართველოში**

გამომცემლობა „ანისა“
თბილისი 2008

ნაშრომში წყაროებზე, არქეოლოგიურ მასალასა და ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე დაყრდნობით გაანალიზებულია ახ.წ. I-IV სს. იბერიასა და კოლხეთში არსებული პოლიტიკური სიტუაცია დასავლურ და აღმოსავლურ ცივილიზაციათა კონტექსტში. შესწავლილია ქრისტიანობის გავრცელების ნანამძღვრები და გავრცელება საქართველოში (იბერია, კოლხეთი), რელიგიის როლი ქვეყნის ორიენტაციის საკითხში. წიგნში გარკვეული ადგილი ეთმობა ქრისტიანული რელიგიის არსებობის ფაქტს რომის ლეგიონებში და მათ როლს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ქრისტიანობის გავრცელების შემდგომ, პირველი მსოფლიო მონოთეისტური რელიგიის დამკვიდრებაში.

წიგნი განკუთვნილია ისტორიის, კულტურის, რელიგიის შემსწავლელი სპეციალისტების, სტუდენტებისა და საკითხით დაინტერესებული ფართო წრისათვის.

**რედაქტორი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი გურამ ლორთქიფანიძე**

**რეცენზენტი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი გურამ ყიფიანი**

© მ. მშვილდაძე, 2008

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2008

თბილისი, 0179, ი. შავსაძის ბაზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-12-443-3

შესავალი

ქრისტიანობას საფუძველი ელინიზებულ აღმოსავლეთში, იუდაიზმის წიაღში ეყრება. თუ არსებობის პირველ წლებში ეს მონოთეისტური რელიგია თავის ძირითად პრინციპებს განსაზღვრავდა, სულ მალე იგი ერთ-ერთი იმ ძალთაგანი გახდა, რომელთანაც იუდაიზმს ანგარიშის განევა მოუხდა.

ნიშანდობლივია, რომ ქრისტიანობა, რომელიც იწყებოდა რა როგორც უმცირესობის რელიგია, სამასი წლის მანძილზე ჯერ რომის იმპერიის ძირითად სახელმწიფო რელიგიად გადაიქცა, შემდეგ კი არა მხოლოდ იმ ქვეყნების წარმმართველ მოძღვრებად, რომლებიც რომის იმპერიის ნანგრევებზე იქნენ შექმნილნი. ამ მხრივ გამოჩაქვნილი არც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სახელმწიფოები – იბერია და კოლხეთი წარმოადგენდა.

ადრეული ქრისტიანობის შესასწავლად წყაროდმცოდნეობით ბაზას ძირითადად ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი წერილობითი წყაროები, ეპიგრაფიკული ძეგლები და არქეოლოგიური მასალა შეადგენს. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ნაშრომში გაანალიზებული გვაქვს უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურა.

ანტიკური პერიოდის წყაროები, რომლებშიც ქრისტიანობის შესახებ მოგვეპოვება ცნობები, ძირითადად ორ ნაწილად იყოფა - ქრისტიანულად და არაქრისტიანულად. პირველ ჯგუფს განეკუთვნება: ა) ქმნილებები, რომლებიც ეკლესიის მიერ აღიარებულია წმიდათაწმიდათ და შეტანილი არიან საეკლესიო კანონში („ახალი აღთქმა“); ბ) ქრისტიანობის აპოლოგეტიკისა (სარწმუნოების დამცველები) და ეკლესიის მამების ქმნილებები; გ) ე.წ. აპოკრიფები (სიტყვასიტყვით „საიდუმლო“, „იდუმალი“, „ფარული“) – ქმნილებები, რომლებიც ამათუიშ მიზეზის გამო არ შევიდა საეკლესიო ნაშრომებში, მაგრამ ეკლესიის მიერ მაინც მონონებულია. აქვე ცალკე ჯგუფად შეგვიძლია გამოვყოთ ქრისტიანული საეკლესიო დოგმების მოწინააღმდეგე ერეტიკოსების მიერ შექმნილი ქმნილებები ან ქმნილებების ნაწილები, რომლებმაც

ჩვენამდე მოაღწია; დ) სხვადასხვა ეპიგრაფიკული ძეგლები, არქეოლოგიური მონაპოვარი. რაც შეეხება მეორე ჯგუფს, მასში ერთიანდება ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების ბერძნულ-რომაული და იუდეური წყაროები.

ქრისტიანული წყაროებიდან უძველეს ქმნილებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ „ახალი აღთქმა“ – მათეს, მარკოზის, ლუკასა და იოანეს სახარება, „მოციქულთა საქმეები“, მოციქულთა წერილები სულ 21 (ეპისტოლე კორინთელთა, კოლათელთა, ეფესელთა...) და იოანეს გამოცხადება (აპოკალიფსიკი). თორმეტი მოციქულის სწავლება (Didache – აღმოჩენილი 1875 წ.), ერმას „მწყემსი“, რომლებსაც უფრო გვიანი ქმნილებები მოჰყვა. კერძოდ, მსოფლიო საეკლესიო კრებების გადაწყვეტილებები, საეკლესიო წერილები და სხვ.

პირველი ავტორი, რომელიც სახარების შესახებ მოგვითხრობს, ისე, რომ ამ ტერმინს არ მოიხსენიებს, არის იუსტინე (Justinus 100-165 წწ.) – ქრისტიანობის აპოლოგეტი და ფილოსოფოსი, რომლის შემოქმედების დიდმა ნაწილმაც მოაღწია ჩვენამდე. რაც შეეხება ოთხი კანონიკური სახარების („ახალი აღთქმა“) მოხსენიების ფაქტს, იგი პირველად დაფიქსირებულია მეორე საუკუნის უდიდეს მოაზროვნე – ირინეოსთან (ბერძნული – Ειρηναίος. ლათ. – Irenaeus). იგივე ავტორი თავის ცნობილ თხზულებაში „ერესების წინააღმდეგ“ (Adversus Haeretas, III, 11) გვანდის მეტად ღირებულ ცნობებს ქრისტიანული მწერლობის შესახებ, რომელშიც აღნიშნავს, რომ ოთხი კანონიკური სახარების გარდა კიდევ სხვა სახარებებიც არსებობდა, რომლებიც „ახალ აღთქმაში“ არ იყო შეტანილი.

„მოციქულთა საქმეები“, რომელიც ოთხ კანონიკურ სახარებას მოჰყვება მოგვითხრობს იუდეველებსა და წარმართებს შორის ქრისტეს მონაფეთა პეტრესა და ძირითადად პავლეს მიერ ქრისტიანობის გავრცელებაზე. იგივე „მოციქულთა საქმეებიდან“ ვიგებთ, რომ ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევრებისათვის დამახასიათებელი იყო საერთო ქონება, გავრცელებული იყო ქველმოქმედება, ცალკეული თემები ერთმანეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი და ერ-

თმორწმუნეებს შორის ადგილი ჰქონდა მიწერ-მოწერას, რომ არსებობდნენ მოციქულები და მქადაგებლები.

ქრისტიანული წყაროებიდან უძველეს ავტორად მიჩნეულია იუსტინე (Iustinus 100-165 წწ.). იგი ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ბერძენი ქრისტიანობის აპოლოგეტიკია. მისი შემოქმედებიდან შემორჩენილია სამი თხზულება – „აპოლოგია“ – პირველი და მეორე (*"Apologia prima pro Christianis ad Atoninum Pium"*, *"Apologia Secunda pro Christianis ad Senatam Romanum"*). პირველი აპოლოგია, შედგენილია 155 წ-თვის, ხოლო მეორეს დათარიღება ძნელდება) და „საუბარი ტრიფონ იუდეველთან“ (*"Cum Tryphone Iudeo Dialogus"*). „აპოლოგიაში“, რომელიც მიმართულია იმპერატორების ანტონინუს პიუსისა (138-161 წწ.) და მარკუს ავრელიუსისადმი (161-180 წწ.), იუსტინე მოითხოვდა ქრისტიანები სასამართლოსათვის გადაეცათ მხოლოდ თავიანთი კონკრეტული დანაშაულისათვის და არა „სახელისათვის“. მისი თხზულებები მნიშვნელოვან წყაროდ გვევლინება ქრისტიანული თემების შესახებ. ნაშრომში „საუბარი ტრიფონ იუდეველთან“, იუსტინე პირველად გვანვდის ცნობებს იესოს – მესიის შესახებ. ეს მოხეტიალე მქადაგებელი და მწერალი მოწამებრივად აღესრულა რომში 165 წ.

ტატიანე (Tatianus II ს.) – ქრისტიანობის ცნობილი აპოლოგეტი. მისი შემოქმედებიდან შემორჩა ორი თხზულება „სიტყვა ელინების წინააღმდეგ“ (*"Oration ad Graecis"*, 176 წ.) და „დიატესარონი“ (*"Diatessaron"*, 165-170 წწ.) პირველში ავტორი აკრიტიკებს ყოველივე ბერძნულს, განსაკუთრებით კი ფილოსოფიას, პლატონსაც კი, ხოლო რაც შეეხება მეორე თხზულებას, იგი წარმოადგენს ოთხი კანონიკური სახარების ნაკრებს, რომელიც შემორჩენილია სირიული, არაბული, ლათინური და სომხური თარგმანით.

ათენაგორა (ბერძნული – Πατριάρχης Αθηναιόβας. ლათ. – Athenagoras Atheniensis II ს.) – ათენელი ქრისტიანი მოღვაწე, იუსტინეს მოწაფე, ავტორი ქრისტიანთა შეწყალებისათვის დაწერილი შუამდგომლობისა (თხოვნისა) (*"Legatio pro Christianis"*), რომელიც შესაძლოა შექმნილიყო 177 წ. ნე-

რილი მიმართულია მარკუს ავრელიუსისა და მისი შვილის კომოდუსისადმი (180-192 წწ.). ნაშრომში ავტორი უარყოფს ქრისტიანებისათვის წაყენებულ ათეიზმის ბრალდებას და გამოდის ზნედაცემულობის წინააღმდეგ. ათენაგორა გვევლინება აღდგომის (განახლების) შესახებ ერთი ტრაქტატის ავტორად ("De resurrectione mortuorum", 180 წ.).

ირინეოსი (ბერძნული - Ειρηναίος, ლათ. - Irenaeus, დაახლოებით 120-200 წწ.), გვიანანტიკური ხანის უდიდესი მოაზროვნე, 177-178 წწ. ლიონისა და ვიენის ცნობილი მოვლენების დროს ლიონის ეპისკოპოსი. იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქრისტიანი მწერალი. ირინეოსმა 180 წ. დაწერა დიდი ნაშრომი "Adversus Haereses" (ერესების წინააღმდეგ), ხუთ წიგნად, რომელიც ეკლესიის ისტორიის შესასწავლად უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს. თხზულება შემორჩენილია ლათინური თარგმანით და დიდი მნიშვნელობა აქვს აღრეული ქრისტიანობის (II ს.) გასააზრებლად.

ტერტულიანე (Quintus Septimius Florens Tertullianus დაახლოებით 155/165 - 220/240 წწ.) პირველი ქრისტიანი მწერალია, რომელიც ლათინურ ენაზე წერდა. იგი გვევლინება ორი აპოლოგეტური თხზულების და თითქმის ორმოცამდე მქადაგებლური, დოქტრინალური და პოლემიკური ნაშრომის ავტორად. მისი შემოქმედებიდან მხოლოდ 31 თხზულებაა შემორჩენილი, რომელთა შორის აღსანიშნავია "Apologeticus" (წარმართებისაგან დაცვა) შექმნილი 197-198 წწ. და "De praescriptione haereticorum" (ერეტიკოსების დაგმობა), რომლებშიც ავტორი გვანვდის ცნობებს იმის შესახებ, რომ დედაეკლესია ჯერ კიდევ ქრისტეს მოციქულების დროს არსებობდა. ტერტულიანემ გაამდირა ქრისტიანული ლექსიკა. შემოიტანა ახალი იურიდიული ცნებები. იგი თავის თხზულებებში ქრისტიანთა დაცვითა და წარმართების მხილებით იყო დაკავებული და არა დოგმატიკის შემუშავებით.

კლიმენტი ალექსანდრიელი (ბერძნული - Κλήμης ο Αλεξανδρεΐς, ლათ. - Clemens Alexandrinus 150-215 წწ.) თავის თხზულებაში "Protreptikos pros Ellenas" (წარმართების

დარწმუნება (დარიგება), "Paidagogos" (პედაგოგი), "Stromateis" (სტრომატები) და სხვ. ცდილობდა ქრისტიანული სწავლება შეეთანხმებინა ელინისტურ კულტურასთან. აცხადებდა რა, რომ ბერძნული ფილოსოფია ძველ აღთქმასთან თანასწორად ახალი აღთქმისათვის მოსამზადებელ საფეხურს წარმოადგენდა, რაც თავისთავად მოწმობს ქრისტიანობის გავრცელებაზე ელინისტური მოსახლეობის შეძლებულ ფენებში.

კლიმენტი ალექსანდრიელი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ არ არსებობს რწმენა ცოდნის გარეშე, როდესაც იგი შეცნებაზე საუბრობს, მხედველობაში აქვს არა ბუნების, არამედ ღმერთის წვდომა, ხოლო შეცნების კრიტერიუმად ყოველთვის რწმენა ევლინება. მისი ნაშრომები ჩვენთვის ღირებულია თუნდაც იმის გამო, რომ მათში ჩართულია 360 ბერძენი ავტორის ქმნილებების ნაწილი, რაც მკვლევართათვის ფასდაუდებელ მასალას წარმოადგენს.

ორიგენე (ბერძნული – Ὠριγένης . ლათ. – Origenes Adamantius 185-254 წწ.) კლიმენტი ალექსანდრიელისა და ამონიუს საკას მოწაფე. ორიგენე III ს. ყველაზე პროდუქტიული მწერალი იყო. მისი შემოქმედება რამდენიმე ნაწილად იყოფა: 1. ბიბლიურ-კრიტიკული თხზულებები, რომლებშიც მოცემულია ებრაული წმინდა წერილების ტექსტების შედარებითი შესწავლა; 2. ბიბლიურ-ეგზეგეტიკური თხზულებები, შედგენილი სქოლიოების, საუბრებისა და კომენტარებისაგან; 3. დოგმატური თხზულებები. მაგალითად, „სტრომატები“ და „საწყისებზე“; 4. აპოლოგეტიკური თხზულებები. მაგალითად „ცელსუსის წინააღმდეგ“ ("Contra Celsum") 8 წიგნად. ჩვენამდე მოღწეულია ორიგენეს მიერ ძველ და ახალ აღთქმაზე დაწერილი კომენტარების დიდი ნაწილი. თავის ნაშრომებში ორიგენემ სისტემაში მოიყვანა ქრისტიანული სწავლება და გააგრძელა ქრისტიანული დოგმატიკის შემუშავება. პლატონური ფილოსოფიის ქრისტიანობასთან დაახლოებაში იგი კლიმენტი ალექსანდრიელზე შორს წავიდა.

კიპრიანე (ბერძნული – *Κυπριανός Καρχηδόνας*. ლათ. – *Thascius Caecilius Cyprianus* 200-258 წწ.) III ს. ქრისტიანობის ცნობილი აპოლოგეტი, მეორე დიდი მოღვაწე იყო ტერტულიანეს შემდგომ, ვინც ლათინურად წერდა. მან დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დატოვა. ტრაქტატში "Ad Donatum" იგი მიმართავს შეძლებულ ქრისტიანებს და ამტკიცებს ქრისტიანობის უპირატესობას წარმართობასთან მიმართებაში. მისი მრავალრიცხოვანი წერილები (*Epistolae*) მოგვითხრობენ საეპისკოპოსოს ერთპიროვნული ძალაუფლების გაძლიერებისათვის ავტორის დაუღალავ ბრძოლაზე. კიპრიანეს თხზულება "De Catholicae Ecclesiae Unitate" (ეკლესიის ერთიანობის შესახებ, 251 წ.) მნიშვნელოვან შენაძენს წარმოადგენს ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიის მკვლევართათვის. მასში ავტორმა აზრი გამოთქვა იმის თაობაზე, რომ საჭირო იყო ეკლესიისა და დევნის პერიოდში მისგან განდგომილი ხალხის გაერთიანება. აღიარებდა რა რომის საეპისკოპოსოს წარმმართველ როლს, თვლიდა, რომ მას არ ეკუთვნოდა უმაღლესი სასამართლო ავტორიტეტი დანარჩენ საეპისკოპოსოებზე. სულ მის მიერ დაწერილი წერილების რაოდენობა 81-ით განისაზღვრება. ჩვენამდე 66 წერილმა და 12 ტრაქტატმა მოაღწია.

ევსები კესარიელის (*Eusebius Pamphili Caesariensis* 260-339 წწ.) შემოქმედებიდან შემორჩენილია ოთხი თხზულება: 1. „ქრონიკა“ (*Chronicon*) ორ წიგნად – მსოფლიოს მოკლე ისტორია დასაბამიდან თავის პერიოდამდე, რომელშიც დიდი ყურადღება მიაქცია ქრონოლოგიას; 2. „საეკლესიო ისტორია“ (*"Historia ecclesiastica"*) ათ წიგნად – ქრისტიანობის დასაწყისიდან 324 წლამდე; 3. „კონსტანტინე დიდის ცხოვრება“ (*"Vita Constantini"*) – ოთხ წიგნად – ძირითადად პანეგირიკული თხზულება, რომელიც მოკლებული არ არის ისტორიულ მნიშვნელობას, ვინაიდან მასში ბევრი ოფიციალური დოკუმენტია შესული; 4. „ძველ წამებათა კრებული“ – (საკლესიო ისტორია, IV, 15).

მისმა შემოქმედებამ დიდი გავლენა იქონია ქრისტიანულ ლიტერატურაზე. იგი, ისევე როგორც ორიგენე, სუბორდინაციის შესახებ სწავლების მომხრე იყო. მკვლევართათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ევსები კესარიელის „საეკლესიო ისტორიას“, რომელშიც თხრობა 324 წლამდე მოდის. ნაშრომში შესულია დოკუმენტები და ამონაწერები ჩვენამდე მოღწეული თხზულებებიდან. მან სწორედ ამ ნაშრომის შექმნის გამო მიიღო „ეკლესიის ისტორიის მამის“ წოდება. ევსები კესარიელი ლიტერატურის შემგროვებლადაც გვევლინება. მას ეკუთვნის „Praeparatio evangelica“ (ბერძნული – προπαρασκευασις) და „Demonstratio evangelica“, რომლებშიც ბევრი ჩვენამდე მოუღწეველი ლიტერატურა შევიდა, მისმა პოლიტიკურ-ფილოსოფიურმა შეხედულებებმა დიდი გავლენა იქონია ბიზანტიის სახელმწიფოზე.

ლაქტანციუსი (Lucius Caecilius Firmianus Lactantius 250-325/30 წწ.). მისი შემოქმედებიდან აღსანიშნავია „Divinae Institutiones“ (ღვთაებრივი დადგენილება, 303-311 წწ.), რომელიც ლათინურ ენაზე ქრისტიანული სწავლების ძირითადი არსის გადმოცემის პირველ ცდას წარმოადგენდა და „De mortibus persecutorum“ (მღევნელთა სიკვდილის შესახებ, 318-321 წწ.), რომელშიც თხრობა მოყვანილია დიოკლეტიანეს იმპერატორობამდე. თავისი თხრობის მდიდრული სტილის გამო ჰუმანისტები მას „ქრისტიანთა ციცერონს“ უწოდებდნენ.

ადრექრისტიანული წყაროების შემდეგ ჯგუფს წარმოადგენს აპოკრიფები, რომელთა რაოდენობაც გაცილებით მეტია, ვიდრე ეკლესიის მიერ კანონიკურად მიღებული თხზულებები. მათ შორის აღსანიშნავია ერმას „მწყემსი“ და „დიდაქე“ (Didache).

ერმას (ბერძნული – Ερμᾶ. ლათ. – Hermas) „მწყემსი“ (ბერძნული – „Ποιμήν“. ლათ. – „Pasator“), რომელიც უკვე ძველ დროში ითვლებოდა წმინდა წიგნად, დიდი ხნის მანძილზე ლათინური ტექსტით იყო ცნობილი. მისი ავტორის შესახებ სამი ვერსია არსებობს : 1) ერმა იყო 70 – თავან ერთ-ერთი მოციქული, რომელიც ნახსენებია წმინდა პავლეს ეპის-

ტოლემში რომაელთა მიმართ (რომაელთა მიმართ, 16:14), აქედან გამომდინარე, კლიმენტი, რომელიც ასევე მოხსენიებულია წიგნში, კლიმენტი რომაელთან – რომის ერთ-ერთ პირველ ეპისკოპოსთან (გარდაიცვალა 101 წ.) არის იდენტიფიცირებული. აღნიშნულის შესახებ აზრი პირველად ორიგენემ გამოთქვა. ამავე თვალსაზრისს იზიარებდა იერონიმე სტრიდინელი (Eusebius Sophronius Hieronymus, 320-419/420 წწ.) – კანონიკური ლათინური ბიბლიის ტექსტის შემდგენელი; 2) ერმა არის ეპისკოპოს პიუსის (ეპისკოპოსობის წლები 142-157) ძმა და 3) კომპრომისული ვარიანტი – ერმამ, პიუსის ძმამ შეაესო და ლათინურად თარგმნა მოციქულ ერმას მიერ დაწერილი ტექსტი.

1922 წელს გამოქვეყნებულ იქნა IV ს. დათარიღებული ერთ-ერთი პაპირუსის ნაწყვეტები, რომელიც ემთხვეოდა ბერძნულ ორიგინალს (P. Lond. V, 1783) და შეიცავდა ნაწყვეტებს „მწყემსიდანაც“ (Mand. IX). „მწყემსი“ საკმაოდ განსხვავდება ჩვეულებრივი ქრისტიანული ნაშრომებისაგან. მასში არ არის მოხსენიებული იესოს სახელი, მაგრამ ბევრია საუბარი ეკლესიაზე. თხზულება შედგება სამი ნაწილისაგან, რომლის შინაარსს მონანიების ქადაგება წარმოადგენს. ავტორი იცნობს გნოსტიკურ ლიტერატურას. იგი საეკლესიო ორგანიზაციის მაღალ ფენას განეკუთვნებოდა. „მწყემსი“, ისევე როგორც „დიდაქე“ გვაძლევს მასალას საეკლესიო ორგანიზაციის საწყის სტადიაზე, როდესაც კლირებთან ერთად ჯერ კიდევ მოქმედებდნენ წინასწარმეტყველები.

„დიდაქე“ (Didache) გვევლინება ქრისტიანული თემების ორგანიზაციებისა და მათი შიდა ცხოვრების შესწავლის მთავარ წყაროდ. იგი მნიშვნელოვანია ქრისტიანული წესების გააზრების თვალსაზრისითაც. „დიდაქე“ გადმოგვცემს საეკლესიო თემის მდგომარეობას მისი შექმნის პერიოდში. ქრისტიანული წყაროების მიხედვით (Eusebius), იგი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ახალი რელიგიის მიმდევრებში.

ჩვენ მიერ ცალკე ჯგუფად გამოყოფილ ქრისტიანული ეკლესიის დოგმების მოწინააღმდეგე ერეტიკოსების მიერ

შექმნილი თხზულებების რიგში შეგვიძლია გავაერთიანოთ 1946 წ. ლუქსოსის მახლობლად (50კმ) ხენობოსკიონში, სარდაფში, სკივრში, სხვა საგნებთან ერთად აღმოჩენილი გნოსტიკური პაპირუსების ხელნაწერების კოლექცია, რომელიც 44 თხზულებისაგან შედგება.

ხენობოსკიონის დოკუმენტების ნაწილი სწორედ ის გნოსტიკური თხზულებებია, რომელთაც თავის დროზე ეპაექრებოდნენ ირინეოსი, ორიგენე და ეკლესიის სხვა მამები. აღნიშნულ დოკუმენტში შესული ზოგიერთი ქმნილების სათაური შეესაბამება აპოკრიფული სახარებების სათაურებს, რომელთა შორისაც აღსანიშნავია ეგვიპტელების გნოსტიკური სახარება.

ქრისტიანული თემის ცხოვრების შესწავლის თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს არქეოლოგიურ მონაპოვარს და ეპიგრაფიკულ ძეგლებს, რომლებიც წლების მანძილზე საკმაო რაოდენობით დაგროვდა. მათ შორის დიდი როლი ენიჭება კატაკომბების, ქრისტიანების საცხოვრებლების გათხრასა და ანალიზს. ჩვენ ამ საკითხზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, ვინაიდან წარმოუდგენელია ყველა მასალის მოტანა. უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ პირველი ქრისტიანების შესახებ მასალა მოპოვებულია რომში პალესტინაში, ეგვიპტეში, საქართველოში და სხვ. ცნობილია რომში გათხრილი ლუცინას, დომიცილას, კალისტას კატაკომბები და სხვ. მათ შორის ლუცინასა და დომიცილას კატაკომბები I ს. II ნახევრით თარიღდება, კალისტასი კი II ს.

1920 წ. აღმოჩენილი ფილადელფოსის (ეგვიპტე) პაპირუსები 41 წ. ანუ კლავდიუსების პერიოდს განეკუთვნება. 1929 წ. გამოქვეყნებულ იქნა ე.წ. ნაზარეთის წარწერა, რომელიც ძვ.წ. 31-ახ.წ. 54 წწ. თარიღდება და მრავალი სხვ.

ბერძნულ-რომაული და იუდეური წყაროებიდან, რომლებიც ამათუიმ ცნობებს გვანვდიან ქრისტიანების შესახებ, აღსანიშნავია, პლინიუს უმცროსი, ტაციტუსი, ლუკიანე, ცელსუსი, ფილოსტრატე, პორფიროსი და სხვ., რომელთა უდიდესი ნაწილი ქრისტიანობას სკეპტიკურად უყურებდა. მაგალითად, ტაციტუსი ახალი რელიგიის მიმდევრებს მათი „სისა-

ძაგლეებისათვის“ საძულველ ხალხს უწოდებს, რომლებიც დამღუპველ ცრურწმენას ქადაგებენ და დამნაშავენი არიან კაცთა მოდგმის სიძულვილის გამო. მას ქრისტიანობა წარმოჩენილი აქვს როგორც ბოროტება, რომელიც სხვა სისაძაგლეებთან, უსირცხვილობასთან ერთად მიედინება რომში.

სვეტონიუსის მიხედვით, ქრისტიანები ახალი და მავნე ცრურწმენის მოდგმის ხალხია. პლინიუსი ოფიციალურად აცხადებს, რომ მან მათში (ქრისტიანებში) ვერაფერი იპოვა უხეში და უსაზღვრო ცრურწმენის გარდა. ცელსუსთან, აპულეიუსთან, ლუკიანესთან და სხვ. ქრისტიანობა მიღებულია როგორც მავნე სექტა.

უკვე საუკუნეზე მეტია რაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ადრეული ქრისტიანობის მეცნიერულ შესწავლას. ნიშანდობლივია, რომ დასავლურ ისტორიოგრაფიაში ადრეული ქრისტიანობა განიხილება ანტიკური კულტურის ჭრილში. ქრისტიანულ რელიგიასთან, ქრისტიანობის, მისი წარმოშობის ისტორიის, პირველი ქრისტიანული თემებისადმი დამოკიდებულების შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა იმ მეცნიერთა გამოკვლევების გაცნობა, რომლებიც ეხებიან ქრისტიანობის ისტორიას მისი გავრცელების პირველ ეტაპზე, კერძოდ ახ.წ. I-IV სს., რითაც უმნიშვნელოვანესი წვლილი შეაქვთ ზემოაღნიშნული საკითხის გარკვევაში. ჩვენ ადრეულ ქრისტიანობასთან დაკავშირებით არსებული ლიტერატურის გაანალიზებას არ შეეუდგებით იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ წლების მანძილზე ასეთი უამრავი ნაშრომი დაგროვდა. უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ პირველ ქრისტიანულ თემებთან დაკავშირებული საკითხები აქვთ გაანალიზებული ისეთ მკვლევარებს როგორებიც არიან: ა. ჰარნაკი, პ. ალარდი, პ. შუვენი, გ. დაგრო, პ. ლუსტი, ე. გრეგუარი, ჟ. მორო, პ. მორეტინი, მ. სიმონი, ვ. ბოლოტოვი, მ. პოსნოვი ე. შტაერმანი, ა. რანოვიჩი, ა. კაცი, ნ. გოლუბცოვა, ე. რენანი, ი. სვენციცკაია, ი. ლევენსკაია და სხვ.

ქრისტიანობის პრობლემატიკასთან დაკავშირებით ჩვენთვის ღირებულ ნაშრომებს წარმოადგენს, აგრეთვე, ის მრავალტომეულები, რომლებიც სხვადასხვა ქვეყნებში გამოდის

და პირველი მსოფლიო მონოთეისტური რელიგიის ისტორიის შესახებ ფუნდამენტურ გამოკვლევებად ითვლება. ამ მხრივ, ჩვენს ყურადღებას იქცევს ეკლესიის ისტორიის 21 ტომეული – "Histoir de l'Eglise depuis les origines jusque'à nos jour", Paris, 1934-1964. ქრისტიანობის ისტორია წარმოშობიდან დღემდე – "Histoire du Christianism: des origines à nos jour (22 ტომი, გამოცემული ასევე პარიზში), რომლის მეორე ტომი – Naissance d'une chrétienté: 250-430", Paris, 1995, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდს მოიცავს და სხვ.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ რიგი მკვლევარებისა, ძირითადად მარქსისტული მიმართულების, ცდილობდნენ მოეხდინათ რელიგიების კრიტიკული ანალიზი და, ამ მხრივ, განსაკუთრებულ აქცენტს მონოთეისტურ მოძღვრებებზე (იუდაიზმი, ქრისტიანობა) აკეთებდნენ. კრიტიკულად სწავლობდნენ ძველ და ახალ აღთქმას. მიუხედავად ამისა, მათ შორისაც იყო მთელი რიგი ნაშრომებისა, რომელთაც დღესაც არ დაუკარგავთ ღირებულება.

საქართველოში ქრისტიანობის კვლევას დიდი ხნის ისტორია გააჩნია, რომელიც ძირითადად საქართველოს ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიის შესწავლით არის წარმოდგენილი. ამ თვალსაზრისით თავის დროზე მეტად მნიშვნელოვანი ნაშრომები შექმნეს პ. იოსელიანმა, მ. ბროსემ, გ. საბინინმა, მ. ჯანაშვილმა, დ. ბაქრაძემ, რომელთა მიერ დაწყებული საქმე ბრწყინვალედ გააგრძელეს ნ. მარმა, კ. კეკელიძემ, თ. ჟორდანიამ, ს. ჯანაშიამ, ს. კაკაბაძემ, პ. ინგოროყვამ, ივ. ჯავახიშვილმა, ნ. ლომოურმა, მ. ლორთქიფანიძემ, ა. ჯაფარიძემ, ვ. გოილაძემ, ბ. დიასამიძემ და სხვ. ამ მხრივ, განსაკუთრებულად ნაყოფიერი გამოდგნენ თანამედროვე ქართველი მეცნიერები, ახალგაზრდა მკვლევარები, რომელთა ნაშრომები სულ უფრო ამდიდრებენ ქართულ ისტორიოგრაფიას, რომელთაც ემატება წლების მანძილზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა და ამ მასალის ანალიზი გადმოცემული ქართველი მეცნიერების მიერ სხვადასხვა სტატიებისა თუ მონოგრაფიების სახით.

ქრისტიანული ცივილიზაციის დამკვიდრების ზოგიერთი ასაქმტი

ქრისტიანობას რომის აღმოსავლეთ პროვინცია პალესტინაში ეყრება საფუძველი, სადაც გვიანანტიკური ხანის დასაწყისში საკმაოდ რთული პროცესები მიმდინარეობდა.

ახალი აღთქმის წერილები და ადრეული იუდეო-ქრისტიანული ლიტერატურის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქრისტიანობის პირველი მიმდევრები იუდეაში – პალესტინის შემადგენელ ნაწილში, ებრაულ მოსახლეობაში უნდა ვეძიოთ. ნიშანდობლივია, რომ ამ პროცესებისაგან განზე არც სხვა მოდგმის ხალხი დარჩენილა.¹ მოციქული პავლე კოლაელთა მიმართ ეპისტოლეში „წინადაცვეთილთაგან“, ანუ ებრაელთაგან ორ პიროვნებას მოიხსენიებს, მარკოზს – ბარნაბას დისწულს და იესოს, რომელსაც იუსტოსს ეძახიან (4:10,11).

სახელწოდება ქრისტიანი, როგორც „მოციქულთა საქმეები“ გადმოგვცემს, ქრისტეს მიმდევარს ნიშნავს. სიტყვასიტყვით ქრისტე მომდინარეობს ებრაული „მაშიახიდან“ – მირონცხებული ს ბერძნული თარგმანიდან, რომელიც ყველგან როგორც „მესია“ ისე გავრცელდა.

„მოციქულთა საქმეების“ მიხედვით, ქრისტეს მიმდევრებს ეს სახელი პირველად ანტიოქიის მცხოვრებლებმა შეარქვეს (საქმეები, 11:26). მკვლევართა ნაწილის თვალსაზრისით კი, ამ ტერმინის საავტორო უფლება რომის ხელისუფლებას ეკუვნის. ქრისტიანს ისინი განიხილავდნენ როგორც დამცინავ ან პოლიტიკური არაკეთილსაიმედოობის მანიშნებელს, შეიძლება ითქვას, მეამბოხეს (233,355-372; 226,26-37; 228; 242,75-94, 217; 355-361). მათგან განსხვავებული ინტერპრეტაცია მოგვცა ე. ბიკერმანმა, რომელიც მიიჩნევდა, რომ

¹როგორც აღმოსავლეთ ისე დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანული რელიგია პირველი საუკუნიდან შემოდის, რაც არქეოლოგიურადაც დასტურდება. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ სწორედ აღნიშნულ საკითხს შევისწავლით.

სიტყვა „ქრისტიანი“ თვითწოდებას წარმოადგენდა (199,109-124). მისი ჰიპოთეზის საწყის წერტილად იქცა ბერძნული ზმნის $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\nu\acute{\alpha}\nu$ -ანალიზი. ე. ბიკერმანის მიხედვით, აღნიშნული ზმნის სწორი თარგმანი იქნებოდა არა როგორც მიღებულია „ენოდებოდათ“, არამედ „საკუთარ თავს უწოდებდნენ“, რომელსაც სავსებით ეთანხმება მეცნიერთა ნაწილი (156,179; 240, 68-78; 218,65-70). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს ე. ბიკერმანის მიერ შემოთავაზებული გრამატიკული და ლექსიგრაფიული დალაგების უარყოფის მცდელობაც (242,83).

ქრისტიანულ რელიგიას, „სადაც არ არის არც ბარბაროსი, სკვითი, მონა და თავისუფალი, არამედ ქრისტეა ყოველივე და ყოველივეში“ (კოლაელთა მიმართ, 3:11), რაც შემდგომში ქრისტიანობის მსოფლიო რელიგიად გადაქცევის წინაპირობა ხდება, შეეძლო ზიარებოდა ყველა მოდგმისა და რანგის ადამიანი.

იესო მაცხოვრის შემდეგ, პირველი ქრისტიანული თემების აღმოცენება უკავშირდება ქრისტეს მოციქულებს, რომლებიც ახალი მოძღვრების საქადაგებლად მთელს ცივილიზებულ სამყაროში გაიფანტნენ. მათი მეშვეობით ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ძირითადად იმ ელინიზებულ ებრაულ თემებში, რომლებიც თითქმის მთელ რომის იმპერიაში, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ პროვინციებში ძლიერ იყვნენ ფეხმოკიდებულნი. „გამოცხადების“ ავტორი ცნობებს გვანდის მცირე აზიაში პირველი ქრისტიანული თემების არსებობის შესახებ. ესენია: ეფესოს, სმირნის, პერგამოს, თიატირას, სარდის, ფილადელფიის, ლაოდის თემები. პირველი საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი, განსაკუთრებით პირველი იუდეური ომის (66-70 წწ.) შემდგომ, ქრისტიანული თემები ფართოდ გავრცელდნენ. აღნიშნულ ხანას განეკუთვნება ე.წ. კრიპტო-ქრისტიანული ძეგლები, რომლებიც საკმაოდ რაოდენობით დაფიქსირდა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. მაგალითად: ეპიტაფიები, კედლის მხატვრობის ნიმუშები, დასაკრძალავი კატაკომბები და სხვ.

ქრისტიანული რელიგია წარმატებით სარგებლობდა, როგორც რომის იმპერიის დედაქალაქში (III საუკუნის შუა ხანებში ქრისტიანული თემი რომში ბერძნული იყო, ქრისტიანი ავტორები ბერძნულად წერდნენ, რომის პირველი ეპისკოპოსებიც ბერძნები იყვნენ), ისე მისი აღმოსავლეთ პროვინციების ქალაქის მოსახლეობას შორის, ძირითადად ბერძნულ მოსახლეობაში.

ხმელთაშუაზღვისპირეთის აღმოსავლეთ სანაპიროს მთავარ ქალაქებში ქრისტიანობა, მოციქულთა პერიოდიდან გავრცელდა. სირიიდან და პალესტინიდან იგი თანდათან შევიდა აზიის დასავლეთსა და საბერძნეთში, სემიტურ აღმოსავლეთში, სირიის წინამდებარე ქვეყნებში და ტრანსიორდნულ რეგიონში, მესოპოტამიაში (215,88), ამიერკავკასიასა და ირანში.

IV ს. დამდეგიდან წინა და მცირე აზიაში თანდათან გამოიკვეთა მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე შექმნილი ისეთი დიდი საეპისკოპოსოები, როგორებიც იყო: ტარსისა – კილიკიაში, კესარიისა – კაპადოკიაში, ფეფსოსი – აზიაში, ტვიროსისა – ფინიკიაში, ედესისა – მესოპოტამიაში, ბოსტრისა – არაბეთში, ნეოკესარიისა – პოლემონის პონტოში, ანკირისა – გალატიაში, იკონიისა – ლიკაონიაში და სხვ. (146,235).

გვიანანტიკურ პერიოდში არსებული ყველა რელიგიური სისტემისაგან განსხვავებით ქრისტიანობას, რომელიც შემდგომში მსოფლიო რელიგიად გადაიქცა და რომელმაც მომავალ საუკუნეებს ანტიკური კულტურის რამდენიმე ელემენტი გადასცა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

ქრისტიანობის ისტორიის თვალსაზრისით, პირველი საუკუნეები წარმოადგენდა განსაკუთრებით მნიშვნელოვან და საინტერესო პერიოდს. ამ აზრის განსამტკიცებლად ჩვენ შეგვიძლია მოვიყვანოთ პირველი საუკუნე, რომლის განმავლობაშიც ახალმა მონოთეისტურმა მოძღვრებამ გაიარა განვითარების რთული პერიოდი. ჩაისახა რა იუდაიზმის წიაღში, გახდა დამოუკიდებელი, მთლიანად ჩამოყალიბებული რელიგია, რომელსაც ბევრი მიმდევარი ჰყავდა.

ქრისტიანობის პირველი სამი საუკუნის ისტორია იყო მებრძოლი, რისკიანი. ეს არის პერიოდი ეკლესიის დაარსებიდან მოყოლებული ქრისტიანობის თანდათანობით გავრცელებამდე ჯერ მხოლოდ იუდეველებში, შემდეგ წარმართთა შორის. პერიოდი, როდესაც ეკლესიამ მყარი ნიადაგი მოიმაზა და მტრულ სამყაროზე თავისი აპოლოგეტიკის, ძირითადად კი მქადაგებლებისა და წამებულთა მეშვეობით გაიმარჯვა და ერთიანობა შეინარჩუნა.

ის ფაქტი, რომ ქრისტეს მოძღვრება წარმატებას აღწევს თავისი არსებობის პირველ პერიოდში ბევრის მთქმელია, ვინაიდან ახალ რელიგიას, სხვადასხვა ტერიტორიაზე სადაც სხვადასხვა განვითარების, დონისა და კულტურის მატარებელი ხალხი ცხოვრობდა, სხვადასხვა ნიადაგი დახვდა.

ქრისტიანობის განვითარების თვალსაზრისით, დიდი დატვირთვა ეძლევა, აგრეთვე, IV ს., რომელმაც განსაკუთრებული როლი ითამაშა თანამედროვე ცივილიზაციის ჩამოყალიბებაში. შეიძლება ითქვას, განსაზღვრა კიდეც თანამედროვე ცივილიზაციის სახე. IV ს. წარმოადგენს წარმართებსა და ქრისტიანებს შორის თანასწორობის უნიკალურ პერიოდს. მთელი ამ საუკუნის განმავლობაში გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა ბრძოლა ორ მოძღვრებას – ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის, რომელიც საბოლოოდ ქრისტიანობის დიდი გამარჯვებით დასრულდა.

IV საუკუნეში ქრისტიანობა რომის იმპერიაში, რომელიც იმ პერიოდის ცივილიზებული სამყაროს ერთ-ერთ უდიდეს სახელმწიფოს და, შესაბამისად, ანგარიშგასაწევ ძალას წარმოადგენდა, წამყვან მოძღვრებად იქცა და საბოლოოდ დამკვიდრდა როგორც გამარჯვებული, გაბატონებული რელიგია. ამ პერიოდში იწყება სწორედ სვლა ანტიკურობიდან შუასაუკუნეებისაკენ. იმპერატორ თეოდოსი I (Caesar Flavius Theodosius Augustus 379-395 წწ.) დროს წარმართულმა ცივილიზაციამ საბოლოოდ დაუთმო ადგილი ქრისტიანულს.

სწორედ IV ს. ჩამოყალიბდა ეკლესია არა მხოლოდ როგორც რელიგიურ, არამედ იდეოლოგიურ და პოლიტიკურ ინ-

სტიტუტად. IV ს. მიმდინარეობდა პოლოტიკური და იდეოლოგიური აპარატის ერთ ხელში მოქცევა. როგორც ა. ჰარნაკი აღნიშნავდა, კონსტანტინედან იწყება რომის იმპერიის ე.წ. „ქრისტიანული პერიოდი“, რომელმაც მის დაცემამდე გასტანა, ამასთანავე ყოველი საუკუნის თეოკრატია იღებდა სულ უფრო და უფრო დიდ გავლენას სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ ცხოვრებაში (212,618). აღმოსავლეთში კონსტანტინემ სფუძველი ჩაუყარა ცეზაროპაპიზმს, დასავლეთში კი გაბატონდა პაპიზმი, რომელიც ასევე კონსტანტინედან იღებს სათავეს.

თეოდოსიუსის კოდექსი (Codex Theodosianus, 418 წ.), რომელიც რომის იმპერიაში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად დამოცხადების შემდგომ შეიქმნა კანონიკური კანონების წყაროდ იქცა. IV ს. განმავლობაში ისტორიულ ასპარეზზე გამოდის მთელი პლეადა პოლიტიკოსებისა, კულტურისა და რელიგიური მოღვაწეებისა, რომლებიც მომავალი ცივილიზაციის საყრდენად შეიძლება ჩაითვალოს. მანამდე კი იყო კონსტანტინე I დიდი (Caesar C. Flavius Valerius Constantinus Augustus 306-337 წწ.) – თავდაპირველად დასავლეთ რომის იმპერიის კეისარი (306წ.), რომელიც ლიცინიუსთან (Caesar Valerius Licinianus Licinius Augustus 308-324 წწ.) გამარჯვების შემდგომ (324 წ.) (ისევე როგორც მისი რამოდენიმე წინამორბედი), აქცენტს აღმოსავლეთზე აკეთებს და იმპერიის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლში გადააქვს, რომელიც აღმოსავლეთ რომის საფუძველზე აღმოცენებული ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქიც ხდება. IV ს. რომმა მსოფლიოს ახალი მორალური – ქრისტიანული ღირებულებების დამკვიდრება ამცნო.

რატომ გახდა შესაძლებელი ქრისტიანობის გამარჯვება ჯერ უზარმაზარ იმპერიაში, შემდეგ კი მის მოსაზღვრე ქვეყნებში? რამ მოუშადა ყოველივე ამას საფუძველი? პროცესს, რომელიც, ჩვენი აზრით, ისტორიულ აუცილებლობას წარმოადგენდა.

ქრისტიანობა IV საუკუნისათვის, ანუ პერიოდისათვის,

როდესაც მთელ რიგ ქვეყნებში სახელმწიფო რელიგიად იქცა, უკვე ძლიერი იყო როგორც საეკლესიო ორგანიზაციით, ისე მრევლით. რისი მიზეზებიც საკმაოდ ღრმად, სამი საუკუნის მანძილზე იმ პერიოდის ცივილიზებულ სანყაროში მიმდინარე პროცესებში უნდა ვეძიოთ. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ქრისტეს მოძღვრების როგორც მორალური ღირებულებები, ისე მეზრძოლი მესიანიზმის ნგრევის პროცესი... აღნიშნულ პროცესს ხელი ვერ შეუშალა როგორც პირველ საუკუნეებში ეკლესიის წიაღში აღმოცენებულმა სხვადასხვა ერესებმა, ისე IV ს. დასაწყისში ქრისტიანულ სინამდვილეში ერეტიკული მოძღვრების გაძლიერებამ, რომელმაც თავისი არსით ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სექტა შვა არიანელობის სახით.²

არიანელობა დაგმოხილ იქნა ჯერ კიდევ 320 წ. ალექსანდრიის საეკლესიო სინოდის მიერ, მაგრამ იმ დროისათვის მას უკვე დიდი გავლენა ჰქონდა მოპოვებული, რაც აღმოსავლეთის ეპისკოპოსების მხარდაჭერაში გამოვლინდა. მიუხედავად ამისა, 321 წ. არიოზი იძულებული იყო ქვეყანა დაეტოვებინა და თავი ჯერ კესარიას, ხოლო შემდეგ მეგობარ ნიკომედიის ეპისკოპოს ვესების შეაფარა, რომელიც, თავის მხრივ, მის რეაბილიტაციას ცდილობდა, რამაც მდგომარეობა კიდევ უფრო დაძაბა. ეს უკვე რომის იმპერიის ერთიანობას უქმნიდა საშიშროებას, ვინაიდან არსებული სიტუაციიდან გამომდინარე, ყალიბდებოდა ორი პარტია, რომელთაც არა იმდენად რელიგიური, არამედ პოლიტიკური დატვირთვა ეძლეოდა.

კონსტანტინე I ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანი იმპერიის მმართველი. აღმოსავლეთს კვლავ ლიცინიუსი

²არიანელობას საფუძველი IV ს. მეორე ათწლეულში ეყრება, რომლის ფუძემდებლადაც ალექსანდრიელი პრესვიტერი არიოზი გვევლინება, რომელიც ცდილობდა ქრისტიანული ირაციონალიზმისათვის ფორმალური ლოგიკის მიყენებას. ილაშქრებდა რა ქრისტიანული ეკლესიის დოგმის წინააღმდეგ. არიოზის მიხედვით, ღვთაებრივ სამებაში არის მხოლოდ მამა ღმერთი. შვილი (იესო) მამა ღმერთის ქმნილებაა, რომლისგანაც წარმოიშვა სული წმინდა. შვილი არ შეიძლება მამის სწორი იყოს. იგი მამაზე დაბლა დგას და მხოლოდ მისი მსგავსია.

განაგებდა, რომელიც მილანის ედიქტის შემდეგ ცვლის პოლიტიკას და 320 წ. ქრისტიანთა დევნასაც კი აგრძელებს. სიტუაციის კონტროლისათვის საჭირო იყო ქმედითი ღონისძიებების გატარება. კონსტანტინე ლიცინიუსის დამარცხებამდე (324 წ.), ანუ მანამ, სანამ ერთპიროვნული მმართველი გახდებოდა, იოლად ახერხებდა ორ მხარეს შორის ლავირებას და დალოდების პოლიტიკას ირჩევდა, კარგად ესმოდა რა, რომ რელიგიური საკითხის გადაწყვეტას, პოლიტიკური საკითხის მოგვარება უნდა უსწრებდეს წინ, რითიც იგი ზურგს გაიმაგრებდა. ამის გამო, კონსტანტინე ცდილობდა არიოზსა და ალექსანდრიის სკოლას შორის დაძაბულობის განმუხტვას.

ლიცინიუსის დამახცხების შემდგომ კი, იმპერატორმა გადაწყვიტა აშკარად გამოსულიყო არენაზე, რათა ბოლო მოეღო იმპერიაში არსებული დაქსაქსულობისათვის და გადაეჭრა ქვეყნის ერთიანობის საკითხი. საჭირო იყო სახელმწიფოს მართვის სადავეების ხელში ჩაგდება და სიტუაციის გაკონტროლება, რასაც შესანიშნავად ახერხებს კიდევც.

როდესაც კონსტანტინეზე, როგორც პიროვნებასა და სახელმწიფო მოღვაწეზე საუბარი მხედველობაში უპირველესად უნდა მივიღოთ მისი სიტუაციის შეფასების უბადლო ოსტატობის უნარი. მილანის ედიქტის გამოცემისა და მთელი რიგი ღონისძიებების გატარების შემდგომ,³ იკვეთება რომის

³ კონსტანტინე დიდმა მილანის ედიქტით პირველად გაილაშქრა არსებული კანონების წინააღმდეგ და ყველა რელიგიური მოძღვრება ერთ რანგში დააყენა, რითაც საფუძველი ჩაუყარა მონოთეისტური სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას, რაზეც მის მიერ შემდგომში გადადგმული ნაბიჯები მეტყველებს. პირველი რასაც იგი აკეთებს არის ის, რომ ქრისტიანულ თემებს, კლირებს და საეკლესიო ნაგებობებს მთელ რიგ შეღავათებს აძლევს. Codex Theodosianus (XVI, 2, 1:7) ვიგებთ, რომ 313 წ. კონსტანტინე კლირებს ათავისუფლებს დეკურიონატის სიმძიმისაგან. 315 წ. ბრძანებით, რომლითაც მტკიცდება საიმპერატორო დომენის (res privatae) გათავისუფლება სახაზინო გადასახადისაგან, მის თანაბრად აყენებს ეკლესიებს ecclesial catholical საეკლესიო საოჯახო სამღვდელთა საწინააღმდეგოდ. 319 წ. კლირის წევრებს ყველა გადასახადიდან ათავისუფლებს. იმავე 319 წ. ეპისკოპოსებს ენიჭებათ იურისპრუდენცია სამოქალაქო საქმეებში, რის შედეგადაც ყველა ქრისტიანს შეეძლო თავისი საქმის გადატანა

იმპერიაში მისი ერთპიროვნული ლიდერის ფიგურა. მას იმპერიაში ალიქვავდნენ არა მარტო როგორც ქვეყნის გამგებელს, არამედ როგორც უმაღლეს რელიგიურ მოღვაწეს. კონსტანტინემ იცოდა რა, რომ საეკლესიო დოგმატიკის საკითხი სახელმწიფოებრივ საკითხთა რანგში გადიოდა, კარგად გამოიყენა შექმნილი ვითარება და მისი ბრძანებით 325 წ. ნიკეაში (ბიზანტია) მოწვეულ იქნა I მსოფლიო საეკლესიო კრება,⁴ რომლის დასკვნით მსჯელობაში არიანელობა არც კი იყო მოხსენიებული. არიანელობის მთავარი არსი უარყოფილ იყო, რაც, თავის მხრივ, დიპლომატიურ გამარჯვებას წარმოადგენდა. მაგრამ ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო. დასაწყისი როგორც ორთოდოქსალობასა და არიანელობას შორის ბრძოლისა (რომელიც წითელ ზოლად გასდევს მთელ IV ს. და საბოლოოდ ორთოდოქსალური ქრისტიანობის გამარჯვებით სრულდება 381 წ. კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე), ისე ახალი ეპოქისა.

ეპისკოპოსის სასამართლოში, ჩვეულებრივი სასამართლო ინსტანციის გვერდის ავლით. 319 წელსვე აკრძალულ იქნა მონათა გათავისუფლების ახალი ფორმა ეკლესიაში ეპისკოპოსის წინაშე და ქრისტიანული რელიგიიდან გამომდინარე, კვირა – „ღვთის დღე“ რომში ოფიციალური „დასვენების დღე“ გამოცხადდა. იმავე წელს ეკლესიებს განსაკუთრებული უფლება მიეცათ შეეძინათ ანდერძით დამტკიცებული ქონება. 323 წ. ბრძანებით კი აიკრძალა ქრისტიანებისათვის წარმართულ რიტუალებში მონაწილეობის ძალდატანება. თუ აქამდე ეკლესიები თავად ქრისტიანთა შეწირულობათა ხარჯით იგებოდა, 324 წლის შემდეგ კონსტანტინე ეკლესიების აშენებას სამეფო ხაზინის სახსრებით აკანონებს, რასაც შედეგად 325 წლის ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრება მოჰყვა.

⁴საეკლესიო მოღვაწეთაგან კრების მოწვევის ორგანიზატორად გვევლინება ალექსანდრე ალექსანდრიელი, ხოლო მისი მოწაფე ათანასე ალექსანდრიელი მრწამსის ჩამომყალიბებლად. ნიკეის საეკლესიო კრებაზე მთელი სიდიადით წარმოჩინდა ათანასე ალექსანდრიელის ფიგურა, რომელმაც მთელი თავისი ცხოვრება ამ სექტასთან ბრძოლას შეაღია. IV ს. ეკლესიის არც ერთ მსახურს არ ჰქონია იმდენი გავლენა ამ საუკუნის მოვლენებზე როგორც მას.

საქართველო ისტორიულად მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ ტერიტორიაზე მდებარეობს, რომელიც ორი დიდი ცივილიზაციის – აღმოსავლურისა და დასავლურის შესაყარს წარმოადგენს. შესაბამისად, მსოფლიო ისტორიული პროცესები მუდმივად აისახებოდა მასზე.

ჩვენ მიერ საკვლევი გვიანანტიკური პერიოდი, გარდამტეხ ეტაპს წარმოადგენს კაცობრიობის ისტორიაში. სწორედ ამ დროს მიმდინარეობს ის პროცესები, რომელნიც თანამედროვე ისტორიის საყრდენად იქცნენ. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვნად ახალი მონოთეისტური რელიგიის – ქრისტიანობის ფორმირება გვევლინება, რომელიც სულ მცირე ხანში გახდა არა მხოლოდ მეორე მსოფლიო რელიგია, არამედ მთელი დასავლური ცივილიზაციის საძირკველი.

გვიანანტიკურ ხანაში იბერია ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რომელიც ანგარიშგასაწევი ძალა იყო მეზობელი ქვეყნებისა თუ იმპერიებისათვის. ქართლში აყვავებული ჩანს არა მარტო სოფელი (სოფლის მეურნეობა), არამედ საქალაქო ცხოვრება. ისტორიული წყაროების მიხედვით („ქართლის ვხოვრება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“), ამ დროს ქართლის მნიშვნელოვან ქალაქებს წარმოადგენდა მცხეთა – ქვეყნის დედაქალაქი, კასპი, უფლისციხე, ურბნისი, ოძრხე, ნეკრესი. დაწინაურებული იყო ქართლის ეკონომიკა, ვაჭრობა, ხელოსნობა... რის საფუძვლადაც სხვადასხვა მიზეზებთან ერთად ქვეყნის გეოპოლიტიკური მდებარეობაც უნდა დავასახელოთ.

იბერია საერთაშორისო ვაჭრობის ობიექტი ხდება, რომელზეც გადის მეზობელი ქვეყნებიდან – სომხეთიდან, კოლხეთიდან, ჩრდილოეთიდან მომავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები (სომხეთის დედაქალაქ არტაშატადან სებასტოპოლისისაკენ (სოხუმი) მიმავალი გზა, რომელიც გადადიოდა ჯავახეთსა და სამცხეზე, ქართლის დაწინაურებული ციხე-ქალაქების – ნუნდასა და ოძრხეს მახლობლად, რომ-

ლიდანაც ერთი გზა შიდა ქართლისაკენ უხვევდა, ხოლო მეორე დასავლეთ საქართველოში მიდიოდა. როდოპოლისიდან (ვარდციხე) ეს გზა ორად იყოფოდა: ერთი მიემართებოდა დასავლეთისაკენ რიონის გაყოლებით ფასისისაკენ, როლო მეორე აღმოსავლეთისაკენ, ისევ რიონით, შემდეგ ყვირილით და სვირით, შორაპნის გავლით აღმოსავლეთ საქართველოსაკენ. მეორე გზა არტაშატადან ქართლში მოემართებოდა გაივლიდა რუსთავის გვერდით და მიდიოდა თბილის – მცხეთის რაიონებისაკენ. აღნიშნული გზის ერთი განტოტება ალბანეთისაკენ მიემართებოდა, იქიდან საგარეჯო – უჯარმის გავლით თბილისისაკენ მოდიოდა. სამცხე-ჯვახეთიდან გზები მიდიოდა, აგრეთვე, ტაოსა და კლარჯეთის გავლით მცირე აზიისაკენ) (75,72).

გვიანანტიკურ ხანაში იბერია და კოლხეთი, ზემოაღნიშნული გეოპოლიტიკური მიზეზების გამო დიდი იმპერიების ინტერესის სფეროს წარმოადგენდნენ, სადაც გაბატონებისათვის ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ერთი მხრივ პართია (მოგვიანებით სასანიანთა ირანი), ხოლო მეორე მხრივ, რომის იმპერია.

პართიის სახელმწიფოს ისტორია ძვ.წ. 250-იან წლებში ირანში არშაკიანების დინასტიის გამეფებით იწყება, რომელიც მალე მახლობელ აღმოსავლეთში ერთ-ერთ ძლევამოსილ სახელმწიფოდ იქცა. უდიდესი ტერიტორია, რომელზეც პართია იყო გადაჭიმული სხვადასხვა ტრადიციის მატარებელი ხალხით იყო დასახლებული და სრულიად განსხვავებული რელიგიური სწავლებები იყო გავრცელებული: ქრისტიანობა, იუდაიზმი, ბუდიზმი, ბრაჰმანიზმი, განსხვავებული ფილოსოფიური მოძღვრებები, ნეოპლატონიზმი, უძველესი კოსმოგონიური და კოსმოლოგიური იდეები, ზოროასტრიზმის სხვადასხვა ახსნები...

ორ იმპერიას შორის არსებული „ურთიერთობები“ არ განელეებულა არც ახ.წ. III ს., როდესაც პართიის არშაკიანების დინასტიის ხელისუფლება დაამხო ირანის ფარსის პროვინციის – სტახრის ზოროასტრიული კულტის ქურუმთა საგვარეულოს – სასანიანთა წარმომადგენელმა არდაშირ პაპაკის

ძემ. მან 224 წელს მიდიაში, ორმიზდაგანის ველზე, დაამარცხა ამ დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი არტაბან V, რომელიც ბრძოლაში დაიღუპა. 226 წელს არდაშირი ქ. ქტეზიფონში მეფედ ეკურთხა (19; 176,39-41). ირანის სათავეში სასანიანთა დინასტია მივიდა. ის რელიგიური სინკრეტიზმი, რომელიც პართიიდან იყო მიღებული ერთიანი, ძლიერი სახელმწიფოს შექმნისათვის არ გამოდგებოდა და სასანიანთა ირანმა აქცენტი ძველ ზოროასტრიზმზე გააკეთა.

რომის იმპერია რომაელების მიერ იმ პერიოდის ცივილიზებული სამყაროს უდიდესი ნაწილის დაპყრობისა და ერთიანი ძლევამოსილი იმპერიის შექმნის შედეგს წარმოადგენდა. რომის ლეგიონები დაპყრობილ ტერიტორიებზე სამ საუკუნეზე მეტ ხანს ბატონობდნენ და თავისდაუნებურად როგორც პოლიტიკურ-კულტურული, ისე კულტურულ-რელიგიური თვალსაზრისით, რომსა და პროვინციებს შორის დამაკავშირებელ რგოლს წარმოადგენდნენ. შედეგად, ყალიბდება ახალი ტიპის ადამიანი, რომელიც ნაზიარებია მსოფლიო კულტურას, ელინისტურ რელიგიას.

აღნიშნული იმპერიების დაპირისპირებას ღრმა ეკონომიკური მიზეზები ჰქონდა: მეომარ მხარეებს სურდათ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელ უმთავრეს სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალებზე გაბატონება. ამიერკავკასია კი, ამ მხრივ, უმნიშვნელოვანეს ტერიტორიას წარმოადგენდა. ასე აღმოჩნდა იბერია და კოლხეთი ჩართული ზემოხსენებული დიდი იმპერიების ქიშპში, რომელიც ორი იდეოლოგიის – ერთი მხრივ, დასავლურის (რომის იმპერია), როლო მეორე მხრივ, აღმოსავლურის (პართია, სასანიანთა ირანი) შეჯახების ადგილად იქცა. სახელმწიფო ორიენტაციის საკითხში კი გადამწყვეტი როლი რელიგიურ საკითხს ენიჭებოდა.

კულტურას, როგორც ცნობილია, ახასიათებს სივრცესა და დროში გავრცელება. ამათუიმ ქვეყანაში მეზობელი ქვეყნების რელიგიების გავრცელება ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენს. რელიგიას, ჩვენი აზრით, ქვეყნის კულტურული იერსახის ჩანოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი ენიჭება,

რადგან ძნელი წარმოსადგენია გავიაზროთ რომელიმე ხალხის ისტორია, მისი კულტურა რელიგიის შესწავლის გარეშე.

ძვ.წ. I ს. მეორე ნახევარში რომი – პართიის დაპირისპირების დროს იბერიის სამეფო კარი ამ ორი დიდი სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელ პოლიტიკას აწარმოებდა. პართია – რომის დაპირისპირებაში მნიშვნელოვანი ადგილი სომხეთს ენიჭებოდა, კერძოდ გავლენის სფეროების გადანაწილება მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ რომელი ქვეყანა გააკონტროლებდა სომხეთს. ასეთმა გეოპოლიტიკურმა სიტუაციამ თავისუფალი მოქმედების საშუალება მისცა იბერიას, რომელიც ჩაერთო სომხეთის ტახტისათვის მებრძოლთა ომში. იბერია, ერთი მხრივ, ესწრაფვის რომთან უფრო მეტად დაახლოებას, მეორე მხრივ, ააქტიურებს თავის პოლიტიკას მეზობელი არმენიის წინააღმდეგ. აღნიშნულ ხანაში სომხეთში პარტიამ მოიკიდა ფეხი, რაც იბერიისათვის სრულიად მიუღებელი იყო, იქიდან გამომდინარე, რომ იგი არ კარგავდა იმედს დაებრუნებინა ჯერ კიდევ ძვ.წ. II ს. დასაწყისში არმენიის მიერ მიტაცებული მიწები – გურგეთი და ხორძენე-კლარჯეთი და თავისი სახელმწიფოს ფარგლები გაეფართოებინა (56,55-56).

რომსაც, თავის მხრივ, არ აწყობდა მის მიერ დაკარგული ქვეყნის – არმენიის გაძლიერება, რაშიც, პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, დაინტერესებული იყო პართია. გამოდის, რომ ერთმანეთს დაემთხვა რომისა და იბერიის ინტერესები. ინტერესთა თანხვედრა კი გადამწყვეტ როლს თამაშობს ამათუიმ ქვეყნის საგარეო ურთიერთობებში და ქართლიც შესაბამისად იქცევა – იბერიის მეფეები რომისა და პართიის ომებში „რომაელი ხალხის მეგობრისა და მოკავშირის“ აღიარებით ცდილობენ აზიაზე ბატონობის პრეტენდენტების ბრძოლა საკუთარი ქვეყნის ინტერესებისათვის გამოიყენონ.

ძვ.წ. I ს. მიწურულიდან დაიწყო იბერიის სამეფოს აღმავლობის ხანა, რასაც გარკვეულწილად ხელს უწყობდა ახალი ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური სიტუაცია. შედეგად, ახ.წ. I საუკუნისათვის იბერიის სამეფო კავკასია – მახლობელი აღ-

მოსავლეთის ტერიტორიაზე ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა. იბერია ამ დროს თავისი სტრატეგიული მდგომარეობის წყალობით ფლობდა და აკონტროლებდა ჩრდილო კავკასიის გასასვლელებს და იქედან გადმოსასვლელებს. ისეთ მნიშვნელოვან გზებს როგორცაა დარიალის, დარუბანდის, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი იყო ჩრდილოკავკასიური ტომებით ლავირება (შესაბამისად, ქართლის სამეფოს ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩრდილოკავკასიურ ტომებთან ურთიერთობას).

ვის ხელშიც იყო ეს გზა, მას განსაკუთრებული ფუნქციის შესრულება ეკისრებოდა. დარიალის ხეობაზე კონტროლი დიდ უპირატესობას ანიჭებდა. მცხეთის მფლობელები საჭიროების შემთხვევაში ალებდნენ დარიალის კარს და მეომარ ტომებს აძლევდნენ გზას სამხრეთით არსებული იმპერიების დასარბევად. ეს ფაქტორი იბერიას პრივილეგიურულ მდგომარეობაში აყენებდა და მასთან ურთიერთობაში ძლიერი მეზობლებიც კი სერიოზულ დათმობებზე მიდიოდნენ (102,43).

იბერიის ძლიერების ხანა ფარსმან I და ფარსმან II მეფობის პერიოდზე მოდის. I ს. პირველ ნახევარში იბერიის სამეფო იმდენად გაძლიერდა, რომ გააფართოვა თავისი საზღვრები და ბრძოლით აიღო მდინარე არაქსთან მდებარე მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი არტაქსატა. იმავდროულად იბერიამ დაიბრუნა სამხრეთ-დასავლეთით მდ. მტკვრის და მდ. არაქსის სათავეების ტერიტორიები და თითქმის შავი ზღვის სანაპიროზე გავიდა.

ახ.წ. I ს. 30-იან წლებში, იბერიის მეფე ფარსმან I რომაელებთან შეთანხმებით, სარმატთა და ალბანთა დარაზმვით მდ. არაქსისპირეთში პართიელებთან საომრად გაემართა. მონინალმდეგის ჯარს პართიის მეფის შვილი ოროდი სარდლობდა (22,52). ტაციტუსისა და იოსებ ფლავიუსის ცნობების მიხედვით, რომაელთა მოთხოვნით, იბერიის მეფე ფარსმანმა 35-36 წწ. გადმოიყვანა სარმატ-ალბანთა დაქირავებული რაზმები პართიის წინააღმდეგ საბრძოლველად (Annales, VI, 33-35; Flav. Iosephus, Antiquitates Iudaicae, XVIII, 4,

4). იბერიის მეფე ფარსმან I პარტიელებს სრული მარცხი აგე-
მა. პარტიელებმა კიდევ რამდენჯერმე სცადეს იბერებთან
ბრძოლა, მაგრამ კვლავ დამარცხდნენ. მეფე ფარსმან I სამ-
ხედრო დახმარება აღმოუჩინა სამხრეთ კავკასიაში პარტიე-
ლების წინააღმდეგ მებრძოლ რომაელ სარდალ გნეიუს დო-
მიციუს კორბულონს. სამაგიეროდ იბერიამ მდ. არაქსამდე
მიწები შემოიერთა (Annales, XIV, 23). ფარსმან I უკვე ამ
დროს ცდილობს ფრთხილად, მაგრამ მაინც დამოუკიდებელი
პოლიტიკა აწარმოოს. ტაციტუსის მიხედვით, იგი საკმაოდ
წინდახედული მმართველია (Annales, XIV, 44-45).

არქეოლოგიურად რომაელი ლეგიონერების ყოფნა
მცხეთაში ჯერჯერობით არ დასტურდება. სამაგიეროდ
გვაქვს ვესპასიანეს (Caesar Vespasianus Augustus 69-79 წწ.)
ცნობილი წარწერა, რომელიც ახ.წ. 75 წ. არის დათარიღებუ-
ლი (128,5-20), რაც რომაელთა საფორტიფიკაციო სამუშაო-
ებში მონაწილეობას მოწმობს. იბერიის დედაქალაქის-მცხე-
თის გამაგრების დაწყება, ალანთა მეორე შემოსევის შედე-
გად შეგვიძლია განვიხილოთ.

იმავდროულად, მკვლევართა ნაწილი არ გამორიცხავს
რომაელთა სამხედრო შენაერთების დარიალის ხეობაში არ-
სებობის ფაქტს, აიგივებენ რა მას პლინიუსის "Castellum
Cumanias"-სთან, რომელიც აგებული ყოფილა აგრესიული
მომთაბარეების შესაკავებლად (Plin., NH, VI,30) (76,123-125).
იოანე ლიდეს ცნობაზე დაყრდნობით (De Magistr., III,53), რო-
მელშიც არიანეს მიერ დარიალის მონახულებაზეა საუბარი
(არიანე, როგორც ცნობილია, ჩადიოდა მხოლოდ იმ პუნ-
ქტებში, სადაც რომაული გარნიზონები იდგნენ), ასევე არ
გამორიცხავენ დარიალის ხეობაში რომაელთა ცალკეული
შენაერთების ყოფნას იმპერატორ ადრიანეს (Caesar Traianus
Hadrianus Augustus 117-138 წწ.) დროსაც (22,63-64).

ახ.წ. II ს. დასაწყისში აღმოსავლეთში გავლენისათვის
მნიშვნელოვან წარმატებებს აღწევს რომის იმპერია, რომ-
ლის ლეგიონებმა იმპერატორ ტრაიანეს (Caesar Nerva
Traianus Augustus 98-117 წწ.) დროს სპარსეთის ყურემდეც კი

მიაღწიეს, რის შედეგად რომმა სომხეთში აღადგინა მანამდე დაკარგული გავლენა. ამ დროს წყაროების მიხედვით, ქართლის მეფე მითრიდატე რომის მოკავშირედ გვევლინება (Eutropius, VIII, 3; Festus, XX).

ახ.წ. II ს. იბერიის მეფე ფარსმან II ქველია. ქართული წყაროებიდან ამ დიდი მმართველის შესახებ მოგვითხრობს „ქართლის ცხოვრება“ (103,51). მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ პერიოდში იბერია რომის მოკავშირეა, საკუთარი ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, ფარსმან II მაინც უპირისპირდება რომს, რომ არაფერი ვთქვათ პართიაზე, და გარკვეულ შედეგსაც აღწევს. ფარსმან II უარს აცხადებს „რომაელი ხალხის მეგობრისა და მოკავშირის“ ტიტულზე და არ ცხადდება კაპადოკიაში რომის იმპერატორის მიერ აღმოსავლეთის მეფეებთან შესახვედრად მოწყობილ თათბირზე. რომი კი, თავის მხრივ, ისევე როგორც პართია, ერიდება იბერიასთან ურთიერთობის გამწვავებას.

ისტორიული ფაქტების შეჯერების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იბერია ამ პერიოდისათვის საკმაოდ ძლიერი ქვეყანა იყო, რომელსაც რომის იმპერატორებიც კი უწევდნენ ანგარიშს, რისი მტკიცების საფუძველსაც გვაძლევს ფლავიუს არიანესა და დიონ კასიუსის ცნობები. კერძოდ, რომ ფარსმან II შეიჭრა რომის სამფლობელოდ აღიარებულ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, დაიქვემდებარა ძიდრიტთა ტომი და რომის ინტერესთა სანაპირომდეგოდ მოიპოვა გასასვლელი შავი ზღვის სანაპიროზე (Flavius Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, 11) (ამავე პერიოდში ქართლს ეკუთვნოდა ცენტრალური კოლხეთის აღმოსავლეთ ოლქი – არგვეთი) და, რომ დაახლოებით 134 წ. ფარსმანმა გადმოიყვანა ჩრდილო კავკასიიდან ალანთა რაზმები და შეუსია ისინი ალბანეთს, მიდიას, არმენიასა და კაპადოკიას (Dion Cassius, *Historia Romana*, LXIX, 15, 1-2).

ფარსმან II არ წყვეტს მტრულ აქციებს პართიის მიმართ. მისი ქმედებები გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა იგი თვლიდა შეეძლო ერთდროულად დაპირისპირებოდა როგორც

რომს, ისე პარტიას... ისტორიული ფაქტების ანალიზი ცხადყოფს, რომ როგორც ჩანს, პარტიას, თავის მხრივ, არ შეეძლო იარაღით აღეკვეთა არსებული სიტუაცია და მისი ორგანიზატორი (56,56-57). ფარსმან II, რომელიც ახ.წ. 140 წ. ამალით დიპლომატიური მისიით რომში ჩავიდა, ზეიმით ხვდებოდნენ და პატივისცემის ნიშნად რომში ქანდაკებაც კი დაუდგეს. რომს მისთვის სამფლობელოები გაუდიდებია (Dion Cassius, *Historia Romana*, LXX, 2,3).

ამრიგად, II ს. შუა ხანებში იბერია კვლავ რომის მოკავშირეა. რომს ქართლი საკუთარი პოლიტიკური მიზნებისათვის კავკასიის გადმოსასვლელების დასაცავად და გასამაგრებლად სჭირდება. იბერიის მეფემ, მოქნილი პოლიტიკისა და წარმატებული ომების შედეგად, საზღვრები გაიფართოვა. იბერიასაც გააჩნია რომის მოკავშირეობისათვის საკუთარი მიზეზი – მას თავისი უშუალო მეზობლები პარტია და არმენია უფრო საშიშ მოწინააღმდეგეებად მიაჩნია, ვიდრე რომი, რის გამოც მასთან დაახლოება უფრო ხელსაყრელად ჩათვალა, რამაც ქართლის გაძლიერებას შეუწყო ხელი (74,26). აღნიშნული პერიოდის ფარნავაზიანთა ეპოქის იბერიის შემადგენლობაში კოლხეთის ნაწილიც შედიოდა. შესაბამისად, ამიერკავკასიაში ყველაზე ანგარიშგასაწევ ძალად იბერიის სამეფო გვევლინება. ოდნავ მოგვიანებით, II ს. მეორე ნახევარში, რომსა და პარტიას შორის საომარ მოქმედებებში იბერია არ ფიგურირებს.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ იბერიის სამეფო არ ივინყებდა გარესამყაროსთან ეკონომიკურ კავშირურთიერთობებს, იცოდა რა ქვეყნის განვითარების თვალსაზრისით თუ რაოდენ მნიშვნელოვანი იყო იგი და ახ.წ. პირველ საუკუნეებში მტკიცედ ადგება რომის იმპერიის საქალაქო ცენტრებთან ურთიერთობის გზას, თუმცა არ ასუსტებს კავშირს პართულ ირანთან. ამის მოწმობაა როგორც პართული და რომაული სახელოსნო ცენტრების ნაწარმის მოზღვაება, ისე სავაჭრო მიმოქცევაში რომაული დენარებისა და პართული დრაქმების დიდი რაოდენობით მიმოქცევა. აღნიშნულ

ეპოქაში იბერიის სავაჭრო საქმიანობაში გაბატონებული იყო მონეტის ორი სახე: გოტარზეს დრაქმები და ოქტავიანე ავგუსტუსის დენარები (129,94).

ახ.წ. III საუკუნის პირველი ნახევარი მძაფრი პოლიტიკური ქარტეხილებით არ გამოირჩეოდა ქართლისათვის. ირანის პირველი სასანიანი შაჰი საკუთარი ქვეყნის საქმეებით იყო დაკავებული და, შეიძლება ითქვას, ქართლისათვის ვერ იცლიდა. როგორც ჩანს, ამ პერიოდისათვის ქართლი ინარჩუნებდა ჯერ კიდევ I-II სს. არსებულ პოლიტიკურ მდგომარეობას. ამასთანავე გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ირანის შაჰის არდაშირ I (226-241 წწ.) დროს ქართლის პიტიახშს დიპლომატიური კონტაქტები ჰქონდა ირანის პიტიახშთან, რაზეც მეტყველებს 1940 წელს არმაზისხევის სამაროვანზე აღმოჩენილი ვერცხლის თასი ფალაური წარწერით (190,55; 163,60-61; 1,90-91).

ზემოთ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ იმის შესახებ, რომ ირანსა და რომს შორის ომი სასანიანთა მმართველობის პერიოდშიც მიმდინარეობდა და უკვე შაბურ I (242-272 წწ.) წარმატებებსაც აღწევს რომის წინაარმდეგ ბრძოლაში. 260 წ. ირანელებმა რომის იმპერატორი ვალერიანეც (Caesar P. Licinius Valerianus Augustus 253-260 წწ.) კი დაატყვევეს. აიღეს რომის აღმოსავლეთის უმდიდრესი პროვინციები და ქალაქები – ანტიოქია, ტარსუსი, კესარია. თავისი გამარჯვებების გამო შაბურმა მიიღო „მეფეთა-მეფე ირანისა და არაირანისა“ წოდება. ირანელების მიერ დახარკულ ტერიტორიებში შედიოდა, აგრეთვე, ქართლი, სომხეთი, ალბანეთი და ატროპატენა (93,58).

III ს. მეორე ნახევარში ქართლის მეფეა ამაზასპი, რომლის მმართველობის პირველ პერიოდში, ქართლის სამეფო ძლიერ და ვრცელ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. „მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით, ამაზასპი ძლიერი მმართველია, ფარსმან ქველის მსგავსი გოლიათია. მას ექვემდებარება კახეთი, ხუნანი, სამშვილდე, შიდა ქართლი და დასავლეთ საქართველოს – ორი ეგრისი, წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის ერისთავ-

ნი. ამაზასპი ამარცხებს და დევნის ქართლის დასარბევად შემოჭრილ ოსებს. შემდეგ კი წარმატებულად ლაშქრობს ოსეთში (103,55-57). მოგვიანებით, პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, რაც სასანიანთა ირანის გაძლიერებასა და ამ სახელმწიფოს ქართლში საკუთარ პოლიტიკურ ზრახვებში გამოიხატებოდა, ამაზასპი იძულებულია სახელმწიფო ორიენტაცია შეცვალოს და თავი ირანის შაჰის შაბურ I-ს დასა-ლად აღიაროს.

ამაზასპმა ვერ შეძლო საბოლოოდ ეხსნა ქართლი ირანის დაქვემდებარებისაგან, თუმცა, როგორც ჩანს, დიპლომატიური საშუალებებით აიცდინა ირანის აგრესია. მან ვერ შეძლო ბოლომდე შეენარჩუნებინა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობა (111,71). ამაზასპს მეფობის ბოლო წლებში რომისა და სომხეთის დახმარებით ადგილობრივი დიდებულები აუჯანყდნენ. ირანის დახმარების მიუხედავად, იგი დამარცხდა და ბრძოლაში დაიღუპა. ქართლის ტახტზე კი სომეხთა მეფის ძე ამაზასპის დისწული რევი დასვეს, რომელიც რეე მართალის (263-273 წწ.) სახელით არის ცნობილი. ქართლის მომდევნო მეფე უკვე სომხეთის მეფესთან ერთად იბრძოდა ირანის წინააღმდეგ. სულ მალე სასანიანთა ირანი რამოდენიმეჯერ მარცხდება რომთან ბრძოლებში და 298 წელს ნიზიბინში იდება ცნობილი ხელშეკრულება, რომელიც ნიზიბინის ორმოცნობიანი ზავის სახელით არის ცნობილი.

ზავის თანახმად, არმენია და მესოპოტამიის ჩრდილო ნაწილი ხუთი პროვინცია რომს ერგო. ქართლი და სომხეთი რომის გავლენის სფეროში მოექცნენ. ქართლის მეფეს სამეფო ნიშნები რომაელებისაგან უნდა მიეღო (Petros Patrikius, Hist., 14). მიუხედავად ამისა, ქართლი და სომხეთი ფაქტობრივად დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად რჩებოდნენ. ზავი არ დარღვეულა ორმოცი წლის მანძილზე. რომი კმაყოფილდებოდა ქართლის ფორმალური მორჩილებით და არ ერეოდა მის შინაურ საქმეებში. სამწუხაროდ, ჩვენ მცირე ცნობები გავაჩნია საქართველოს საგარეო ურთიერთობების შესახებ მომდევნო ხანაში. ფაქტი ერთია, რომ მომდევნო ხანის ის-

ტორიული პროცესების გაანალიზების შედეგად ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქართლის ორიენტაცია მაინც დასავლეთისკენ იყო მიმართული. რაც შეეხება რომსა და სასანიანთა ირანს, ამ დროის განმავლობაში ორივე იმპერია საკუთარი საქმეებით იყო დაკავებული.

302-309 წწ. ირანის შაჰად ჰორმიზდ II გვევლინება. მისი მმართველობის დროს ქვეყანაში მიმდინარეობდა ბრძოლა ვუზურგანებს შორის. ჰორმიზდ II მემკვიდრე შაბურ II (309-379 წწ.) ირანელი დიდებულების დახმარებით ტახტზე ავიდა 309 წ. ამ პერიოდისათვის იგი მცირეწლოვანი იყო, რომლის სრულწლოვანებამდე სახელმწიფოს მისი დედა მართავდა. შაბურ II მეფობის დასაწყისში დაკავებული იყო დიდებულებთან ბრძოლით და აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ვერ აწარმოებდა. ვერ უქმნიდა საფრთხეს სომხეთსა და საქართველოს. შემდეგ კი შეუდგა სახელმწიფოს საზღვრების განმკიცებასა და გაფართოებას. სპარსეთის ყურეში არაბეთის სანაპიროზე ფეხის მოკიდების მიზნით, მან დაიწყო ბრძოლა მოუსვენარ არაბულ ტომებთან და დიპყრო ბაჰრეინი (45,21-22).

ნიზიბინის ზავის დამთავრების შემდეგ, რომსა და სპარსეთს შორის კვლავ განახლდა ომი, რომელიც 25 წელი (338-363 წწ.) გრძელდებოდა. შაბურ II რომაელებს ჯერ მესოპოტამიაში, ხოლო შემდეგ – ამიერკავკასიაში შეუტია. ქართლის სამეფო, სიფრთხილეს იჩენს და ომში არ მონაწილეობს. ამიანე მარცვლინეს მიხედვით, ქართლის სამეფო ფორმალურად ისევ რომის მოკავშირე იყო, მაგრამ რომაელები არ იყვნენ დარწმუნებულნი მის ერთგულებაში (23,101-102). ჩანს, რომ ქართლი იმოქმედებდა თავისი ინტერესების შესაბამისად, ვითარების მიხედვით... (56,80-81).

IV ს. დასაწყისი საკმაოდ რთული აღმოჩნდა რომის იმპერიისათვის. ამ პერიოდისათვის იმპერიას კიდევ ტეტრარქები მართავდნენ. 305წ. 1 მაისს დიოკლეტიანე (Caesar C. Aurelius Valerius Diocletianus Augustus 284-305 წწ.) და მაქსიმიანე (Caesar M. Aurelius Valerius Maximianus Augustus 285-305 წწ.) გადადგნენ. ახალი კეისრების დანიშვნა დიოკლეტიანემ გა-

ლერიუსს (Caesar C. Galerius Valerius Maximianus Augustus 293-311 წწ.) მიანდო. ქვეყანა კვლავ ორ ნაწილად იყო გაყოფილი და მიმდინარეობდა ხანგრძლივი, დაუნდობელი ბრძოლა პირველობისათვის. 312 წლისათვის საბოლოოდ დასავლეთ რომს კონსტანტინე (Caesar C. Flavius Valerius Constantinus Augustus 306-337 წწ.), ხოლო აღმოსავლეთ რომს ლიცინიუსი (Caesar Valerius Licinianus Licinius Augustus 308-324 წწ.) მართავდა, მანამ სანამ 324 წ. ქრისტეს ჯვრის წამძღვარებით, კონსტანტინემ ადრიანოპოლთან არ დაამარცხა ლიცინიუსი და იმპერიის ერთპიროვნული მმართველი არ გახდა.

IV ს. I ნახევარი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და საინტერესო პერიოდს წარმოადგენს საქართველოს ისტორიისათვის. ამ დროს ქართლის მეფედ მირიანი გვევლინება. იმთავითვე გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ ამ ეპოქის იბერიის შესახებ, ქართული წყაროების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, საკმაოდ მწირი ცნობები მოგვეპოვება და ისიც გადამოწმებასა და კრიტიკულ ანალიზს საჭიროებს.

„მეფეთა ცხოვრების“ ავტორი ამაზასპისა და მისი მომდევნო მეფეების ზეობის წლებს მირიანის ჩათვლით, აძველებს რამდენიმე ათეული წლით და გადააქვს III ს. პირველ ნახევარში. მიუხედავად ამ ანაქრონიზმისა, „მეფეთა ცხოვრების“ ცნობები III ს. მეფეების მოღვაწეობაზე (ამაზასპიდან მირიანამდე) დასტურდება უცხოური წყაროებით და მკვლევართა თვალსაზრისით, ნდობას იმსახურებს. ოღონდ ეს ცნობები ასახავს არა III ს. პირველი ნახევრის, არამედ მეორე ნახევრის ვითარებას (111,67). აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს მეზობელი ქვეყნების ისტორიის გაანალიზება და ამ კონტექსტში საქართველოს (იბერია) ისტორიის შესწავლა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული თვალსაზრისის მიხედვით, იბერიის მეფე მირიანი, რომელიც ნიზიბინის (298 წ.) ზავამდე გამეფებულა, 296-297 წწ. ირან – რომის ომში რომაელების წინააღმდეგ იღებდა მონაწილეობას, რადგან სწორედ ამ ბრძოლაში სომხეთი უკვე რომაელთა ბანაკში

იყო, ქართლი კი ჯერ კიდევ ირანელთა მოკავშირედ გამოდიოდა. მაგრამ ამ უკანასკნელ წლებში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ფრიად საყურადღებო თვალსაზრისი გამოითქვა, რომელიც, ისტორიული ფაქტების ანალიზიდან გამომდინარე, სავსებით მისაღებად მიგვაჩნია. ძნელია არ დაეთანხმო ლ. პატარიძის მსჯელობას ქართლში არსებული პოლიტიკური სიტუაციის შესახებ, რაც, თავის მხრივ, დაკავშირებულია მეფე მირიანის მოქცევასა და ქართლის გაქრისტიანებასთან (81,8-16).

ჩვენ მიერ ქართლის ისტორიიდან ზემოთმოყვანილი ამბავი ლ. პატარიძეს დაკავშირებული აქვს არა ირან – რომის 296-297 წწ. ომთან, არამედ კონსტანტინე I და ლიცინიუსს შორის ბრძოლასთან, რომელშიც ქართლის მეფე მირიანი პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, აღმოსავლეთ რომის იმპერატორის ლიცინიუსის მხარეზე იბრძოდა.

მართლაც, სავსებით შესაძლებელია „ცხოვრება მირიანისაში“ აღწერილი ამბები უკავშირდებოდეს არა 296-297 წწ. ირან – რომის ომს, არამედ კონსტანტინესა და ლიცინიუსს შორის არსებულ ბრძოლას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 324 წელს და მირიანი არსებული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, მართლაც ყოფილიყო ლიცინიუსის – აღმოსავლეთ რომის იმპერატორის მოკავშირე კონსტანტინეს – დასავლეთ რომის იმპერატორის წინააღმდეგ ომში. ხოლო მანამდე 321 წ. გამგზავრებულიყო კიდევ ლიცინიუსთან კონსტანტინეს წინააღმდეგ საბრძოლველად მონაწილეობის მისაღებად. კონსტანტინეს მიერ ადრიანოპოლთან ლიცინიუსის დამარცხების შემდგომ, მთელ რომის იმპერიაში სიტუაცია ქრისტიანობის სასიკეთოდ საბოლოოდ იცვლება (ლიცინიუსმა, როგორც აღვნიშნეთ, დაარღვია მილანის 313 წლის ცნობილი ედიქტი და თავის სამფლობელოში 320 წ. ქრისტიანთა დევნაც კი გააგრძელა). შესაბამისად, ლიცინიუსის დამარცხების შემდგომ, ერთიანი რომის იმპერატორმა კონსტანტინემ გადანყვიტა აშკარად გამოსულიყო არენაზე, რათა ბოლო მოეღო იმპერიაში არსებული დაქსაქსულობისათვის და გადაეჭრა ქვეყნის ერთიანობის საკითხი. საჭირო იყო

სახელმწიფოს მართვის სადავეების ხელში ჩაგდება და სიტუაციის გაკონტროლება, რასაც შესანიშნავად ახერხებს კიდეც.

არსებული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, ქართლში დაბრუნებული მირიანი იღებს მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას და სულ მალე ქრისტიანად ინათლება. ახალ რჯულზე მოექცა მისი დომენიც, რომელიც მცხეთის დასავლეთით თხოთის ქედს აღწევდა.⁶ ამავე პერიოდში წმინდა ნინომ მონათლა ქართლის მთიელები და კახეთი.

ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისი განსაკუთრებით რთულ და საინტერესო პერიოდს წარმოადგენს საქართველოს ზღვისპიეთის ისტორიაში. ახ.წ. I-IV სს. დასავლეთ საქართველოში რთული ეთნოკულტურული, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ძვრებით და რომის იმპერიისა და ჩრდილო კავკასიის მთიელი ტომების სკვითურ-სარმატული მოდგმის ხალხის ექსპანსიით ხასიათდება (63,4).

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქები (დიოსკურია, ფასისი, პიტიუნტი, გიენოსი) ეკონომიკურად დაქვეითებას განიცდიან. პლინიუს უფროსის მიხედვით, ქალაქი დიოსკურია დაცარიელებული (სწორედ აღნიშნულ ავტორთან არის პირველად მოხსენიებული სებასტოპოლისი Castellum Sebastopolis-ად (NH., VI,14,15). კასტელუმში კი, როგორც ნესი, ქვის საფორტიფიკაციო ნაგებობა იგულისხმება), ხოლო „დიდი პიტიუნტი“ ჰენიოხთა მიერ გაძარცულია (NH., VI,16).

ძვ.წ. 65 წელს რომაელები პირველად შემოვიდნენ კოლხეთში მითრიდატეს ბრძოლებთან დაკავშირებით. ამ ეტაპზე რომაელთა ძალაუფლება კოლხეთზე ზედაპირული ხასიათისა იყო, ვინაიდან რომაელებს აქ არ შეუცვლიათ არსებული წეს-წყობილება, ადგილობრივი კანონები და არც გარნიზონები ჩაუყენებიათ. პომპეუსმა კოლხეთის მმართველად დანიშნა ადგილობრივი დიდებული, თავისი ერთგული მოკავშირე არისტარქე. იგი შესაძლოა იმ ერთ-ერთ სკეპტუხთაგანი

⁶აღნიშნულ საკითხს ჩვენ დაწვრილებით მომდევნო თავში განვიხილავთ.

იყო, რომელიც თავიდანვე პომპეუსის მხარეზე გადავიდა (57,22). მალე ძვ.წ. 48 წელს კოლხეთს პონტოს მეფე ფარნაკე II დაეპატრონა. ძვ.წ. 47 წელს იულიუს კეისარმა ზელესთან მომხდარ შეტაკებაში ადვილად სძლია ფარნაკეს და კოლხეთი კვლავ რომაელთა ხელში გადავიდა (74,27-28). კოლხეთი არისტარქეს შემდეგ აღარ წარმოადგენდა ერთიან ქვეყანას. ზღვისპირეთი რომის პროვინცია პონტოსა და შემდეგ კაპადოკიის შემადგენლობაშია (51,40).

რომის აღმოსავლეთ პოლიტიკის ერთ-ერთი ქვაკუთხედი იყო აღმოსავლეთ საზღვრებთან შეექმნა ფაქტობრივად მასზე დამოკიდებული, ხოლო ფორმალურად დამოუკიდებელი ქვეყნები, რომელთა ხელითაც რომი სასაზღვრო რეგიონებში საკუთარ პოლიტიკას გაატარებდა (160,136). ერთ-ერთი ასეთი სამეფო პოლემონის პონტო იყო, რომლის მნიშვნელოვანი ცენტრი – ქალაქი ტრაპეზუნტი ტერიტორიულად ახლოს მდებარეობდა კოლხეთთან. დასავლეთ კოლხეთი იმპერატორ ავგუსტუსის დროს პოლემონის პონტოს შემადგენლობაში შედის. ამ დროისათვის დასავლეთ კოლხეთი, მართალია უშუალოდ არ ექვემდებარება რომს, მაგრამ პონტოს სამეფოს საშუალებით რომის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მაინც ექცევა. აღნიშნულ ხანაში რომის ლეგიონები კოლხეთის მიწაზე არ დგანან.

ახ.წ. 63 წ. ნერონმა (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus 54-68 წწ.) პოლემონიების სამეფო გააუქმა და ის რომის პროვინციად გამოაცხადა. ამასთანავე განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია კავკასიის ზღვისპირეთში რომის პოზიციების გამყარებას. ჩვენთვის უცნობია კოლხეთის სანაპიროზე რომის სამხედრო შენაერთების განლაგების ზუსტი თარიღი. ფაქტი ერთია, რომ ახ.წ. I ს. ბოლოსათვის ისინი აქ უკვე ჩანან და ძირითადად აფსაროსში, ფასისა და სებასტოპოლისში, მოგვიანებით კი პიტიუნტშიც არიან დისლოცირებულნი, რომელთა ამოცანასაც აღნიშნულ ტერიტორიებზე რომაელთა პოზიციების განმტკიცება და ჩრდილო-კავკასიელი ტომებისაგან თავდაცვა წარმოადგენდა.

72 წლიდან დომიციანეს მმართველობამდე კოლხეთი შედიოდა „კაპადოკიის სისტემაში“, რომელიც აერთიანებდა კაპადოკიისა და გალატიის პროვინციების ნაწილს, ხოლო შემდეგ ცალკე ჩამოყალიბებული კაპადოკიის ნაწილად გვევლინება (123,71).

საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქალაქები აფსაროსი, ფასისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი (ახ.წ. II საუკუნიდან) ახ.წ. I-IV სს. რომისათვის სტრატეგიული დანიშნულების მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში შედიოდნენ, როგორც პროვინცია კაპადოკიის გარკვეული ნაწილი, რომელიც რომაელთა ბატონობის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ფორპოსტი იყო კავკასიაში. კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებში რომაელთა გარნიზონები იდგა.

აფსაროსი, რომელსაც მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური მდებარეობა ჰქონდა, უშუალოდ ემეზობლებოდა იმ დროისათვის საკმაოდ ძლიერ და რომისათვის მნიშვნელოვან იბერიის სამეფოს, არიანეს დროს (ახ.წ. 131 წ.) უკვე იყო „Castella Murata“ ტიპის მუდმივმოქმედი კასტელუმი. აფსაროსი რომაული ციხესიმაგრეების საერთო სტანდარტებიდან გამომდინარე, საშუალო სიდიდის ბანაკების კატეგორიას უნდა მიეკუთვნოს, სადაც „ხუთი კოჰორტა“ იდგა (Απ., PPE, 6). მკვლევართა უმეტესობას აფსაროსში დისლოცირებული სამხედრო შენაერთები ლეგიონურ გარნიზონად მიაჩნია (229,169-170). როგორც ცნობილია, II ს. ლეგიონის ძირითადი ერთეული – კოჰორტა 600 მეომრისაგან შედგებოდა. წყაროდან გამომდინარე გამოდის, რომ აქ 3000 ჯარისკაცი იდგა. სამხედრო ძალის ამგვარი კონცენტრაცია კი საკმაოდ დიდია ნებისმიერი ციხე-სიმაგრისათვის (112,135). აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს წარწერა აბელიდან, ქ. ნოლას (იტალია) მახლობლად, რომელიც გვამცნობს, რომ მარციო პრეტორიო ცელერი დაჯილდოვებული იყო ტრაიანეს მიერ პართიის წინააღმდეგ (113-117 წწ.) ბრძოლაში მონაწილეობის გამო, რომელიც გარკვეული დროის განმავლობაში პონტოს აფსაროსში განლაგებუ-

ლი რომის დამხმარე ნაწილების (numerorum) სარდლის (praepositus) მოვალეობას ასრულებდა (150,310-311). ნუმერები, თავის მხრივ, წარმოადგენდნენ სასაზღვრო დამხმარე ნაწილებს, რომლებიც განლაგებულნი იყვნენ საშუალო ზომის სიმაგრეებსა და სათვალთვალო პუნქტებში, რომელთა მოვალეობასაც ახლომდებარე სიმაგრეების თვალყურის დევნება წარმოადგენდა. მკვლევართა ნაწილი აღნიშნულ სამხედრო შენაერთებს დამხმარე კოპორტებად თვლის და აღნიშნავენ, რომ აფსაროსის სიმაგრის ზომებიდან გამომდინარე (195x245 მ), ის დაახლოებით 1200-1400 ჯარისკაცს იტევდა, რაც საკმაოდ დიდ ძალას წარმოადგენდა. აფსაროსის გარნიზონი ფასისის, სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის გარნიზონთა რაოდენობას საგრძნობლად სჭარბობდა, რაც გამოწვეული იყო იბერიის ძლიერ სამეფოსთან უშუალო მეზობლობით, რომელიც მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტს – დარიალის ხეობას აკონტროლებდა. ერთდროულად აფსაროსი წარმოადგენდა მოსახერხებელ პუნქტს მთელი კავკასიის გასაკონტროლებლად. ამასთანავე, რომის იმპერიისათვის იგი უკიდურესი აღმოსავლეთ ფორპოსტია, რომელთანაც დაკავშირება შესაძლებელი იყო ზღვით. აფსაროსი Sperrfest'-ი, დამცავი პუნქტია კავკასიის მხრიდან საშიშროების შემთხვევაში (166,33-39).

აფსაროსში დისლოცირებული რომაული ჯარის ნაწილების შესახებ მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს გონიოს ტერიტორიაზე დაფიქსირებული რომაული სამხედრო შენაერთის ტვიფრი, სამხედრო შენაერთების დამლები, რომლებზედაც იკითხება: 1) COH (ors) II ; 2) (C) OH (ors) II . მკვლევარები დამლებს შემდეგნაირად შიფრავენ – Cohors II Claudiana (166,35, ნახ. 2). აფსაროსში მდგარი კლავდიუსის სახელობის II კოპორტის არსებობის ფაქტს დოკუმენტურად ადასტურებს, აგრეთვე, ფაიუმში (ეგვიპტე) აღმოჩენილი პაპირუსი, რომელშიც მოცემულია აღნიშნული ლეგიონის ლეგიონერი მარციალი: Mar[tialis] vet (eranus)... [Omnium [...].i Apsaro de [gen]re eius M Va[l]er [...] Coh. II Claudiana [...] etc. ეს კოპორ-

ტა ახ.წ. II ს. კაპადოკიაში განლაგებულ დამხმარე კოპორტას წარმოადგენდა (184,176-179). აქვე უნდა აღინიშნოს იმის შესახებაც, რომ აქ დისლოცირებული გარნიზონის ფუნქციებში არ შედიოდა ომის დროს სხვადასხვა პუნქტებში გადაადგილება. აფსაროსში განლაგებული გარნიზონების ხასიათის შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს გვანდის აგურის კიდეც ერთი ფრაგმენტი, რომელზეც იკითხება SAG I სარკისებურად, რაც მშვილდოსანთა კოპორტის (ლათ. Sagittarius – Sagittarium), აღმნიშვნელია, რომელიც სპეციფიკური აღჭურვილობის მქონე დამხმარე ნაწილს წარმოადგენდა (166,33-39).

აფსაროსის ციხესიმაგრის ერთ-ერთი კოშკის გათხრებისას აღმოჩენილი სანათურ-ჭრაქი ასევე ლათინური წარწერით C.OH AVR C.R., რომელსაც შემდეგნაირად შიფრავენ: COH(ors) – კოპორტა; AUR(elia) – რომის იმპერატორი ავრელიუსი; C(ivium)R(omanorum) – რომის მოქალაქე (71,163-177; 166,33-39).

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს კასტელუმის ცენტრალურ ნაწილში დაფიქსირებული კიდეც ერთი დამლა, რომელიც დატანილი იყო წყალსადენის მილზე და ახ.წ. II ს. თარიღდება. მასზე ამოტვიფრულია ნიშანი X – შესაძლოა დამზადების მარკა, რომელიც არ არის გამოორიცხული რომის X ლეგიონის ნომრის აღმნიშვნელიც ყოფილიყო. როგორც ცნობილია, X "Fretensis" ლეგიონი ახ.წ. I ს. ბოლოს დაბინავებული იყო სირიაში, მოგვიანებით კი პალესტინაში (153,89,ნახ.1). არქეოლოგებს დასაშვებად მიაჩნიათ ის ფაქტი, რომ X ლეგიონის ნაწილები შესაძლოა სპეციალურად იყვნენ გამოგზავნილნი აფსაროსში აქ წყლითმომარაგების სისტემის ასაშენებლად. იმავდროულად, არ გამოორიცხავენ იმის ალბათობასაც, რომ აღნიშნული ფილები იმპორტს წარმოადგენდა (166,38).

აფსაროსში განლაგებულ რომაულ ლეგიონერებს ვუკავშირებთ ჩვენ საკურთხევლისგამოსახულებიან გემასაც, რომელიც ახ.წ. III ს. თარიღდება. საკურთხევლის გამოსახვა რვაქიმიან ვარსკვლავთან ერთად ძირითადად აღმოსავლუ-

რი გლიპტიკისათვის არის დამახასიათებელი და სოლარულ ღვთაებებთან არის დაკავშირებული, მაგრამ არ არის გამო-რიცხული, გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული გემა, გვიანანტიკურ პერიოდში რომის იმპერიაში არსებული რელიგიური სიტუაციიდან გამომდინარე, ლეგიონერის კუთვნილება ყოფილიყო, რომელიც იმავდროულად სოლარული ღვთაების იკონოგრაფიულ გამოსახულებას წარმოადგენდა, რაც მისი მფლობელის რელიგიური ორიენტაციის მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს.

აჭარაში, ციხისძირთან აღმოჩენილია აგური ლათინური დამლით VEX FA, რომელსაც ვ. ლექვინაძე ახ.წ. II-III სს. ათარილებს და შემდეგნაირად შიფრავს: VEX (ilations Legionus XII)⁶ F(ulminatae) et XV A(pollinaris) (157,87). მკვლევართა ნაწილი აღნიშნულ წარწერას შემდეგნაირად კითხულობს: VEX (illation) FA (siana), აგურს კი ქალაქ ფასისის ციხესიმაგრისათვის დამზადებულად მიიჩნევს (112,134-140; 21,86). ასევე ოთხკუთხა დამლიანი თიხის ფილაა აღმოჩენილი სოფელ მოედნის (ლანჩხუთის რაიონი) ნამოსახლარზე წარწერით – LEG (38,108, ტაბ. X,2).

ფასისი, რომლის არიანესეული რომაული კასტელუმი ჯერჯერობით არ არის არქეოლოგიურად დადასტურებული, არიანეს მიხედვით (ფასისის ციხე), „იმგვარად ყოფილა მოწყობილი, რომ ვერავინ მიუახლოვდებოდა ბარბაროსთაგან“. იქ იდგა „400 რჩეული“ მეომარი (Ар., PPE, 9), რაც ერთ კოპორტას შეესაბამება. ფასისის კასტელუმის აღწერას ჩვენ მოგვიანებით დიუბუა დე მონპერეს ნაშრომში ვხვდებით, რომელიც, ავტორის მიხედვით, ოთხკუთხა ფორმისა ყოფილა (209,66-67, ტაბ. XVIII).

სებასტოპოლისის თავდაპირველი კასტელუმი საკოპორტო, ანუ საშუალო ციხესიმაგრის კატეგორიას უნდა მივაკუთვნოთ (63,56). ხოლო მისი გარნიზონი დამხმარე ჯარის

⁶ XII Legio Fulminata ვესპასიანემ (Caesar Vespasianus Augustus 69-79 წწ.) შეიყვანა კაპადოკიაში პართიასთან ურთიერთობისა და ალანთა აქტიურობის გამო.

შერეული ქვედანაყოფები უნდა ყოფილიყო. დამხმარე ჯარის ნაწილები – სასაზღვრო ნუმერები, რომის რეგულარული არმიის ნაწილები არ იყო. ისინი, როგორც წესი, არარეგულარული მხედრებისაგან კომპლექტდებოდა (22,71).

სოხუმში, ძველ სებასტოპოლისში ეკლესიის გათხრებისას აღმოჩნდა კრამიტის ფრაგმენტი ლეგიონერთა ვექსილაციით XV Legio Apollinaris (212) და საფლავის ქვა ბერძნული წარწერით: „აქ განისვენებს ჯარისკაცი-ლეგიონერი ორესტი, რომლის მოსაგონარადაც აღვმართეთ ეს ეკლესია“ (144,218-22).

II ს. პირველ ნახევარში რომაელთა სამფლობელოები სებასტოპოლისთან მთავრდებოდა (Arr., PPE, 17). მათი ბატონობის ძირითადი საყრდენი პუნქტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილში თავდაპირველად სებასტოპოლისის კასტელუმი იყო. ახ.წ. II საუკუნის ბოლოდან, რომაელთა უკიდურესი სასაზღვრო ფორპოსტი დასავლეთ ამიერკავკასიაში სებასტოპოლისის „ფრურრიონიდან“ პიტიუნტის ციხესიმაგრეში გადადის, რასაც წყაროებიც ადასტურებენ.

თეოდორიკე კვირელი (394-457 წწ.), როდესაც იოანე ოქროპირის პიტიუნტში გადასახლებას ეხება აღნიშნავს, რომ „პიტიუნტი არის უკიდურესი საზღვარი პონტოსი და რომაელთა სამფლობელოსი“ (Teod., V, 34). რომაული სამხედრო ნაწილების ჩადგომა პიტიუნტში ახ.წ. II ს. შუა ხანებიდან, კერძოდ 135-152 წწ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რაც მომთაბარე ტომების – პენიოხების თავდასხმას უნდა დავუკავშიროთ. პიტიუნტი II ს. ბოლოდან მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე ხდება. როგორც აღვნიშნეთ, ახ.წ. II საუკუნის ბოლოს რომის ბატონობის ფორპოსტი სებასტოპოლისის „ფრურრიონიდან“ გადადის პიტიუნტში, სადაც რომაელები აგებენ საფორტიფიკაციო ნაგებობებს და სადაც ჩნდება საქალაქო დასახლება (კანაბე). პროკოფი კესარიელის მიხედვით, სანიგების მიწის ზღვისპირა ნაწილი ძველთაგანვე ეპყრათ რომაელებს, რომლებმაც აქ ორი ქალაქი სებასტოპოლისი და

პიტიუნტი ააგეს. II ს. შუა ხანებში პიტიუნტში ჩაყენებულია XV ლეგიონის⁷ ვექსილაცია, რომლის რაოდენობა ბიჭვინთის კასტელუმის ზომების მიხედვით (140x170 მ), ერთ კოჰორტას არ აღემატება. აქედან გამომდინარე, პიტიუნტის კასტელუმიც საკოჰორტო, საშუალო სიდიდის ციხესიმაგრედ უნდა ჩაითვალოს (22,73).

პიტიუნტის კასტელუმის ტერიტორიაზე, II ს. ფენაში დაფიქსირდა თიხის ფილის ფრაგმენტი, ოთხკუთხა დამლით – GXV. კასტელუმის დასავლეთ კარიბჭესთან კი მეორე დამლა, რომელზეც ერთი ასო – G იყო შემორჩენილი, რომლებსაც მეცნიერები შემდეგნაირად შიფრავენ – LEG(ion) XV(Apollinaris) (153,87-96). ინკიტის ტბასთან მდგარ საფორტიფიკაციო კოშკში II-III სს. ფენაში ნაპოვნია თიხის ფილა ოთხკუთხა დამლით – LEG(io) (70,97-106).

რომის ძლევამოსილ ლეგიონებს ვუკაშირებთ ჩვენ პიტიუნტის სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ რამდენიმე გემასაც, რომლებიც ახ.წ. III-IV სს. თარიღდება. კერძოდ, ორ გემას დაფნის გვირგვინის გამოსახულებით,⁸ გემას თუთიყუშის, ლომის, მორიელის, კიბორჩხალას გამოსახულებებით (78,128-131), რომლებიც ერთი მხრივ, ზოდიაქოს ნიშნებია და შესაძლოა შესატყვისი თანავარსკვლავედის სიმბოლური გამოსახულებაც კი იყოს, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რომ გვიანანტიკურ ხანაში, მათ ხშირად ლეგიონის ნიშნებს უკავშირებენ (172,121). გემას ლათინური წარწერით N I,

⁷XV Legio Apollinaris იერუსალიმის აღების შემდგომ, ტიტუსს (Caesar Titus Vespasianus Augustus 71-81 წწ.) ახლდა ალექსანდრიაში, შემდეგ მასთან ერთად დაბრუნდა პანონიაში. აღმოსავლეთში ამ ლეგიონის დაბრუნება შესაძლოა ტრაიანეს (Caesar Nerva Traianus Augustus 98-117 წწ.) პერიოდში პართიასთან ომით იყო განპირობებული. ადრიანეს (Caesar Traianus Hadrianus Augustus 117-138 წწ.) დროს იგი XII Legio Fulminata-სთან ერთად კაპადოკიაშია.

⁸დაფნის გვირგვინი ლეგიონის ნიშნად მიაჩნია, აგრეთვე, ანტიუ კრუგსაც, რომელიც აღნიშნავს, რომ „თუ გამოსახულია შუბი, ელვა, პალმის რტო, გვირგვინი, საკურთხეველი, გლობუსი, თავთავი... წარმოადგენს რომაული ლეგიონის კერძო ხასიათის გემასო“ (101).

რომელიც ლიგატურას წარმოადგენს და შემდეგნაირად შეიძლება იქნას წაკითხული – Nation Italia. გემა ახ.წ. III ს. თარიღდება (79,36-39).

III ს. 40-იან წლებში რომს გარნიზონები გამოჰყავს ბოსფორის სამეფოდან. ბოსფორის ფლოტი ხელში ჩაიგდეს გუთებმა და დაიწყეს თავდასხმები შავი ზღვის სანაპიროებზე. ახ.წ. III ს. შუა ხანებში, კერძოდ 252-267 წწ. მათ დამარბეველ შემოსევებს ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, რომლის შესახებაც მნიშვნელოვან ცნობებს გვანდის ბიზანტიელი ისტორიკოსი ზოსიმე. იგი აღნიშნავს, რომ ბარბაროსები პირველად თავს დაესხნენ ბიჭვინტას, რომელიც შემოზღუდული იყო უზარმაზარი კედლით და რომელსაც ჰქონდა კარგად მოწყობილი ნავსადგური. ადგილობრივი ჯარის სათავეში იდგა სუკესიანუსი, რომელმაც გარეკა გუთები... მაგრამ როდესაც იმპერატორმა ვალერიანემ სუკესიანუსი გაიწვია და სამეფო კარზე მისცა თანამდებობა... მაშინ გუთები კვლავ გამოჩნდნენ... მიადგნენ ფასისს სადაც, როგორც ამბობენ, აშენებული იყო ფასისის არტიმიდეს ტაძარი და აიეტის სასახლე. მათ სცადეს ტაძრის აღება, მაგრამ უნაყოფოდ; ამის შემდეგ ისინი წავიდნენ ბიჭვინტისაკენ. ეს ციხე აიღეს მათ დაუბრკოლებრივ. მთელი მისი მცველი ჯარი განყვიტეს და განაგრძეს გზა (Zos., Hist. Nova, I, 32-33).

გოთების გამანადგურებელი შემოსევების შემდეგ, რომი იწყებს მათ მიერ დარბეული ქალაქების აღგენას. ახ.წ. IV ს. დასაწყისში რომმა ბიჭვინთა-პიტიუნტის საქალაქო დასახლებას სასიმაგრო ნაგებობები შემოავლო. კასტელუმი კი, როგორც არქეოლოგიური მასალის შესწავლა გვაფიქრებინებს, სამოქალაქო დასახლების ხარჯზე გაადიდეს. ახ.წ. III ს. ბოლოსა და IVს. დასაწყისში უნდა აღდგენილიყო, აგრეთვე, აფსაროსის (გონიო) კასტელუმიც.

წყაროების შესწავლა საფუძველს გაძლევს დავასკვნათ, რომ ელინისტური ხანის ბოლოს კოლხეთის სამეფოს დასუსტებამ და უცხოელთა ადმინისტრაციის დაწესებამ (პონტოს სამეფოს დაცემა და რომის იმპერიის მმართველობის დაწე-

სება) ხელი შეუწყო მთიელთა ჩამოსახლებას, რომლებიც ინტენსიურად იკავებენ ისტორიული კოლხეთის ძირძველ ტერიტორიას.

საკელევე პერიოდში წყაროების მიხედვით, ტრაპიზონიდან სებასტოპოლისის – ბიჭვინთის მხარემდე ცხოვრობდნენ კოლხები, მაკრონები, პენიოხები, ძიდრიტები, ლაზები, აფსილები, აბაზგები და სანიგები (100,42-43). მათ შორის თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოსახლეობდნენ სვანები,⁹ აფსილები,¹⁰ აბაზგები,¹¹ პენიოხები¹² (Plin., NH., VI,14),

⁹ანტიკურ პერიოდში სვანთა მოხსენიებას ადგილი აქვს მხოლოდ II ს. კოლხეთის სამეფოს დაშლის პროცესთან დაკავშირებით დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ახალი სატომო სახელწოდების გაჩენის დროს. სანიგები მოსახლეობდნენ სებასტოპოლის - ცხუმიდან (სოხუმიდან) მდ. აქეუნტამდე (მდ. შხე). ლინგვისტურმა ანალიზმა ცხადყო, რომ სვანურში ადგილი აქვს, ერთი მხრივ, ხათურ-სვანურ, ხოლო, მეორე მხრივ, სვანურ-ადილეურ (ჩერქეზულ) ენობრივ შეხვედრებს, რაც იმით აღინიშნება, რომ სვანურ ენას მჭიდრო და ინტენსიური კონტაქტი ჰქონდა როგორც მცირე აზიის აღმოსავლეთ სექტორში მცხოვრებ ტომებთან (იგულისხმება პენიოხები, მოსხები), ისე ჩრდილო კავკასიის ჩერქეზულ ენობრივ კულტურულ სამყაროსთან.

¹⁰ სახელწოდება აფსილი პირველად ჩნდება ახ.წ. I ს. სანიგთა და ლაზთა მეზობლად მდ. ასთელეოსის (კოდორი) და მდ. ხრისორაისის (კელასური) მახლობლად (Plin., NH.). აფსილებს I-II სს. უნდა სჭეროდათ მდინარე კოდორის (ნებელდის) ხეობა. ხოლო ჩრდილო-დასავლეთით მათი მიწა-წყალი ქალაქ სებასტოპოლისამდე აღწევდა. ჩრდილო-აღმოსავლეთით სვანთა ქვეყნამდე, რაც შეეხება სანაპირო ზოლს, აფსილებს აქ დიდი მონაკვეთი არ უნდა სჭეროდათ. აფსილებს წერილობითი წყაროების საუძველზე აიგივებენ როგორც სვანთა, ისე ლაზთა სატომო ერთეულებთან (აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ზღვისპირეთში, მკელევეართა ნანილის ვარაუდით, ადგილი ჰქონდა ლაზ-აფშილთა შერწყმის პროცესს, რაც გამოიხატა აფშილთა გალაზებაში (იხ.: 12). მკელევეართა ნანილი აფსილ=აფშილებს აფხაზურ-ადილეური წარმომავლობის ტომებად მიიჩნევენ. ქართული წყაროების „აფშილეთს“ და „აფხაზეთს“ ბერძნულ წყაროებში დადასტურებული სატომო სახელწოდებები „აფსილია“ და „აბაზგია“ შეესატყვიება.

¹¹ აბაზგებს ფორმით „აბაზგაი“ პირველად ფლავიუს არიანე იხსენიებს პერიპლუსში აფსილებისა და სანიგების მახლობლად. ზოგიერთი მკელევეარი აბაზგებს „აბაზა“ სახელთან მსგავსების გამო, ისევე როგორც აფსილებს, აფხაზურ-ადილეურ ეთნიკურ სამყაროს აკუთვნებს.

¹² პენიოხი ტერმინ „კოლხის“ მსგავსად კრებსითი სახელწოდებაა. მიუხედავად იმისა, რომ მათ კოლხებივით სახელმწიფო გაერთიანება ვერ შექმნეს. პლინიუსი პენიოხებს სამ ადგილას მოიხსენიებს: ტრაპეზუნტის სექ-

რომელთა ადგილსამყოფელი საუკუნეების მანძილზე იცვლებოდა. ახ.წ. II ს. დასავლეთ საქართველოში ელინისტური ხანის კოლხეთის სამეფოს ნაცვლად უკვე ჩამოყალიბებულია ცალკეული სამეფო-სამთავროები. არიანეს ცნობით ეს სამთავროებია: „მახელონების (მაკრონების) და ჰენიოხების“, „ლაზების სამეფო“, „აფსილების სამეფო“, აბაზგებისა და სანიგების სამთავროები (100,43). აქედან დანარჩენი ტერიტორია კი ჯიქებს ჰქონდათ დაპყრობილი (73,540-541). რისი მიზეზიც, როგორც აღვნიშნეთ, ერთი მხრივ, კოლხეთის სამეფოს დაცემასა და მის პატარ-პატარა სამეფო-სამთავროებად დაშლაში, ხოლო, მეორე მხრივ, უდიდესი იმპერიის პოლიტიკურ ზრახვებში უნდა ვეძიოთ.

„მახელონებისა (ერთ=ერთი ჭანური ტომი) და ჰენიოხების სამეფოს“, თანამედროვე ჭანეთის ნაწილი ეკავა (123,22-23). მათ ჩრდილოეთით თანამედროვე აჭარის ტერიტორიაზე, განსახლებულნი იყვნენ ძიდრიტები, რომელნიც ახ.წ. II ს. იბერიის მეფის, ფარსმანის ხელისუფლებას ექვემდებარებოდნენ (123,23; 57,10). ძიდრიტების ჩრდილოეთით ცენტრალური კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში, სადაც ისტორიულად სახლობდნენ მეგრულ-ჭანური (ზანური), კოლხური ტომები, შეერივნენ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან ჩამოსახლებული მათივე მონათესავე მეგრულ-ჭანური მთიელი ტომები-ლაზები (ცხოვრობდნენ თანამედროვე აჭარის საზღვრიდან მდ. ხობამდე) და შექმნეს ადრეკლასობრივი სახელმწიფო – ეგრისის (ლაზთა) სამეფო (123,23; 62,74-75). გამოდის, რომ ახ.წ. II საუკუნის პირველ ნახევარში კოლხეთის შავიზღვისპირეთში, ტრაპეზუნტიდან მოყოლებული ექვსი დიდი გაერთიანება იყო.

ტორში მცხოვრებ სანთაჰენიოხებს, რომელიც ფლავიუს არიანეს მიერ დასახელებულ მაკრონ ჰენიოხებს უნდა უკავშირდებოდეს (მაკრონ-ჰენიოხთა ერთად მოხსენიება, მკვლევართა ნაწილის აზრით, მეგრულ-ჭანური ეთნიკური სამყაროსადმი კუთვნილების მონიშვნაა: „ჰენიოხი“ ცოცხალი ტერმინია ძვ.წ. I და ახ.წ. I-II სს. მომდევნო ხანებში მათ ადგილს სანიგები და მათი სამყარო იკავებს). ცენტრალურ კოლხეთში მცხოვრებ ლაზთა სამხრეთით ამპრეეტების და ჩრდილოეთით დაახლოებით სოჭის სექტორში, სანიგების ტომის გვერდით (Plin., NH., VI,14) (იხ.: 2).

რომი ადგილობრივი სამეფოებისა და სამთავროების მეფეებს ამტკიცებდა. ლაზეთის მეფე ბაკური ანტონინუს პიუსს (Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius 138-161 წწ.) დაუმტკიცებია ტახტზე. ანტონინუსების დინასტიის იმპერატორები არსებული პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, იძულებულნი არიან ცნონ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იმ დროისათვის არსებული ტერიტორიულ-ტომობრივ ერთეულთა ერთგვარი დამოუკიდებლობა, რათა შეინარჩუნონ ფორმალური სიუზერენობა და პოლიტიკური გავლენა, მაგრამ კოლხეთს ამგვარი დამოკიდებულებისაგან ერთხანს კვლავ დაუღწევია თითქოს თავი.

შემდეგ ხანებში დასავლეთ საქართველოს დამოკიდებულება საიმპერიო ადმინისტრაციისაგან უფრო ხშირად ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ეს, ერთი მხრივ, რომის პოზიციების შესუსტებასთან ჩანს დაკავშირებული, მეორე მხრივ კი, თვით კოლხეთში მიმდინარე სახელმწიფოებრივ კონსოლიდაციის პროცესთან, რომლის შედეგადაც იწყება ზემოხსენებული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკური გაერთიანება (40,43).

რომისა და ეგრისის პოლიტიკური ურთიერთობები ახ.წ. II-IV სს. რთული და წინააღმდეგობრივი იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მართალია რომმა მიიტაცა ქვეყნის ზღვისპირეთი, მაგრამ შიდა რეგიონების დაპყრობისათვის საკმარისი ძალები აქ არ ყოფილა თავმოყრილი. შიდა კოლხეთის სრული დამორჩილება მიუხედავად ძლევამოსილებისა, რომმა მაინც ვერ მოახერხა. რომი ცდილობდა ახლო ურთიერთობა ჰქონოდა ადგილობრივ ზედა ფენასთან, რასაც სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა გაძლიერებით თუ მიაღწევდა. III ს. ბოლოს რომის იმპერიის ცენტრი თანდათან აღმოსავლეთისაკენ ინაცვლებს და იგრძნობა რომაელთა ადმინისტრაციის ერთგვარი განმტკიცება აღმოსავლეთ პროვინციებში. რომი იმავდროულად აწარმოებს ომს სასანიანთა ირანთან. ამას ემატება მომთაბარე ტომების შემოსევები და მათგან მუდმივი საფრთხის არსებობა. ნელ-ნელა დაწინაურებას იწყებს ლაზთა სამეფო. ბიზანტიას ასეთ ვითარებაში აღმოსავლეთში სუსტ

ვასალზე მეტად ძლიერი მოკავშირე ესაჭიროებოდა და იგი იძულებულია არამარტო შეურიგდეს ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებას, არამედ ხელიც კი შეუწყოს მის აღმავლობას და მხარი დაუჭიროს მის საგარეო პოლიტიკას. რომი ლაზიკაში ცნობს ჩრდილო კავკასიიდან შემოჭრილი მომთაბარე ტომების (ალანები, ჰუნები) მონინაალმდეგე რეალურ ძალას. შეიძლება ითქვას, რომ საგარეო საფრთხემ ორივე მხარისათვის აუცილებელი გახადა სამხედრო კავშირი და ერთგვარად შეაკავშირა რომი და ადგილობრივი სამეფოები. ამიტომ რომაელების მხარდაჭერით ახ.წ. IV ს. ბოლოსათვის ლაზთა (ეგრისი) სამეფო უკვე მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებს. მათ შორის აბაზგების სამთავროს, აფშილებისა და სანიგების ტერიტორიის ნაწილს. ლაზებს ექვემდებარებოდა მისიმიანების სვანური გაერთიანება და სკუმია. ლაზთა სამეფოს დედაქალაქი თანამედროვე ნოქალაქევის ადგილას არსებული ქალაქი ციხე-გოჯი იყო, ხოლო მნიშვნელოვან ცენტრებს წარმოადგენდნენ ციხე-ქალაქი როდოპოლისი (ვარდციხე, ქუთაისის სამხრეთით 12 კილომეტრის დაშორებით) თანამედროვე ქუთაისის ტერიტორიაზე არსებული დასახლებული პუნქტი და ტელეფისი (დღევანდელი ტოლები, რიონისა და ცხენისწყლის შესართავთან). ლაზიკის ტერიტორია სამხრეთით მდ. ჭოროხის შესართავამდე ვრცელდებოდა, ხოლო ჩრდილოეთით, როგორც აღვნიშნეთ, მოიცავდა თანამედროვე აფხაზეთსა და მაღალმთიან სვანეთს (73; 121,318).

IV საუკუნის ბოლოსათვის ლაზეთის ტერიტორიაზე არსად არ იდგა რომაული გარნიზონები. როგორც პროკოფი კესარიელი გადმოგვცემს, ლაზები არც ხარკს იხდიდნენ და არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს. მათი ერთადერთი ვალდებულება იყო ჩრდილოეთის საზღვრების დაცვა მომთაბარე ტომთა შემოსევებისაგან (83,126). რეალური ისტორიული ვითარებიდან გამომდინარე, ეს ვალდებულება მთლიანად ემთხვეოდა ლაზთა სამეფოს ინტერესებს (51,46).

რელიგია და ქვეყნის ორიენტაციის საკითხი

თუ თვალს გადავავლებთ ისტორიას, დავინახავთ, რომ ქვეყნის მმართველები ყოველთვის უდიდეს როლს ანიჭებდნენ რელიგიურ საკითხებს და სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებდნენ კიდევ. რელიგიის შესწავლა, თავის მხრივ, ბევრი პოლიტიკური მოვლენის ახსნის გასაღები ხდება, რადგან იგი უშუალო კავშირშია ქვეყანაში მიმდინარე სასიცოცხლო პროცესებთან. საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია იბერიისა და კოლხეთის ორი დიდი მეზობლის რომისა და სასანიანთა ირანის რელიგიური ორიენტაციის საკითხი ახ.წ. III ს. პერიოდში, რომელიც წინ უსწრებდა იბერიასა და კოლხეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას.

როგორც რომის იმპერიის, ისე სასანიანთა ირანის მმართველებს კარგად ესმოდათ სახელმწიფო ძლიერების საკითხში ქვეყნის იდეოლოგიური საყრდენის როლი. ადგილობრივი სპეციფიკიდან გამომდინარე, როგორც ერთი, ისე მეორე ქვეყნისათვის საჭირო იყო რელიგიური რეფორმების გატარება. იმპერიებს ერთიანი რელიგია ესაჭიროებოდათ, რადგან იმ უდიდეს ტერიტორიაზე, რომელზეც ეს ქვეყნები იყო გადაჭიმული (ისინი ხალხთა კონგლომერატს წარმოადგენდნენ), სრულიად განსხვავებული რელიგიური სწავლებები იყო გავრცელებული.

ახ.წ. III ს. მნიშვნელოვან პერიოდს წარმოადგენს როგორც რომის იმპერიის, ისე სასანიანთა ირანისათვის, რომელსაც რელიგიური რეფორმების ხანა შეგვიძლია ვუწოდოთ, რადგან სწორედ რელიგიურმა რეფორმებმა განსაზღვრა შემდგომში ამ ორი ქვეყნის, და არა მხოლოდ ამ ორი ქვეყნის ისტორია, ვინაიდან საქართველო, როგორც ვნახეთ, აღნიშნულ იმპერიებს შორის ყოველთვის საცილობო ტერიტორიას წარმოადგენდა, რომლის მიმართაც ორივე სახელმწიფოს საკუთარი მიზნები გააჩნდა და იგი თავისდაუნებურად ჩართული აღმოჩნდა რომსა და ირანს შორის არსებულ კონფლიქტში, რამაც საბოლოოდ მისი არა მხოლოდ პოლი-

ტიკური, არამედ რელიგიური ორიენტაციაც განსაზღვრა. ქართულ სახელმწიფოებს (იბერია, კოლხეთი) არჩევანი უნდა გაეკეთებინათ და გააკეთეს კიდეც დასავლეთისა და ქრისტიანობის სასარგებლოდ. იბერია, ისევე როგორც ლაზეთი 325 წ. ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებიდან სულ მალე 326 წ. ქრისტიანული სახელმწიფო ხდება.

დამქანცველი ომები, რომლებსაც რომის იმპერია ჯერ კიდევ პართიასთან აწარმოებდა მძიმე ტვირთად აწვა ორივე ქვეყანას. ომი არც რომსა და ახლა უკვე სასანიანთა ირანს შორის შეწყვეტილა III ს., რომელიც 226 წ. პართიის სახელმწიფოს საფუძველზე ჩამოყალიბდა. მეფედ კურთხევიდან სამი წლის შემდეგ არდაშირ I (226-241 წწ.) სპარსეთის კავალერია სირიასა და მესოპოტამიაში წაიყვანა. საბრძოლო მოქმედებები მიმდინარეობდა 242 წ. აპრილი- 243 წ., 252-256 წწ., 258-260 წწ. მდგომარეობა არც მოგვიანებით შეიცვალა. შედეგად რომმა ირწმუნა, რომ მას აღმოსავლეთით სასანიანთა ირანის სახით ძლიერი მეტოქე ესაზღვრებოდა. ერთიანი სახელმწიფო რელიგია, მეფეთა-მეფეთ საყრდენი ქურუმთა კლასი, რომელთა გავლენა ქვეყნის როგორც იდეოლოგიურ, ისე ეკონომიკურ მხარეებზე საკმაოდ დიდი იყო, ძალიან განასხვავებდა სასანიანთა ირანს პართიისაგან.

ეს პერიოდი სასანიანთა ირანის ისტორიაში ხასიათდება მზარდი ცენტრალური ხელისუფლების გავლენით. თუ თავდაპირველად ქვეყანა ცალკეული სამეფოების კონფედერაციას წარმოადგენდა, მოგვიანებით, პოლიტიკური ინტეგრაციის პროცესის შედეგად, სასანიანთა პერიოდის ბოლოს, როდესაც საბოლოოდ დასრულდა რეფორმა, სახეზე გვაქვს შაჰების სისტემიდან ოთხ დიდ ნაწილად ქვეყნის დაყოფა მეფისნაცვლებით სათავეში, რომლებიც ადგილებზე როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო ძალაუფლებას ახორციელებდნენ.

რომის იმპერია III ს. მძიმე კრიზისს განიცდიდა. აღნიშნული ეკონომიკური დაცემის ფონზე რომს ჯარის გამუდმებული გამოსვლები და აჯანყებები არყევდა, რასაც იმპერიის საზღვრებზე ბარბაროსული ტომების თავდასხმები ერთვოდა. საუკუნის ბოლოს ქვეყნის კრიზისიდან გამოყვანა იმპე-

რატორმა დიოკლეტიანემ (Caesar C. Aurelius Valerius Diocletianus Augustus 284-305 წწ.) სცადა, რომელმაც მოახერხა ქვეყნის საზღვრების გამაგრება. გაატარა ადმინისტრაციული, სამხედრო, საგადასახადო, ფინანსური რეფორმები. სპარსეთის წინააღმდეგ წარმატებული ომის შედეგად, იმპერიამ ხელთ ჩაიგდო მესოპოტამიის დიდი ნაწილი (297 წ.). III ს. ბოლოსათვის თითქმის მთელი იმპერიის ტერიტორიაზე ლიკვიდირებული იყო სეპარატისტული მოძრაობები. გამაგრებული იქნა ქვეყნის საზღვრები, რომელიც კიდევ უფრო გაიზარდა. სახელმწიფო ორ ნაწილად გაიყო (ტეტრარქია).

რომში იდეოლოგიის მთავარ ძალას ქრისტიანობა წარმოადგენდა, რომელიც სულ უფრო და უფრო იკრეფდა მომხრეებს და IV ს. დასაწყისისათვის 325 წ. ნიკეის პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე კიდევ უფრო გაიმყარა პოზიცია. შესაბამისად, ორ იმპერიას შორის არსებული პოლიტიკის ერთ-ერთ განმსაზღვრელ ფაქტორად სწორედ ქრისტიანობა იქცა. სიტყვები, რომელსაც მოგვიანო პერიოდის ავტორები შაბურ II (309-379 წწ.) მიაწერენ „ისინი ცხოვრობენ ჩვენს ტერიტორიაზე, მაგრამ იზიარებენ კეისრის, ჩვენი მტრის გრძნობებს“, წითელ ზოლად გასდევს სასანიანთა ირანისა და აღმოსავლეთ რომის – ბიზანტიის ურთიერთობებს. მანამდე კი იყო III ს., რომელიც ამ პოლიტიკის მოსამზადებელ პერიოდად შეგვიძლია განვიხილოთ.

III ს. ქრისტიანობის აღზევების პერიოდს წარმოადგენს არა მხოლოდ რომის იმპერიაში, არამედ მის მეზობელ ქვეყნებში, მათ შორის სასანიანთა სპარსეთში, სადაც ძლიერი ქრისტიანული თემი არსებობდა, რის საფუძვლადაც ანტიოქიიდან დევნილი (დეპორტირებული) კლირები იქცნენ, რომელთაც მიაწერენ კიდევ პირველი საეპისკოპოსოების დაარსებას იმპერიაში (216,96). ირანის მახლობელ ოლქებსა და თვით ირანშიც (მესინა, სუზი, რევ-არდაშირი, ბაპრეინი) 225 წლამდე უკვე იყო დაარსებული ქრისტიანული საეპისკოპოსოები (162,71-72). არ არის გამორიცხული, რომ მათი რიცხვი გაზრდილიყო შაბურ I წარმატებული ლაშქრობების შედეგად

ქვეყანაში შეყვანილი ტყვე რომაელი ლეგიონერების ხარჯზე, რომლებიც მხედველობაში ჰყავთ მოგვიანო ხანის ქრისტიან ავტორებს. ყოველ შემთხვევაში პირველი ქრისტიანული თემები იქმნებოდა ირანის შემდეგ ქალაქებში: შად-შაბური, ბეჰ-შაბური, ანტიოქ-შაბური (203,165-202). აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ III ს. მეორე ნახევარში სასანიანთა ირანი არა თუ დევნიდა ქრისტიანებს, არამედ რომის იმპერიიდან გამოქცეულ ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევრებსაც კი იფარებდა.

რით იყო გამოწვეული სასანიანთა ირანის პირველი მმართველების ესოდენ ლოიალური დამოკიდებულება ქრისტეს მიმდევრებისადმი? რა თქმა უნდა, პოლიტიკით „ჩემი მტრის მტერი ჩემი მეგობარია“. ის რაც იდევნებოდა ირანისადმი საომარ მდგომარეობაში მყოფ ქვეყანაში, მისაღები იყო მათთვის და პირიქით. ასეთივე განწყობა იყო რომის იმპერიაში. სახელმწიფო ინტერესების უპირველესობა იმპერიებისათვის მთავარ დებულებას წარმოადგენდა.

რომი სწორედ III ს. დასაწყისისათვის მიხვდა, რომ ქრისტიანული ეკლესია სულ უფრო ძლიერდებოდა და სახელმწიფოში სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რაც „იმპერიის მამების“ აზრით, ქვეყნის ძლიერებას არყევდა. მათ უნდა ემოქმედათ და არც აყოვნებდნენ. 202 წ. სეპტიმიუს სევერუსის (Caesar L. Septimius Severus Pertinax Augustus 193-211 წწ.) სპეციალური კანონით აიკრძალა ორ მონოთეისტურ რელიგიაზე – იუდაიზმსა და ქრისტიანობაზე გადასვლა. III ს. შუა ხანებიდან კი დაიწყო ქრისტიანების ოფიციალური დევნა, მხედველობაში გვაქვს დეციუსის (Caesar C. Messius Quintus Traianus Decius Augustus 249-251 წწ.) 250 წ. იანვრის და ვალერიანეს (Caesar P. Licinius Valerianus Augustus 253-260 წწ.) 257 წ. აგვისტოს და 258წ. აგვისტოს ედიქტები მიმართული ქრისტიანების წინააღმდეგ, რომელთა შესრულება განსაკუთრებული სისასტიკით მიმდინარეობდა აღმოსავლეთის პროვინციებსა და აფრიკაში, რასაც მოჰყვა გალიენუსის (Caesar P. Licinius Egnatius Gallienus Augustus 253-268 წწ.) იმპერატორობა, რომ-

ლის მმართველობის პერიოდსაც „ეკლესიაში მცირე სიმშვიდის ხანას“ უწოდებენ. ავრელიანემ (Caesar L. Domitius Aurelianus Augustus 270-275 წწ.), რომელიც გამოირჩეოდა ქრისტეს მიმდევრების მიმართ ლოიალური დამოკიდებულებით (იგი დაეხმარა კიდეც რომის ქრისტიანულ ეკლესიას ერეტიკოს პავლე სამოსატელის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რისი მიზეზიც, ჩვენი აზრით, პალმირას სამეფოს გაძლიერება იყო) იმპერიაში მზის, მითრას ("Sol Invictus") კულტი მთავარ სახელმწიფო ღვთაებად გამოაცხადა 274 წ.

ქვეყანაში პარალელურად დაიწყო უძველესი რომაული ტაძრების აღდგენა, რაც განსაზღვრულ მიზანს ემსახურებოდა – მსოფლიო იმპერიისათვის მოეძებნა ერთიანი რელიგია, მიეცა მისთვის რელიგიური საფუძველი, რითაც შერყეულ ძლიერებას გაამაგრებდა. უნდა აღინიშნოს ერთი მომენტიც, მითრა ერთადერთი ღვთაება იყო რომში, რომელიც მეზობელი ირანიდან იყო შესული და ისიც იმიტომ, რომ რომისათვის იგი უპირველესად არიული კულტი გახლდათ და არა ირანული და კიდეც, რომის დასავლეთ პროვინციებში მას ბევრად მეტი თაყვანისმცემელი ჰყავდა, ვიდრე აღმოსავლეთ პროვინციებში.

ასევე რელიგიურ საყრდენს ეძებდნენ სასანიანთა ირანის პირველი მმართველებიც. ქვეყანას ერთიანი რელიგია ესაჭიროებოდა, რადგან ის უდიდესი ტერიტორია, რომელზეც ახალი იმპერია შეიქმნა სხვადასხვა ტრადიციის მატარებელი ხალხით იყო დასახლებული და სრულიად განსხვავებული რელიგიური სწავლებები იყო გავრცელებული: ქრისტიანობა, იუდაიზმი, ბუდიზმი, ბრაჰმანიზმი, განსხვავებული ფილოსოფიური მოძღვრებები, ნეოპლატონიზმი, უძველესი კოსმოგონიური და კოსმოლოგიური იდეები, ზოროასტრიზმის სხვადასხვა ახსნები...

ის რელიგიური სინკრეტიზმი, რომელიც პართიიდან იყო მიღებული არ გამოდგებოდა და აქცენტი ძველ ზოროასტრიზმზე გაკეთდა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სასანიანთა პერიოდის ზოროასტრიზმი, რომელშიც მთავარ როლს

ღვთაება ანაჰიტა და მითრა თამაშობდნენ (იმავე პერიოდში იქმნება აპურამაზდას იკონოგრაფიული სახე) საკმაოდ განსხვავდებოდა ცენტრალური სასანიანთა პერიოდის ზოროასტრიზმისაგან და როგორც ჩანს, ახლო იდგა პარსა პართულ ხანასთან, ისევე როგორც ადრეული ზოროასტრული ტაძრები აგრძელებენ პართულ და აქემენიანთა ტრადიციებსაც კი (189,26). თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ არდაშირ I (226-241 წწ.) და შაბურ I (242-272 წწ.) ასტარქში ქალღმერთ ანაჰიტას ტაძრის მბრძანებლებად (მეუფეები) მოიხსენებიან, ტაძრისა, რომელიც ქვეყანაში ერთ-ერთი ზოროასტრული სინამდდე იყო ყველაფერი ნათელი გახდება. „ქვეყნის მამებს“ ესმოდათ, რომ ახალი სახელმწიფო რელიგია ძალით არ უნდა მოეხვიათ სხვადასხვა ხალხებისათვის, მაგრამ იმავდროულად, საჭირო იყო დაუნდობელი ბრძოლა და გონივრული სახელმწიფო პოლიტიკის წარმართვა.

ზოროასტრიზმის იდეურ მამად ქარტირი იქცა, რომელიც სახელმწიფო რელიგიის პირველი კანონის შემქმნელი და მისი მოციქული იყო (189,27), მაგრამ აქ კიდევ ერთი წინააღმდეგობა არსებობდა მანიქეველობის სახით. მანის - მანიქეველობის ფუძემდებლის მფარველადაც იმპერიაში შაბურ I გამოდის.¹³ მანის მოძღვრება საკმაოდ მალე გავრცელდა ირანში, რის მიზეზადაც კარგად ორგანიზებული პროპაგანდა უნდა მივიჩნიოთ.

სწორედ ეს ორი პიროვნება ქარტირი და მანი განაგებდნენ ქვეყანაში მთელ იდეოლოგიურ ბრძოლას. მხოლოდ შაბურ I სიკვდილის შემდგომ 273 წ., როდესაც ქვეყანაში გაიზარდა ქარტირის გავლენა შესაძლებელი გახდა ზოროას-

¹³ შაბურ I მეფედ კურთხევისას მანი სასახლის კარზე მიიღო, როგორც ახალი მრწამსის, ახალი რელიგიის წინასწარმეტყველი, რომელიც მაშინ სულ 25 წლისა იყო. მანიმ შაბურ I თავისი თხზულება „შაბურაკანი“ (შაბურის წიგნი) გადასცა. ამ დროისათვის მანის მოვლილი ჰქონდა აღმოსავლეთი და გაცნობილი იყო არაერთ მოძღვრებას, რომელთაც ერთად მოუყარა თავი. ჩვენ მანის მოძღვრებაზე არ შევჩერდებით, უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ მას ყველა მანამადღე არსებულ მოძღვრებაზე მაღლა დგომა და „მსოფლიო რელიგიის“ შექმნა სურდა. შაბურის გარდა მანის მფარველობდა შაჰანშაჰის ძმა პეროზი.

ტრიზმის გამარჯვება. შეიძლება ითქვას, სასანიანთა ირანის იდეოლოგიური საფუძველი სწორედ ქარტირის რწმენა გახდა. მას გააჩნდა ყველა ის ტიტული, რომელიც შესაძლებლობას მისცემდა ქვეყანა ერთპიროვნულად ემართა. კერძოდ, მეფეთა-მეფეთ „რელიგიური მოძღვარი“, უმაღლესი ქურუმი და უმაღლესი მოსამართლე. მის ხელთ მოქცეული იყო ქურუმთა კორპორაციები მთელს ქვეყანაში, დიდი თანხები და მიწები. ხოლო როდესაც მეფეთა-მეფეთ რჩეული გახდა მიიღო „აჰურამაზდას მაგუჰატის“ ტიტული.

სამეფო კარზე დიდების ზენიტს ბაჰრამ II (276-293 წწ.) დროს მიაღწია. ახლა უკვე ყველა გზა ხსნილი იყო მანის წინააღმდეგ გამოსვლისათვის. ამ დროისათვის რელიგიური საკითხები გამოეყო საეროს. ქარტირი აკეთებდა აჰურამაზდას იდეების ინტერპრეტაციას, ორგანიზებას უკეთებდა სახელმწიფო ეკლესიის მაგუსტანს, რაც ეკონომიურად აძლიერებდა კიდეც ზოროასტრიზმს იმ რეგიონებშიც კი, სადაც ადრე არ იყო გავრცელებული ეს რელიგია, რაც სახელმწიფოში ზოროასტრიზმის ერთადერთ რელიგიად გადაქცევის საფუძველი ხდება (162,88-90), ხოლო როდესაც რომაელებისათვის წართმეული მიწების ორგანიზაცია იყო საჭირო, ამას სასანიანთა ჯართან ერთად კარგად ახორციელებდა ზოროასტრიზმი.

ქარტირის განუსაზღვრელი ძალაუფლება ქვეყანაში დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა და მართლაც ნერსემ (293-302 წწ.) შეკვეცა კიდეც იგი. ზოროასტრიზმი – სახელმწიფოში სახელმწიფო მას არ ესაჭიროებოდა. ნერსე ყველანაირად ცდილობდა იმპერიაში ქვეყნისა და რწმენის საქმეები საკუთარ ხელში მოექცია. ამ საკითხის გადასაჭრელად ერთერთი ნაბიჯი მანის მიმდევრების დევნის შეწყვეტა იყო, რომლებიც კვლავ იქნენ დაშვებულნი მეფის კარზე.

საპასუხო რეაქციამ არ დააყოვნა რომში, სადაც იმპერატორმა დიოკლეთიანემ მანიქეველობა მანის სიკვდილიდან ძალიან მალე *Africa proconsularis* (საპროკონსულო აფრიკა), საიდანაც III ს. 70-იანი წლების ბოლოს შევიდა რომის იმპერიაში და, როგორც ჩანს, მყარად მოიკიდა ფეხი, თავიდანვე აღიქვა როგორც ქვეყნისათვის მიუღებელი მოძღვრება, ხო-

ლო მისი მიმდევრები, როგორც იმპერიაში არსებული მეხუთე კოლონა. ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან რომი, სასანიანთა ირანთან საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

ჩვენ მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას განამტკიცებს მანიქეველების წინააღმდეგ 297 წ. 31 მარტს¹⁴ გამოქვეყნებული ედიქტი, რომელიც ორ საინტერესო მომენტს შეიცავდა: 1) რომ მანიქეველობა რომში შეიჭრა სპარსეთიდან და 2) რომ იგი შეამბოხეთა სექტაა, რომელმაც ჯერ კიდევ სპარსეთს მიაყენა დიდი ბოროტება (Cod. Greg., XIV,4). თუ ჩვენ რომის იმპერიაში არსებულ მოვლენათა მსვლელობას თვალს გავადევნებთ, დავინახავთ, რომ დიოკლეტიანეს მიერ 297 წ. გამოცემული ედიქტი ყოველივე ამის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა, ვინაიდან ქვეყნის არც ერთი მოაზროვნე მმართველი არ დაუშვებდა იმპერიისათვის მიუღებელი რელიგიის გავრცელებას თავის სამფლობელოში. შედეგად, მანის მიმდევრები რომში კანონგარეშე გამოცხადნენ და დაიწყო მათი დევნა.

მანიქეველების წინააღმდეგ ილაშქრებდა არა მარტო რომის იმპერია, არამედ ორთოდოქსალური ქრისტიანული ეკლესიაც, რომელიც მათ ერესის (მწვალებლობის) სახელით მოიხსენიებდა, მხედველობაში გვაქვს ევსები კესარიელის „საეკლესიო ისტორია“ (VII,31).

ასეთი იყო ძირითადად (ჩვენ, ამ შემთხვევაში, არაფერს ვამბობთ იბერიასა და კოლხეთის მოსაზღვრე მცირე გაერთიანებებსა და სახელმწიფოებზე, რომელთა რელიგიური ორიენტაცია ნაკლებად, ან შეიძლება ითქვას, ვერ ახდენდა გავლენას ქართულ სახელმწიფოებზე) საქართველოს პოლიტიკური და რელიგიური გარემოცვა იბერიასა და კოლხეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადების პერიოდში.

¹⁴მანიქეველების წინააღმდეგ დიოკლეტიანეს მიერ გამოქვეყნებული ედიქტის თარიღის შესახებ განსხვავებული აზრი არსებობს. კერძოდ, რიგი მეცნიერებისა ედიქტის გამოქვეყნებას 296 წ. მოვლენად მიიჩნევენ, რაც შეეხება ჩვენს მიერ მოყვანილ თარიღს, იგი ძირითადად უკანასკნელი ისტორიული კვლევის შედეგად იქნა გაზიარებული, რომელთა შორისაც აღსანიშნავია: 202, 336-377; 241,23-53.

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში ახ.წ. I-IV სს.

საისტორიო ტრადიციის თანახმად, საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელება პირველი საუკუნიდან იწყება, რაც, ერთი მხრივ, ქრისტეს მოციქულებს – ანდრია პირველწოდებულს, სვიმონ კანანელს, მატათას, ხოლო მეორე მხრივ (აღმოსავლეთ საქართველო, მცხეთა), ე.წ. ქართველ ებრაელებს ელიოზ მცხეთელსა და ლონგინოზ კარსნელს უკავშირდება.

საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ მოციქულთა ეპოქაში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მოგვითხრობენ როგორც ბერძენ-რომაელი ავტორები (23, 41-42; 23, 209-213; 25, 29-30; 26, 57-59), ისე „ქართლის ცხოვრება“ (103, 36-43), რომელშიც საქართველოში ქრისტეს მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობის შესახებ ჩანართის სახით აისახა როგორც უძველეს წყაროთა ცნობები, ისე ლეგენდა-გადმოცემები. აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ წყაროებში რიგ შემთხვევაში სამწუხაროდ ზუსტად არ ემთხვევა ადგილთა ტოპონიმიკა ქრისტეს მოციქულთა მიერ ნაქადაგებ ადგილთა ტოპონიმიკას. საკითხის კვლევას ართულებს ისიც, რომ აღნიშნული მოვლენა არ არის ასახული ადრეშუასაუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რაც წლების მანძილზე მკვლევართა მიერ ქრისტეს მოციქულთა საქართველოს ტერიტორიაზე მოღვაწეობაში ეჭვის შეტანის მიზეზი გახდა (116, 216-240; 124, 95). ბოლო დროს აღნიშნულ საკითხს არაერთმა მკვლევარმა მიუძღვნა ნაშრომი, რომლებშიც წარმატებით მიდის მსჯელობა ტოპონიმთა შეჯერების შესახებ (99).

„მოციქულთა საქმეებიდან“ ჩვენთვის ცნობილია, რომ პირველი ქრისტიანული თემების აღმოცენება იესო მაცხოვრის შემდეგ, ქრისტეს მოციქულებს უკავშირდება, რომლებიც ახალი მოძღვრების საქადაგებლად მთელ ცივილიზებულ სამყაროში გაიფანტნენ. მათი მეშვეობით ქრისტიანობა

ვრცელდებოდა ძირითადად იმ ელინიზებულ ებრაულ თემებში, რომლებიც თითქმის მთელ რომის იმპერიაში იყვნენ ფეხმოკიდებულნი (საქმეები, 13, 14, 16:12-13, 17:1, 17:10, 18, 19, 20). იგივე „მოციქულთა საქმეები“ გვიჩვენებს, რომ პავლე ქადაგებას ყოველთვის იუდეურ სინაგოგებში იწყებდა იერუსალიმის კრების შემდეგაც კი (საქმეები, 13:46, 14:1, 17:1, 17:10).

წყაროების შესწავლის შედეგად კი დგინდება, რომ ჩვენთვის საინტერესო გვიანანტიკური პერიოდისათვის ებრაელები მთელ ცივილიზებულ სამყაროში იყვნენ გაბნეულნი (იოსებ ფლავიუსი, სიძველენი, XIV,7,2). ფილონ ალექსანდრიელს მოაქვს აგრიპას წერილი გაიუსისადმი (კალიგულა), სადაც აღნიშნულია, რომ იერუსალიმი არა მხოლოდ ებრაელების დედაქალაქია, არამედ ბევრი ქვეყნისა (Philo., Leg. ad. Gaium, 36), სხვა ადგილას (In Flaccum, 37) ფილონი აღნიშნავს, რომ იუდეველები მთელ ცივილიზებულ სამყაროში იყვნენ განფენილნი, რომ ევროპისა და აზიის უმეტესი ქალაქების ებრაელები მათი არა მხოლოდ ძველი მცხოვრებლები იყვნენ, არამედ ისინი მონაწილეობდნენ კიდევ ამ ქალაქების დაარსებაში (სიძველენი, XIV,7,2).

ჩვენი აზრით, სწორედ იუდეველებისაგან გაიგო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ მონოთეისტური რელიგიის არსი. ეგრეთწოდებული ქართველი ებრაელები კი, თავის მხრივ, გვევლინებიან აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების საყრდენად. აკი სწორედ ნაციონალობით ებრაელები – ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი ახ.წ. I ს. გახდნენ პირველმოქცეულები ახალ მონოთეისტურ რელიგიაზე.

საქართველოს ტერიტორიაზე პირველი იუდეური თემების გამოჩენა წერილობითი წყაროების მიხედვით, ძვ.წ. VI ს. განეკუთვნება და ბაბილონის მეფის ნაბუქოდონოსორ II (ძვ.წ. 605-562 წწ.) სახელს უკავშირდება, რომელმაც სირიასა და პალესტინასთან ომის დროს დაანგრია იერუსალიმი, პირველი იუდეური ტაძარი (ძვ.წ. 586 წ.) და ტყვეთ ნაიყვანა ებ-

რელი მოსახლეობის დიდი ნაწილი. დაიწყო ე.წ. ბაბილონის ტყვეობა. წყაროების მიხედვით, სწორედ ამ ამბის შემდეგ იუდეველი მოსახლეობის ნაწილი შემოვიდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (103,15-16).

ლეონტი მროველი თუმცა არ აკონკრეტებს ებრაელი მოსახლეობის აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოჩენის თარიღს, მაგრამ სამაგიეროდ გვიჩვენებს მათი განსახლების ადგილს – ზანავი, რომელიც მოგვიანებით მნიშვნელოვანი პუნქტი ხდება. მეორე წყარო – ვახუშტი ბატონიშვილი აზუსტებს იუდეველების გამოჩენის თარიღს ძვ.წ. 586წ. (104,53). ებრაელი მოსახლეობის მეორე ნაწილი საქართველოში მოდის პირველი იუდეური ომის (ახ.წ. 66-70 წწ.) შემდეგ ახ.წ. 70 წ., როდესაც ტიტუსის (Caesar Titus Vespasianus Augustus 71-81 წწ.) ბრძანებით დაანგრის იუდეველთა მეორე ტაძარი.

ჩვენი აზრით, აღმოსავლეთ საქართველოში არსებობდა საკმაოდ ძლიერი იუდეური თემი, რომელსაც, თავის მხრივ, კონტაქტი ჰქონდა იერუსალიმის თემთან. იყო რა იქ მიმდინარე პოლიტიკური და კულტურულ-რელიგიური მოვლენების შუაგულში, რასაც წერილობითი წყაროებიც ადასტურებენ (103,94-99). აღმოსავლეთ საქართველოს ებრაული თემი მთელ ცივილიზებურ სამყაროში არსებული დიდი იუდეური დიასპორის ნაწილს წარმოადგენდა.

ებრაელი მოსახლეობის ქართლში არსებობის უტყუარი საბუთები დასტურდება სამთავროს სამაროვანზე ეპითაფიების სახით. არქეოლოგები სწორედ იუდეურ მოსახლეობას უკავშირებენ მიცვალებულთა ზურგზე, გაშოტილ მდგომარეობაში სახით სამხრეთისაკენ ან აღმოსავლეთისაკენ დაკრძალვის წესის გაჩენას ქართლში I ს. ბოლოდან (მცხეთაში II ს.) და სამთავროს სამაროვანზე ახალი ტიპის დასაკრძალავი ნაგებობის – ქვაყუთის გაჩენას, რომელიც ამავე დროს პალესტინური წარმომავლობის სახელს ატარებს „აკლდამა“ (20,5).

წერილობითი წყაროების შესწავლის საფუძველზე („ნი-

ნოს ცხოვრება“) შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, აგრეთვე, ებრაელი მოსახლეობის სამართლებრივ მდგომარეობაზე ქართლში როგორც ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდე, ისე მის შემდეგ. კერძოდ, რომ მათ მიცემული ჰქონდათ სრულუფლებიანი მოქალაქეების უფლებები (ასეთი უფლებების მიცემა ქართლის მოქცევის პერიოდში მხოლოდ მეფის პრეროგატივა იყო), ასე რომ ისინი ინარჩუნებდნენ რელიგიური თვითმყოფადობის უფლებებს, რაც საქართველოში იუდეველთა მაღალ სოციალურ მდგომარეობაზე მიუთითებს (82,41-42).

არ არის გამორიცხული, რომ იუდაიზმის მიმდევრებს დაკავებული ჰქონოდათ მაღალი სახელმწიფო თანამდებობები, რასაც ადასტურებს ახ.წ. IV ს. დათარიღებული ერთსა და იმავე პიროვნებასთან – აერელიოს აქოლისთან – რომის მოქალაქესთან – მცხეთის „მთავარ მხატვართან და არქიტექტორთან“ დაკავშირებული ორი არქეოლოგიური აღმოჩენა – ლაპიდარული წარწერა. პირველი – მის საფლავის ქვაზე ამოჭრილი ეპიტაფია, აღმოჩენილი 1938 წ. სამთავროს სამაროვანის ჩრდილო ნაწილში სავეტერინარო პუნქტის მშენებლობისას საძირკვლის გათხრის დროს (წარწერას თ. ყაუხჩიშვილი ახ.წ. IV ან IV-V სს. ათარიღებს (107,256-257), მეორე – სამშენებლო ხასიათისა ნაპოვნი 1997წ. VI-VII სს. ანტიოქიად წოდებული ბაზილიკის რესტავრაციის პროცესში, ტაძრის ზღურბლიდან გადმოგდებულ მდგომარეობაში. წარწერიანი ორივე ფილა in Situ მდგომარეობაში არ აღმოჩენილა. ისინი ხელმეორედ იქნენ გამოყენებულნი: უკვე სხვა მიზნით, სხვისი საფლავის ასაგებად. აერელიოს აქოლისს ბერძნულ-რომაული სახელი ჰქვია. წარწერის მიხედვით, მისი ცოლის სახელი ბევრაზურია ირანულია.

გ. ლორთქიფანიძემ შეისწავლა რა ორივე ლაპიდარული წარწერა შემდეგ დასკვნამდე მივიდა – აერელიოს აქოლისი ან პროზელიტი (იუდაიზმზე მოქცეული) ან კვაზიპროზელიტი (იუდაიზმის თანამგრძნობი) იყო და საქართველოს სახელმწიფოებრიობას ემსახურებოდა (64,151-156). ეს იმ დროს, როდესაც ქრისტიანობა ქართლში სახელმწიფო რე-

ლიგიად ახალი გამოცხადებულა და მირიანის მოღვაწეობიდან დაწყებული (მისი მეფობის ქრისტიანული პერიოდი) ქვეყანაში ქრისტიანობისათვის ყველა პირობა იქმნება.

არტეფაქტების შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ როგორც ეთნიკური, ისე რელიგიური სიჭრელე გვიანანტიკური ხანის იბერიისთვის არ ყოფილა უცხო. კერძოდ, აქ ცხოვრობდნენ ქართველები (როგორც წარმართები, ისე ქრისტიანები), ბერძენ-რომაელები (როგორც წარმართები, ისე ქრისტიანები), ზოროასტრიზმის აღმსარებლები, როგორც იუდაიზმის, ისე ქრისტიანობის მიმდევარი ებრაელები, მანიქეელები და სხვ.

ჩვენი აზრით, ასეთი რელიგიური სიჭრელით გარემოცულ მირიანს ქართლში საკმაოდ ძლიერი ქრისტიანული თემების არსებობის გარეშე ნამდვილად გაუჭირდებოდა ახალი მონოთეისტური რელიგიის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადება და შენარჩუნება, როგორი მოსაზრებებითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს განპირობებული. აქედან გამომდინარე, ყველა საფუძველი არსებობს იმისა, რომ ახ.წ. I-IV სს. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ვივარაუდოთ მეორე მონოთეისტური რელიგიის მიმდევართა გარკვეული რაოდენობა, როგორც მეფე მირიანის მიერ რელიგიური რეფორმის გატარების საყრდენი.

ქართლში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ ახ.წ. I-IV სს. ისტორიული ჭეშმარიტების დასადგენად მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის არქეოლოგიური მასალა, კერძოდ სამთავროს სამაროვანზე მიკვლეული სამარხები, რომლებშიც მიცვალებულები დაუკრძალავთ გულალმა გაშოტილ მდგომარეობაში, სახით აღმოსავლეთით. სამარხებში ფიქსირდება ქრისტიანული სიმბოლოები (15,40), რაც, თავის მხრივ, ადასტურებს წყაროებში დაცულ ცნობებს ქართლის ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე ქრისტიანიზაციის შესახებ (103).

ამ ფაქტის ნათელ დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ნასტაკისის ველზე მდ. მტკვრისა და მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირზე 1971-

1974 წ. ანტიკური და ადრე შუასაუკუნეების ვრცელი და-სახლების (ნაქალაქარის) გათხრა, რომლის შედეგადაც აღ-მოჩენილი იქნა საცხოვრებელი ნაგებობები ჩაშენებული სა-თავსოებით, რომლებიც თავიანთი მშენებრივად გამოკვეთი-ლი, მორკალული აბსიდებით ეკლესიებს წარმოადგენდა. სულ გაითხარა სამი ასეთი კომპლექსი. ეკლესიად მიჩნეულ ნაგებობებს თან ახლდა სხვადასხვა ზომის სათავსოები, მათ შორის დიდი საცხოვრებელი დარბაზი, რომელთა ფართი 130-230 კვადრატულ მეტრს შორის მერყეობს. ნაგებობის დამხმარე სათავსოებიდან შემორჩა აბანოს ნაშთები, რომე-ლიც ფორმით, კონსტრუქციით და სამშენებლო მასალით საკმაოდ განსხვავდებოდა ანტიკური ხანის აბანოსაგან. საც-ხოვრებელი ნაგებობანი წარმოადგენდა დიდი ოჯახისათვის განკუთვნილ შენობებს, რომლებშიც რამდენიმე ათეული სუ-ლი ცხოვრობდა. საცხოვრებელი ნაგებობები თავისი ეკლე-სიებით III ს. II ნახევრით თარიღდება (137,93-94). არქეოლოგ-თა აზრით, განათხარი მასალა აშკარად მიუთითებს ნასტაკი-სის ველზე ქრისტიანთა არსებობის ფაქტს ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე (16,14-15).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ადრეული ქრისტიანული ტაძრების შესახებ მნიშვნელოვან მასალას გვანდის, აგრეთვე, ნასტაკისის სამნავიანი ბაზი-ლიკა, რომელიც, როგორც ჩანს, ანტიკური ბაზილიკა იყო და მოგვიანებით ეკლესიად გადაკეთდა (109,109). რისი თქმის საფუძველსაც აღმოსავლეთ კედლის სტრუქტურაში შემორ-ჩენილი თავდაპირველი ნაგებობის კვალის არსებობა იძლე-ვა.

ა. ბოხოჩაძე, რომელმაც აღნიშნული ნაგებობა გათხარა მას წარმართული საფეხურებიანი საკურთხეველის ნაშთად მიიჩნევს, რომელზეც შემდეგ სამნავიანი ბაზილიკა დაშენდა. იგი აღნიშნულ ძეგლს ახ.წ. V-VI სს. ათარიღებს (17,43). გ. ყი-ფიანი, რომელმაც დანვრილებით შეისწავლა აღნიშნული სამნავიანი ბაზილიკა მას ახ.წ. III-IV სს. ძეგლად თვლის, რისი მტკიცების საფუძველსაც გარდა წმინდა ხელოვნების ელე-

მენტებისა (საკურთხეველი ჩრდილოეთ აფსიდში და არა ცენტრალურში. ის ფაქტი, რომ მხოლოდ უადრეს, III-IV სს. ძეგლებს ახასიათებს ვინაო სივრცეში საკურთხევლების აღმართვა, რასაც იმ დროისათვის ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებული ლიტურგია ითვალისწინებდა) ისტორიული ფაქტების მოშველიებაც ადასტურებს. კერძოდ, რომ „წარმართული ბაზილიკის ეკლესიად ათვისება გაცილებით ადრე მოხდა, შესაძლოა საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდეც. ძალიან ძნელია წარმოდგენა იმისა, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდგომ ერთ-ერთ საქალაქო ცენტრში და თანაც დედაქალაქის (მცხეთის) სიახლოვეს ალიზის ეკლესია აგებულიყო. IV საუკუნიდან ეკლესიათა მშენებლობა საქართველოში სამეფო პრეროგატივაა და ეს საისტორიო წყაროებიდანაც კარგად ჩანს. გარდა ამისა, ქრისტიანული ეკლესიების მშენებლობის დასაწყის ეტაპზე, როცა ეს პროცესი უშუალოდ ხელისუფლების კონტროლს ექვემდებარება, ხდება აღორძინება წყობათა ანტიკური სახეებისა და ეკლესიის ქვის კედლები სხვა სიმბოლურ დანიშნულებას იძენს“. მკვლევარის თვალსაზრისით, ნასტაკისში გვერდიგვერდ არსებობდა მცირე დარბაზული და საკმაოდ მოზრდილი სამნავიანი ბაზილიკა. ეკლესიათა ზომების გამპირობებელად კი კონკრეტული რეგიონის და უბნის მოთხოვნები, მრევლის რაოდენობა... მიაჩნია (109,109), რასაც ძნელია არ დავეთანხმოთ. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რომ გ. ყიფიანმა მოგვცა რიგი ადრექრისტიანული ტაძრების გადათარილება (109,85-126).

ქართული ხუროთმოძღვრების საწყისი და მისი განვითარება გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, მიმდინარეობდა ერთიან, უწყვეტ ჯაჭვად. მის მიერ შემუშავებული სისტემა „ევოლუციური თეორიის“ სახელით გვხვდება ლიტერატურაში, რომლის მიხედვითაც, ადრეული პერიოდისათვის მკაცრადაა განსაზღვრული ქრისტიანული არქიტექტურის დასაწყისის წანამძღვრები. ქართული ხუროთმოძღვრება რიგი მიზეზებისდა გამო იძულებული იყო თითქმის ცარიელი ადგილიდან,

ყოველგვარი სანყისი მოდელის გარეშე თავად განევითარებინა საკულტო ხუროთმოძღვრება, რის შედეგადაც ქართული ქრისტიანული არქიტექტურის თვითმყოფადობა იქცა (193,3 და შემდეგ).

გ. ყიფიანმა შეისწავლა რა საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული როგორც წარმართული (არქეოლოგიური ძეგლები), ისე ქრისტიანული ტაძრები შემდეგ დასკვნამდე მივიდა: „ქრისტიანული არქიტექტურის პირველი ნაბიჯები საკმაოდ ხშირად არა მხოლოდ რომაულ საზოგადოებრივ ნაგებობათა, არამედ წარმართულ სალოცავთა ათვისებასაც ითვალისწინებდა. იგი მძლავრობს ქრისტიანულ ნაგებობებზე, უძებნის ახალ ფუნქციას ცალკეულ დეტალებს, იყენებს ეკლესიისათვის ისეთ ძველ ნაგებობებს ან მათ ნაშთებს, რომლებიც ორიენტაციით ესადაგება ქრისტიანულ ნორმებს. თუმცა ყოველთვის ამასაც არ აქცევს ყურადღებას. ცხადია ახალი რელიგია ეკლესიად ნებისმიერი ტიპის ნაგებობას განურჩევლად არ ითვისებს. იგი საგანგებოდ არჩევს ისეთ ფორმებს, დახურულ, ჩაკეტილ სივრცეებს, რომელიც უკეთ შეესაბამება მის პროგრამას... წინარექრისტიანულ ხანაში (ელინისტურ-გვიანანტიკური პერიოდი) საქართველოში ჩამოყალიბებული გვაქვს სივრცობრივი კომპოზიციის ის სურათი, რომელიც თითქმის ცვლილებების გარეშე შეითვისა ადრექრისტიანულმა არქიტექტურამ. შესაძლოა, ეს აპირობებს იმ ფაქტს, რომ ადრეულ შუა საუკუნეებში საქართველოში თითქმის მხოლოდ სამნავიანი ბაზილიკები შენდება (გ. ჩუბინაშვილისეული ე.წ. „ცრუ ბაზილიკები“)“ (109,88-90).

ქართული ქრისტიანული არქიტექტურა, როგორც გ. ყიფიანი აღნიშნავს, მიუხედავად იმისა, რომ მემკვიდრეობითი და სიღრმისეული მოვლენაა და შემუშავებულია, ანტიკური ხანიდან მოკიდებული, განვითარების უწყვეტი გზის არსებობის შედეგად, მაინც ემორჩილება ახალი რელიგიის მიერ დაკანონებულ ნორმებს, თითქმის მთლიანად ინარჩუნებს კოლხეთისა და იბერიის საკულტო ნაგებობებისათვის დამახასიათებელ სივრცობრივ კონცეფციას... ცალკეა აღსანიშნავი არმაზციხის ექვსაფსიდიანი ტაძარი (ახ.წ. III-IV სს.), რო-

გორც მრავალ სხვადასხვა მემკვიდრეობათა გამაერთიანებელი და შესაძლოა მოდელიც მოგვიანო ამავე გეგმარებითი სქემის ქართული ეკლესიებისათვის (გოგიუბა, ბოჭორმა, კი-ალმის ალთი, კაცხი, კუმურდო, ნიკორწმინდა) (110,75-77).

ჩვენთვის განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევართა შორის ვხვდებით არისტოკრატიისა და მმართველი წრეების წარმომადგენლებს, რაც იმ ფაქტის დასტურად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ახალი მონოთეისტური რელიგია გავრცელებული იყო ქვეყანაში არსებულ ყველა სოციალურ ფენაში, რომ მეფე მირიანს ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებასთან დაკავშირებით თანამოაზრეები ქვეყნის უმაღლეს წრეებშიც ჰყავდა. ეს კი უდაოდ მნიშვნელოვანია რელიგიური რეფორმის გატარების თვალსაზრისით.

აღნიშნული მოსაზრების გამოთქმის საშუალებას გვაძლევს ახ.წ. III ს. შუა ხანებიდან მცხეთაში და განსაკუთრებით პროვინციული არისტოკრატიის კუთვნილ რიგ სამარხებში დაკრძალვის ახალი რიტუალის გაჩენა, რაც თან ახლდა ახალი იდეოლოგიის, ახალი რელიგიის თანმიმდევრობით აღიარებას (89,35-36).

არქეოლოგიური მონაცემების შესწავლის შდეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქრისტიანობისადმი მიდრეკილება ქართლში განსაკუთრებით მკვეთრად შეიმჩნევა სამეფო დომენის ტერიტორიაზე, სადაც ქრისტიანობის გავრცელება ფიქსირდება საზოგადოების ყველა ფენაში ჯერ კიდევ ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე.

ახალი მონოთეისტური რელიგიის განსაკუთრებულ პოპულარობას ქვეყნის ელიტარული წრის წარმომადგენლებში ცხადყოფს არტეფაქტების შესწავლა. კერძოდ, რომ სწორედ ამ სოციალური ფენის წარმომადგენლებთა სამარხებში ფიქსირდება III ს. მეორე ნახევარში ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი განსაკუთრებული ლტოლვა, რომ სწორედ ცენტრალური და პროვინციული არისტოკრატიის წარმომადგენ-

ლებთა შორის გვხვდება პირველად დაკრძალვის ქრისტიანული პოზის შემთხვევები (86,17).

ზემოაღნიშნული ფაქტის დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს 1966 წელს ერნოს ველის სოფელ მაგრანეთში, სხვადასხვა ასაკის არქეოლოგიურ ძეგლებთან ერთად აღმოჩენილი ახ.წ. III ს. დათარიღებული მდიდრული სამარხების არსებობის ფაქტი. არქეოლოგიური ინვენტარი, რომლებიც ამ სამარხებში იქნა მოპოვებული მრავალ საერთოს ავლენს არმაზისხევის პიტიახშთა სამარხებში მოპოვებულ მდიდრულ ნივთებთან. საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენთვის ღირებულია №1 სამარხი, რომელიც ახ.წ. III ს. დათარიღდა და სოციალურად იმავე საზოგადოების კუთვნილებად იქნა აღიარებული, რომელსაც მიეკუთვნებოდა არმაზისხევის მდიდრული სამარხები. მიცვალებული სამარხში დაკრძალული იყო გაშოტილ მდგომარეობაში, თავით დასავლეთით, რაც ქრისტიანული დაკრძალვის წესისათვის არის დამახასიათებელი. ჩვენთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს აღნიშნულ სამარხში დაფიქსირებული სანეკე ბეჭედი ქრისტიანული მონოგრამით (ქ.გ. - 66-65, ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გლიპტიკის ფონდში). ბეჭდის რკინის რკალის ღერო ბრტყელია, შუაში ვიწრო, ხოლო მხრებისაკენ შედარებით გაგანიერებული, თვალბუდე ღეროშივეა გამოყვანილი, შემალლებულია და შიგ ჩასმულია იასპის მრავალნახნაგა ოვალური თვალი, მუქნითელ თვალზე ამოკვეთილია მონოგრამა „*Iesus Xristos Palma Emerita*“.

აღნიშნული ბეჭედი ერთ-ერთი უძველესია ჩვენში, სადაც მოცემულია მაცხოვრის სახელი (87,98-99).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქვეყნის არისტოკრატიული წრის წარმომადგენლებს შორის ქრისტიანობის გავრცელების თვალსაზრისით, საინტერესო ნივთს წარმოადგენს არმაზისხევის ერისთავთა ნეკროპოლში №6 სარკოფაგში აღმოჩენილი ვერცხლის „აზარფეშა“ დათარიღებული ახ.წ. II საუკუნით.

ნიშანდობლივია, რომ ახალი წელთაღრიცხვის პირველ

საუკუნეებში ტორევეტიკის ნიმუშები ძირითადად ფიქსიდება ყველაზე მდიდრულ სამარხებში. შეიძლება ითქვას, რომ ვერცხლის ნაკეთობათა აღმოჩენა სამარხებში ერთგვარად ამტკიცებს კიდევ მათ სიმდიდრეს (161,347). ჭურჭელი, რომელზეც ქრისტიანული სიმბოლოების – ფარშევანგებისა და ვაზის ფოთლის გამოსახულებებია დაფიქსირებული, ქართლის სახელისუფლო წრის ქალბატონის კუთვნილი ნივთი იყო და რომაულ იმპორტად არის მიჩნეული (6,75-76; 170,66-67).

ის ფაქტი, რომ სამარხეულ ინვენტარში „აზარფეშასთან“ ერთად, არა მხოლოდ ამ, არამედ სხვა შემთხვევებშიც (აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ანტიკური პერიოდის სამარხეულ ინვენტარში შვიდი მსგავსი აზარფეშაა ცნობილი) ჩნდებოდა ასევე ლითონის სურაც, მკვლევართა ნაწილს იმის მტკიცების საფუძველს აძლევს, რომ აღნიშნული ნივთი საზეიმო შემთხვევათა დროს დიდებულთა ხელსაბან მოწყობილობად მიიჩნეონ (54,129-131,157), ნაწილის თვალსაზრისით, კი „აზარფეშა“ მასზე დატანილი ფარშევანგის, ვაზის ფოთლისა და ვერძის თავის გამოსახულებათა გამო საკულტო დანიშნულების ჭურჭლად შეიძლება ჩაითვალოს (170,65).

საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ არაერთი წყარო მოგვითხრობს (ეესები კესარიელი, ეპიფანე კვიპრელი, თეოდორიტი კვირელი, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (23,29-30; 23,41-42; 23,209-213; 26,57-59)) ამას ემატება ის გადმოცემები, რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ჩანართის სახით აისახა (103) და სამცხესა და ანყვერში ანდრია პირველწოდებულის მოღვაწეობაზე მოგვითხრობს. ჩანარების შესწავლა მკვლევართ აფიქრებინებს მათი შესაძლო ერთი ავტორის შესახებ, რომელიც, თავის მხრივ, კარგად ერკვეოდა სამცხე-აჭარის ისტორიულ გეოგრაფიაში (ეგების მანყვერელი ეპისკოპოსიც კი – ანდრია „წარმოემართა“, „მოაღწია ანყვერს“) (10,82).

აღნიშნული საკითხის კვლევაში – საკითხის სწორად გაანალიზებაში, მნიშვნელოვანი დატვირთვა ეძლევა არქეოლო-

გიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ მასალას. იმთავითვე გვინდა ვთქვათ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე ანყურის (ანყვერი) ტერიტორიაზე ჯერჯერობით ნაკლებად არის გამოვლენილი ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებული მასალა, ჩვენ მაინც ყველა საფუძველი გაგვაჩნია ვენდოთ წერილობით წყაროებს ანდრია მოციქულის სოსანგეთ-ანყურში მოსვლასთან დაკავშირებით. ვინაიდან არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დასტურდება „ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნულ ქალაქთან დაკავშირებული ატრიბუტები (დანინაურებული ქალაქი, აკროპოლისი, ელინისტური გაელენა, ტაძარი და ა.შ.) (52,14), რაც ქალაქის სიძლიერეზე, მასში გავრცელებულ რელიგიებზე (ერთი მხრივ, ჩანართში დაფიქსირებული აპოლონისა და არტემიდეს ტაძრების არსებობა ძველ ანყურში და, მეორე მხრივ, გათხრების შედეგად დაფიქსირებული III ს. დათარიღებული საბეჭდავი ბეჭდები მითრასა და ანაპიტას გამოსახულებით), გარესამყაროსთან სავაჭრო ურთიერთობებზე უნდა მიუთითებდეს. ასევე მნიშვნელოვანია იქაურ ციხეში ძველი ფენების დადასტურებაც, რაც ეხმიანება ჩანართში ხატის პირველად იქ დასვენებას (53,108-109).

არქეოლოგიურ მონაპოვართა შორის, რომელიც I-IV სს. საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების უტყუარ მასალას წარმოადგენს, განსაკუთრებული დატვირთვის მატარებელი ადრექრისტიანული სიმბოლოებია. ისინი საკმაო რაოდენობით არის შემორჩენილი როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, რაც ქრისტიანული რელიგიის აღმსარებელთა არსებობის დამადასტურებელ საბუთად გვევლინება ჯერ კიდევ იმ პერიოდში, როდესაც ქრისტეს მიმდევრები ძირითადად წარმართთა გარემოცვაში იმყოფებოდნენ და სახელმწიფოს მიერ არაერთილსაიმედოდ ითვლებოდნენ, რაც მათი დევნის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ხდება. სწორედ ამის გამო პირველი ქრისტიანები ფართოდ იყენებდნენ სიმბოლოთა ენას, რომლის საშუალებებითაც შეეძლოთ ფარულად გამოეხატათ საკუთარი რელიგიური მრწამსი.

ადრექრისტიანულ სიმბოლოთა შორის განსაკუთრებული დატვირთვა თევზის გამოსახულებას ეძლევა. ბერძნული სიტყვა **ΙΧΘΥΣ** (თევზი) ქრისტიანებს მიაჩნდათ შემდეგი სიტყვების სიმბოლოდ „იესო ქრისტე, ძე ღმრთისა, მაცხოვარი“ (*"Jesous Christos Theou Uios Soter"*), რომელსაც ჯერ კიდევ უძველეს ქრისტიანულ კატაკომბებში გამოსახავდნენ. თევზის გამოსახვა პურთან ერთად ევქარისტიის დატვირთვას იძენდა. ლუზასთან ერთად¹⁵ გამოსახვის შემთხვევაში კი სიმტკიცის სიმბოლოდ აღიქმებოდა და ჯვარცმულ ქრისტიანზე მიაჩნებოდა (244,88-89).

ადრექრისტიანული სიმბოლოები როგორცაა თევზი, ლუზა თევზებით, დელფინი, მტრედნი... იბერიის დედაქალაქის – მცხეთის ტერიტორიაზე, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ცენტრად გვევლინება, ჩნდება ჯერ კიდევ ახ.წ. პირველი საუკუნეებიდან, რაზეც გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური მასალა მეტყველებს. ადრექრისტიანული აკლდამები გვხვდება ხერთვისში, მტკვრისა და არაგვის ხეობაში – თანამედროვე ქალაქის ტერიტორიაზე, სამთავროს სამაროვანზე... (80,63). ქრისტიანული სიმბოლოების შემცველი სამარხების უმრავლესობა სხვადასხვა ტიპისაა და ძირითადად II-IV სს. თარიღდება.

ადრექრისტიანული სიმბოლოების შესწავლასთან დაკავშირებით დიდი დატვირთვა ენიჭება გლიპტიკურ ძეგლებს, ვინაიდან გლიპტიკა, როგორც ხელობა და ხელოვნების ერთ-ერთი დარგი წარმოადგენს იმ დროს არსებული რელიგიური კულტების განსახიერებას, გემების მფლობელის ქონებრივ მდგომარეობას. გემები გვევლინებიან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მასალად რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების, არსებული კულტების, გავრცელებული ღვთაებების შესახებ, რაც მნიშვნელოვანწილად ამჟღავნებს კიდევ სიმბოლოების დანიშნულებას.

¹⁵ ლუზა უძველესი დროიდან იმედის, რწმენის, ერთგულებისა და სიმტკიცის სიმბოლოს წარმოადგენდა. ქრისტიანობაში იგი იგივე მნიშვნელობით გადავიდა.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, არ არის გასაკვირი, რომ ადრეული ქრისტიანული სიმბოლოები თევზი, ლუზა თევზებით, დელფინი, მტრედი, უმეტესად ბექდების გემა-ინტალიებზეა ამოკვეთილი, რაც ამათუიმ ტერიტორიაზე ქრისტიანული მრევლის არსებობის უტყუარ ფაქტს წარმოადგენს.

1939 წელს სამთავროს სამაროვნის გათხრებისას დაფიქსირდა თევზისგამოსახულებიანი სამი ბექედი (ინვ. №100, ინვ. №242, ინვ. №846),¹⁶ რომლებიც მ. მაქსიმოვამ ზოდიაქოს ნიშნებად მიიჩნია და ახ.წ. I-III სს. განაკუთვნა (164, 243; 164,256; 164,359-260). ნიშანდობლივია, რომ ზემოაღნიშნულს მკვლევარი კატეგორიულად არ ამტკიცებდა. რისი თქმის უფლებასაც გვაძლევს ნაშრომში მოცემული მისი მსჯელობის ფორმა. კერძოდ, მკვლევარი თევზის გამოსახულების ზოდიაქოს ნიშანთან დაკავშირებით მსჯელობისას ყოველთვის იყენებს სიტყვა „შესაძლებელია“ – თევზი ყოველად შესაძლებელია იყოს შესაბამისი თანავარსკვლავედის აღმნიშვნელი (164, 230), თევზი ყოველად შესაძლებელია ზო-

¹⁶ 1) ოქროს ბექედი ოვალური ფორმის ბრტყელი სარდიონით (ქვაყუთი 24, ინვ. №100), ინტალიოს პირზე გამოსახულია თევზი. კვეთა ღრმა, ფონი და გამოსახულება გაპრიალეხული. ქვის ზომები: 0,007x0,004 მ. ბექედი გაკეთებულია ფურცლოვანი ოქროსაგან. ბექედის რკალი თანდათან ფართოვდება თვალბუდესთან. თვალბუდე ბექედის რკალზეა მიჩრილული. ბექედის ზომები: 0,018x0,017 მ. როგორც ავტორი აღნიშნავს, რამდენადაც მისთვის ცნობილია, ამ ფორმის ბექედს ანტიკურ საიუველირო ნაწარმში ანალოგი არ ეძებნება. იგი დაფიქსირდა ბავშვის სამარხში. მიცვალებულის მარჯვენა ხელზე. მკვლევარი გემას ათარილებს ამავე სამარხში აღმოჩენილი „საცრემლე“ ჭურჭლის მიხედვით ან ძვ.წ. I, ან ახ.წ. I ს. (164,243, ტაბ. I,6); 2) ვერცხლის ბექედი ოვალური ფორმის ბრტყელი სარდიონით (ქვაყუთი 29, ინვ. №242). პირზე გამოსახულია თევზი. ქვა ოდნავ დაზიანებულია. გამოსახულება მჭრქალი. ქვის ზომები: 0,006x0,004 მ. ბექედის ზომები: 0,017x0,022 მ. ბექედი ახ.წ. III ს. თარიღდება (164,259-260, ტაბ. II,54); 3) ოქროს ბექედი კაბოშონის ფორმის სარდიონით (ქვაყუთი 83, ინვ. №846,) პირზე გამოსახულია თევზი. გამოსახულება მკვეთრი. ფონი და გამოსახულება გაპრიალეხული. ქვის ზომები: 0,021x0,021 მ. ქვის დიამეტრი 0,005 მ. ამავე სამარხში ნაპოვნია ავგუსტუსის დენარი, ორი ბექედი (გემის გარეშე) და სამი „საცრემლე“ ჭურჭელი. ბექედი ახ.წ. III ს. თარიღდება (164,256).

დიაქოს ნიშანთან იყოს კავშირში (164,243). ჩვენი აზრით, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი თევზისგამოსახულებიანი ბეჭდები ქრისტიანულ სინამდვილეს უნდა დაუკავშირდეს და ამ მონოთეისტური მოძღვრების მიმდევართა, ან კვაზიპროზელიტთა კუთვნილებად უნდა ჩაითვალოს.

2000 წელს მცხეთის არქეოლოგიურმა ინსტიტუტმა სამთავროს ველზე გვიანანტიკური ხანის სამარხ – აკლდამაში (№ 970) სხვა ნივთებთან ერთად (კერამიკა, ოქროსა და ბრინჯაოს საკიდები, ვერცხლის მხრებნიობიანი გემიანი ბეჭედი, პართული და ავგუსტუსის მონეტები) აღმოაჩინა თევზისგამოსახულებიანი გემიანი ბეჭედი, რომელიც III ს. ბოლოთი და IV ს. I ნახევრით უნდა განისაზღვროს (3,26-29).

თევზის სიმბოლური გამოსახულებაა წარმოდგენილი, აგრეთვე, გვიანანტიკური ხანის (ახ.წ. III ს.) სარდიონისა და მინის თვლებზე არმაზისხევის №2 კრამიტსამარხის (66,47-48) და ურბნისის (ახ.წ. II ს.) №55 სამარხებიდან.¹⁷ ახ.წ. III ს. დათარიღებულ ურბნისის №183 სარდიონის გემაზე გამოსახულია საკურთხეველი, რომელზეც თეზი დევს.¹⁸ ერთმანეთის პარა-

¹⁷ინტალიო მუქი ფერის სარდიონისა, ოვალური მოყვანილობის, ბრტყელი, რკინის მეჭედში. პირზე გამოსახულია თევზი. მეტად სქემატური ნამუშევარი. თავი და ბოლო დამუშავებული არ არის. ამის გამო გამოსახულება დაუმთავრებლის შთაბეჭდილებას ტოვებს. თითქოს თავბოლო ნაჭრილიაო. გამოსახულება მთლიანად ავსებს ინტალიოს პირს. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. გამოსახულება დაზგაზეა ამოჭრილი, არაღრმად. მეტად სქემატური და ტლანქი ნამუშევარია. რკინის ბეჭედი ვიწრო და მრგვალი. ბეჭდის რკალი ეტყობა ქვევითკენ ყოფილა ჩამოგრძელებული. ჩანს რკალი მხრებთან ოდნავ ფართოვდება და უშუალოდ გადადიოდა ბუდეში. ბუდე ოვალური მოყვანილობის. დაბალი თვალბუდე ბუდეში მალა ზის. დატულობა: ინტალიო სიგანეზე ორგან გაბზარულია სისქეში. ბეჭდიდან დარჩენილია დაჟანგული და დეფორმირებული ბუდე. ბეჭდს თან ახლავს რკინის ნატეხი. ზომები: ინტალიოს სიგრძე 7 მმ, სიგანე 5 მმ, საშ. სიმაღლე 2 მმ, ბუდის სიმაღლე 4 მმ, რკალის დიამეტრი 3 მმ, ბეჭდის დიამეტრი 14 მმ. ინტალიო III ს. თარიღდება (119,51).

¹⁸ინტალიო სამფერიანი მინისა, ოვალური ფორმის, ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს ქვედა ფენა შავია, შუა ფენა – თეთრი, ზედა – ნითელი. ინტალიოს ბრტყელი პირი აქვს, კვეთა ძალიან ზედაპირული, გამოსახულება სქემატური, ფონი გაპრიალებული, გამოსახულება – მქრქალი. ბეჭდის რკალი შიგნიდან ბრტყელია, გარედან ამობურცული. რკალი მხრებისკენ

ლელურად და თავშექცევით ორი თევზია გამოსახული სარდლიონის თვალზე ურბნისის (ახ.წ. II-III სს.) №109 სამარხიდან.¹⁹ ერთ მხარეს მიმართული ორი თევზისა და ღუზის გამოსახულებაა დაფიქსირებული ახ.წ. III ს. დათარიღებულ სვეტიცხოვლის №17 და ახ.წ. III-IV სს. სამთავროს №71 და №533 სამარხებიდან.²⁰

ქრისტიანული სიმბოლოებით შემკული ნივთები გამოვლინდა ჟინვალის სამაროვანზეც 1974-1985 წწ., სადაც შესწავლილი იყო 600 სამარხი, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძვ.წ. I-ახ.წ. VIII სს. განისაზღვრა. ჟინვალის სამაროვანი არაგვის ხეობის შუა წელზე მდებარეობს, სადაც გვიანანტიკურ ხანასა და ადრეშუასაუკუნეებში მნიშვნელოვანი სავაჭრო სატრანზიტო გზა გადიოდა, ჟინვალი კი წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ჭიშკარს ჩრდილოეთისაკენ მიმავალ გზაზე. ჟინვალის სამაროვანზე გვხვდება ქართლში ქრისტიანობის ოფიციალურ აღიარებამდე ე.წ. წარმართული წესით დაკრძალულ მიცვალებულების სამარხებში ჩატანებული

თანდათანობით ფართოდება და თვალბუდეში გადადის. თვალბუდის ზედაპირზე, ქვის გარშემო ბრტყელი მოედანია შექმნილი. ქვა მაღლაა ბუდიდან ამოწეული. ინტალიო ირიზებულია, გვერდები დაზიანებული აქვს, ბეჭედი დაჟანგებულია, რკალის ნაწილი აკლია. ზომები: ინტალიოს სიგრძე 9 მმ, სიგანე 7 მმ, ბეჭდის დიამეტრი 16 მმ (119,77).

¹⁹ინტალიო მონითალო-ყავისფერო სარდლიონისა, რკინის ბეჭედში, ოვალური ფორმის ბრტყელი პირი აქვს. გამოსახულება სქემატური. ფონი გაპრიანებულია, გამოსახულება – მქრქალი. ბეჭედს წვრილი რკალი აქვს, რომელიც მხრებისაკენ თანდათანობით ფართოდება და უშუალოდ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდე შიგ ბეჭედშია ამოჭრილი. ბეჭედი სიმაღლეშია გაჭიმული. ინტალიო კარგად არის შემონახული, ბეჭედი დაჟანგებულია. ინტალიოს სიგრძე 8 მმ, სიგანე 7 მმ, ბეჭდის დიამეტრი 15 მმ, სიმაღლე 23 მმ (119,61).

²⁰სამთავროს №71 სამარხი – ბეჭედი ვერცხლისა. რკალი განიკვეთში მრგვალი, მხრებთან გამსხვილებული. რვანახნაგა დაბალ თვალბუდეში ზის იგივე ფორმის ზედაპირდაბრტყელებული სარდლიონის გემა (ინტალიოზე გამოსახულია ორი თევზი, ერთმანეთისაგან ღუზით გამოყოფილი. სიგანე 2 სმ, სიმაღლე 2 სმ) (72,45-46). სამთავროს №533 სამარხი – ბეჭედი ბრინჯოსი. ბრტყელი რკალი ოვალურ თვალბუდეში გადადის, რომელშიც ცისფერი მინის გემა-ინტალიო ზის. პირზე გამოსახულია ღუზა და ორი თევზი (ძალზე მკრთალად). ამ ბეჭედზევე მიუჩანგულია წვრილძვლიანი ბეჭდის ფრაგმენტი (72,89; 14,50-55).

ბეჭდები, რომელთა ინტალიოზე ამოკვეთილია დელფინი, თევზი, თევზები და ღუზა, ბერძნული წარწერა „იესოს“ ვერცხლის სამაჯური თევზების გამოსახულებით და ბრინჯაოს ბალთები, რომლებზეც ჯვარია ამოკანრული. ყველა ეს ნივთი ახ.წ. II-IV სს. დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსებშია აღმოჩენილი (113,47-48). თევზებია გამოსახული ვერცხლის ლამპარსა და თასზე ბაგინეთიდან.²¹

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თევზის გამოსახვა აღმოსავლეთ საქართველოში სწორედ ჩვენს საკვლევ ადრეული ქრისტიანობის პერიოდშია გავრცელებული და მასთან დაკავშირებული სიმბოლოები არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ჯერჯერობით ახ.წ. I-IV სს. მოიცავს და შემდეგ საუკუნეებში საგრძნობლად მცირდება. შეიძლება ითქვას, თითქმის არ გვხვდება.

ადრეული ქრისტიანული სიმბოლოებიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელება ჰპოვა კიდევ ერთმა, ჩვენი აზრით, ძალზედ საინტერესო გამოსახულებამ – საქართველოსათვის ეგზოტიკურმა ფრინველმა ფარშევანგმა, რომლის გამოსახულებები ჩვენში ახ.წ. I ს. ჩნდება. არ არის გამორიცხული, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში, ადრეულ ქრისტიანულ პერიოდში აღნიშნული ფრინველის გამოსახვის კულტურა დაკავშირებული იყოს სირიასთან, რომელთანაც სა-

²¹ ვერცხლის თასზე (ზომები: დიამეტრი 12,5 სმ, სიღრმე 4 სმ, სიგანე 2,1 სმ) თევზებთან ერთად გამოსახულია სხვადასხვა მოლუსკები, კიბორჩხალები, მელანთევზები, რვაფეხები, გველთევზები, რომლებიც აბსოლიტური რეალიზმით არიან გადმოცემულნი. აღნიშნული ჭურჭელი წარმოადგენს ტიპიურ გვიანანტიკურ ნიმუშს. წარმომავლობის მიხედვით, ჭურჭლის ორნამენტიკა ალექსანდრიულია. ვერცხლის თასზე გამოსახული ზღვის სამყრო ყველაზე ხშირად ვერცხლის ნივთებზე გვხვდება და განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა ახ.წ. III საუკუნიდან (170,66-67). ძნელი სათქმელია რამდენად შეგვიძლია დავუკავშიროთ აღნიშნული ჭურჭელი ქრისტიანულ რელიგიას. უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ ვერცხლის თასზე გამოსახული ზღვის სამყაროს (მათ შორის თევზის) თემატიკა განსაკუთრებული პოპულარობით სწორედ ქრისტიანობის გავრცელების ყველაზე მნიშვნელოვან ეტაპზე ახ.წ. III-IV სს. მოდის, როდესაც ახალ მონოთეისტურ მოძღვრებასთან დაკავშირებული სიმბოლოები სულ უფრო და უფრო ვრცელდება და განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს მოსახლეობაში.

ქართველოს საკმაოდ მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობები გააჩნდა. როგორც ცნობილია, ფარშევანგი სირიელ ხელოვანთა ერთ-ერთ საყვარელ ფრინველს წარმოადგენდა, რომელსაც მათ ნაწარმზე საკმაოდ ხშირად ვხვდებით.

ფარშევანგი ქრისტიანობაში სიმბოლიზდება აღდგენასა და უკვდავებასთან. გაზაფხულზე ფარშევანგის ბუმბულის ცვენა და განახლება მიჩნეული იყო, განახლებისა და აღდგომის სიმბოლოდ (182,501-503). მისი სხეული უხრწნელად ითვლებოდა (ქრისტეს გამოსახვა სარკოფაგებზე).

ფარშევანგი ხშირად გვხვდება საბეჭდავ ბეჭდებზე, ჭურჭელზე, შორენკეცსა და სტელა – ტაძრებზე. სამთავროს სამაროვნის №395 ქვაყუთში აღმოჩენილ ინტალიოზე (ინვ. №308) წარმოდგენილია დედალი ფარშევანგი, რომლის უკან ფრთებმოკეცილი ყანჩა დგას. ფარშევანგის თავს ზემოთ პატარა ზომის ფრინველია გამოხატული. ფრინველს ბოლო ფართოდ აქვს გაშლილი. პირის კიდეებთან პანია ფრინველისა და ყანჩის თავს შორის ამოჭრილია ორი ბერძნული ასო "K°", გამოსახულება მთლიანად ავსებს ინტალიოს პირს. გამოსახულება დაზგაზეა ამოჭრილი ღრმად და მკვეთრად. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. ნახელავი არ გამოირჩევა დიდი სიფაქიზით. ბეჭდის ბრტყელი ფარი ვიწრო და ბრტყელ რკალში გადადის. რკალი ზედა ნაწილში განზიდულია. მხრებთან რკალი ოდნავ ფართოვდება. მსგავსი მონოგრამიანი ბეჭდები ბიზანტიურად არის მიჩნეული და IVს. თარიღდება. დაცულობა: რკალი ერთგან გატეხილია. ზომები: ინტალიოს სიგრძე 12 მმ. სიგანე 11 მმ, ბეჭდის სიმაღლე 21მმ, დიამეტრი 18 მმ, რკალის განიკვეთი 2-3 მმ (65,28, ბეჭედი №24, ინვ. №308).

ფარშევანგების გამოსახულებები სხვა ქრისტიანულ სიმბოლოსთან — ვაზის ფოთოლთან²² ერთად იკითხება, აგრეთ-

²²პატერაზე გამოსახული ვაზის ფოთლის ორნამენტი ფართოდ იყო გავრცელებული იმპერიის ხანის რომის ტორეფტიკის ნიმუშებზე. იგი ფართოდ გამოიყენებოდა ხმელთაშუაზღვისპირეთის, ამიერკავკასიის, ჩრდი-

ვე, არმაზისხევის ერისთავთა ნეკროპოლში ახ.წ. II საუკუნის მიწურულთ დათარიღებულ №6 სარკოფაგში აღმოჩენილ ვერცხლის „აზარფემაზე“ (6,75-76), რომელზეც ზემოთ უკვე გქონდა საუბარი. ვაზის ფოთლები ფიქსირდება არმაზისხევის №7 სარკოფაგსა და ბაგინეთის აკლდამაში აღმოჩენილ ფიალებზეც, რომლებიც, მკვლევართა აზრით, არმაზისხევის (№6 სარკოფაგი) ვერცხლის პატერასთან პოულობენ მსგავსებას (რელიეფის შექმნა სპეციალური ტექნიკით) და ერთიან ჯგუფს ქმნიან. ვერცხლის ფიალები ახ.წ. II ს. თარიღდება (170,37-38). აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, სამთავროს სამაროვანზე დაფიქსირებული გაურკვეველი დანიშნულების ნივთი – ბრტყელი, ოთხკუთხა შავი ქვა, რომელიც ახ.წ. IV-VI სს. თარიღდება და ქრონოლოგიურად ჩვენთვის საკვლევ პერიოდში ბოლომდე არ ჯდება, მაგრამ ვინაიდან ნივთის დათარიღების გრადაცია ახ.წ. IV ს. იწყება, მაინც მოვიყვანოთ მასზე არსებული გამოსახულების მოკლე აღწერილობას. ბრტყელ, ოთხკუთხა შავ ქვაზე ამოკანრულია: მონადირე ხელზე მიმინოთი, არწივი (?), მტაცებელი ცხოველი (ძაღლი?) და დედალი ფარშევანგი. ამ უკანასკნელს, რომელსაც ცხოველი მისდევს, თავზე ადგას ჯვრის ფორმის სამღეროიანი, ზემოთ წრით დამთავრებული გვირგვინი და შემოხვეული აქვს ბოლოებგამოღილი ყელსახვევი. ფარშევანგის გამოსახულება მცენარესთან ერთად გვხვდება მცხეთის იმპორტულ მინის ჭურჭელზე. 1938 წ. სამთავროში აღმოჩენილი მინის პატერას გარედან შემოუყვება წარწერა „πίε, ζήτης“ - „შესვი, იცოცხლე“. მათზე გამოსახულია ფარშევანგი, პალმისებურ ფოთლებით წარმოდგენილ სამ ტოტად გაშლილ ხესთან ერთად. როგორც ჩანს ჭურჭელი ექპარისტიული დანიშნულებისაა. პატერას ნ. უგრელიძე სირიულ ნაწარმად მიიჩნევს და IV საუკუნით ათარიღებს (97,301-314).

ლო შავიზღვისპირეთის ხალხების ხელოვნებაში, რომელიც მომდევნო ეპოქაში გადადის ადრექრისტიანულ ხელოვნებაში. რომის ხელოვნების ნიმუშებზე ხშირად გამოისახებოდა ფარშევანგთან ერთად, რაც გარკვეულ სიმბოლიკასთან იყო დაკავშირებული (170,36).

ფარშევანგის გამოსახულებები ფიქსირდება, აგრეთვე, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ ადრექრისტიანულ ხუროთმოძღვრების ძეგლებზე. მაგალითად ივრის სიონის რელიეფზე დედალი ფარშევანგი წარმოდგენილია პროფილში გამოსახულ ირმებთან და სიცოცხლის ხესთან ერთად,²³ ოდნავ მოგვიანებით, ფარშევანგი გვხვდება აკაურთას (V ს.) ტაძრის რელიეფზე²⁴ (ფრინველი გადმოცემულია წინხედში, ფარშევანგის თავი და ფეხები მოხაზულია ირგვლივ მარაოსავით გაშლილი ბოლოთი) (92,33), ბოლნისსა და უკანგორში (97,309-310).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შედარებით ნაკლებად ვხვდებით ერთ-ერთი უმთავრეს ადრექრისტიანულ სიმბოლო ცხვარს, რომელიც ქრისტიანულ სიმბოლიკაში, თავისი არსით, მაცხოვარს – კეთილ მწყემსს უკავშირდება: „რომელიმე თქვენგანს რომ ასი ცხვარი ჰყავდეს და ერთი დაეკარგოს, განა არ დატოვებს ოთხმოცდაცხრამეტს უდაბნოში და არ წავა დაკარგულის საძებრად, ვიდრე არ იპოვის? რომ იპოვის სიხარულით მხრებზე შეისვამს“ (ლუკა, 15:4-5). „მე ვარ მწყემსი კეთილი, ვინც კარიდან შედის, ცხვრის მწყემსია იგი... მე ვარ კარი... ვინც შედის ჩემით გადარჩება“ (იოანე, 10:1-9).

კეთილი მწყემსის უძველესი გამოსახულებები რომაული კატაკომბებიდან იღებს სათავეს, რომლებიც იქ ახ.წ. I საუკუნიდან ფიქსირდება. ყველაზე ხშირად გამოსახავდნენ მწყემსის ტანსაცმელში გამოწყობილ ახალგაზრდა ყმანვილს, რომელსაც მხრებზე ცხვარი ჰქონდა გადადებული (კეთილი მწყემსი – მაცხოვარი, ცხვარი – მაცხოვრის მიმდევრები). კატაკომბებშივეა დაფიქსირებული, აგრეთვე,

²³ ივრის სიონს გ. ყიფიანი IV ს. ქმნილებად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ იგი წინ უსწრებდა ყველა მისთვის ცნობილ ქართულ ადრექრისტიანულ ძეგლს (109,100). გ. ყიფიანის მიერ შემოთავაზებული თარიღი გაიზიარა რ. რამიშვილმა (85,70-74).

²⁴ აკაურთას დათარიღების შესახებ სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს, რომლის გრადაცია V-VIII სს. შორის მერყეობს. დღესდღეობით, იგი V ს. ქმნილებად არის მიჩნეული (109,97-100).

ცხვრებთან ერთად მდგომარე ან მჯდომარე მწყემსის გამო-
სახვის შემთხვევები.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ საქართველოს ტერი-
ტორიაზე ანტიკური პერიოდის სამარხეულ ინვენტარში აღ-
მოჩენილი ცნობილი „აზარფეშებიდან“, ოთხის ტარი (არმა-
ზისხევის, კლდეეთის, ბორის, ატოცის) ვერძის თავებითაა
შემკული (54,129-131). მათგან აღმოსავლეთ საქართველოს
ტერიტორიაზე ადრეულ ქრისტიანობასთან დაკავშირებით,
ცხვრის სიმბოლოს გავრცელების შესწავლის თვალსაზრი-
სით, ყურადღებას იპყრობს ჩვენ მიერ განხილული არმაზის-
ხევის ვერცხლის „აზარფეშა“ (სარკოფაგი №6), რომელზეც
სხვა ქრისტიანული სიმბოლოებიცაა (ფარშევანგები და ვა-
ზის ფოთოლი) წარმოდგენილი (როგორც აღვნიშნეთ, „აზარ-
ფეშა“ რომაულ იმპორტად არის მიჩნეული და ახ.წ. II ს. თა-
რილდება), რაც საშუალებას გვაძლევს ზემოაღნიშნული ვერ-
ძი ქრისტიანულ სინამდვილეს დავუკავშიროთ (6,55-56-188;
170,33-35).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირდე-
ბა, აგრეთვე, ადრექრისტიანული წარწერები. აღნიშნული
თვალსაზრისით საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ოქროს
გულსაკიდი, რომელიც არქეოლოგებმა 1951 წ. ნილკანში
შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხში მოიპოვეს (ინვ. №863).
გულსაკიდს უზის ამეთვისტოს თვალი (ზომები: 28x22 მმ).
ბრტყელ ზედაპირზე გამოსახულია არიადნას ბიუსტი პრო-
ფილში, ხოლო გლუვ ქვედაპირზე ამოჭრილია ბერძნული
წარწერა. გამოსახულება რომელიც იკითხება შესრულებუ-
ლია ადრე არსებულ, შემდეგ გადაშლილ წარწერაზე. გამოსა-
ხულებას მარ. ლორთქიფანიძე რომაული კლასიციზმის ნი-
მუშად მიიჩნევს (67, №20, 26-29).

ვრცელი ბერძნული ასოებით შესრულებული წარწერი-
დან გამართულად არის ერთი ნაწილი, რომელზედაც იკით-
ხება: *„უფალო შეინყაღე სასიკეთოდ და საბედნიეროდ
ს(?ქ)ტორიოსი (ამ ნივთის) მატარებელი“*. წარწერის და-
წარჩენი უდიდესი ნაწილი ასოთა უაზრო ჯგუფების ვარია-

ციებია, რომელიც ნივთის მაგიურ დანიშნულებაზე მიუთითებს (როგორც ადრინდელი, ისე მეორე წარწერა მაგიური დანიშნულებისაა). ამგვარად, ნივთი ამულებს წარმოადგენდა და მისი მფლობელია სტორიოსი თუ ქტორიოსი, რომელიც უფალს შეწყალებას თხოვს. მთელი ეს წარწერა (განსაკუთრებით ადრინდელი) გარკვეულ მიმართებაში იქნებოდა ამავე ნივთზე გამოსახულ არიადნასთან, რომელიც, თავის მხრივ, დაკავშირებული იყო დიონისესთან და ითვლებოდა ვეგეტაციის ღმერთად. ნილკნის გემის ორივე წარწერა ახ.წ. II-IV სს. თარიღდება. იქიდან გამომდინარე, რომ გემაზე დატანილ ბერძნულ წარწერაში გვაქვს მიმართვა „უფალო“ – რაც ქრისტიანული წარწერებისათვის არის დამახასიათებელი, რომლებშიც ხსნას, შველას, შეწყალებას ძირითადად ღმერთს, ქრისტეს, უფალს შესთხოვენ, ნილკნის გულსაკიდს ადრექრისტიანულ ნიმუშად მიიჩნევენ და III-IV სს. ათარიღებენ (108,211-218).

სახელმწიფო მუზეუმის გლიპტიკის ფონდში ინახება №226 დაცული სამთავროს ტერიტორიაზე 1938წელს 234 ქვაყუთში (ინვ. №979) აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი,²⁵ რომლის ფარაკზე ორ სტრიქონად ამოჭრილია ბერძნული წარწერა „ΟΗΘ | ΟΕΡ“ – „თეო/დოტოს? ღმერთი-სა“ (თ. ყაუხჩიშვილი წარწერას ადრებიზანტიური ხანით ათარიღებს (107,266). წარწერიდან ჩანს, რომ ბეჭდის მფლობელი ქრისტიანია. ბეჭედს მ. მაქსიმოვა ახ.წ. IV-V სს. განაკუთვნებს (164,261-262).

1995 წ. მცხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მოგვთა უბანზე აღმოაჩინა ქვიშაქვის ფილის ფრაგმენტი (სიმაღლე 19 სმ, სიგანე 24 სმ, ინახება მცხეთის არქეოლოგიურ მუზეუმში), რომელიც ოთხივე მხრიდან ჩამომტვრეულია. მასზე დატანილია ბერძნული წარწერა. მისი თარგმანი შემდეგნაირ-

²⁵ბეჭდის რკალი ბრტყელი, მრგვალი ფორმის, ერთ ადგილას დაზიანებული. ფარაკი წარმოადგენს ბრტყელ, თხელ დისკოს. ზომები: 0,023x0,023 მ. ფარაკის დიამეტრი 0,014 მ. იგივე ქვაყუთში აღმოჩენილია ანალოგიური ფორმის კიდევ ორი ბრინჯაოს ბეჭედი ბიზანტიური მონოგრამით (164,261-262).

რად იკითხება: „აქ განისვენებს მხევალი ღმრთისა... ვინც მოინადინებს... მინისმფლობელები...“ თ. ყაუხჩიშვილის თვალსაზრისით, წარწერა ქრისტიანული ხასიათისაა, ეპიტაპიაა. წარწერის ბოლო უნდა წარმოადგენდეს იმის კრულვას, ვინც რამენაირად ხელყოფს საფლავს. მეცნიერი წარწერას მასში მოცემული ფორმულითა და პალეოგრაფიული მონაცემებით ახ.წ. IV-V სს. ათრილებს (107,229).

1979წ. სამთავროში, გაძარცვულ ქვაყუთში აღმოჩენილ იქნა ოქროს ფირფიტა, გულსაკიდი (დიამეტრი 2,6სმ) რომლის ცენტრშიც კონსტანტინოპოლის სიმბოლური გამოსახულებაა, ხოლო ირგვლივ ბერძნული წარწერა იკითხება: „ΕΙCΘΕΟC Ι ΒΟΗΘΙ“ – „*ეიჭ მეძღე, ზომე*“ – „*ერთი არს ღმერთი, შეენიე (ან შემენიე)*“. წარწერა გვიან რომაული, ადრე ბიზანტიური ხანით თარიღდება. იკონოგრაფიის მიხედვით ნივთი IV-V სს. განეკუთვნება (107,268-269).

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირდება, აგრეთვე, ისტორიული ხასიათის წარწერები, რომელთა შორის ადრინდელია ნილკნის აკლდამის წარწერა (IV-V სს.). აკლდამა საკლესიო პირთა, ქრისტიან ღვთიმსახურთა განსასვენებელი იყო, რომელიც „*ააგეს ტიკასმა, ფარანუსესმა თავისთვის*“. მკვლევართა თვალსაზრისით, აკლდამის ეპიტაპია ამავე დროს ქტიტორულიც იყო, რომელიც სამშენებლო წარწერას ემსგავსება. მოხსენიებულ პირთა სახელები გრეციზებულია, მაგრამ ისინი ბერძნულ-რომაული წარმომავლობის არ არიან. უმეტესობა ირანულია (106,40).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე, საკმაო რაოდენობის ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევარი ცხოვრობდა. ქრისტიანები იყვნენ ქვეყნის როგორც საშუალო და დაბალი ფენის, ისე არისტოკრატისა და მმართველი წრეების წარმომადგენლები, რომლებიც თავის მხრივ, მეფე მირიანის მიერ რელიგიური რეფორმის გატარების საყრდენი ძალა გახდნენ. აღნიშნული მოსახლეობის არარსებობის შემთხვევაში, ნიადაგის მომზადების

გარეშე, მირიანს ძალზედ გაუჭირდებოდა დასახული მიზნის მიღწევა.

ქართლის დიდი მოქცევის შემდეგ, მეფე მირიანმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მთის მოსახლეობის გაქრისტიანების საქმეს, რომელთა შორისაც ქრისტეს მოძღვრება შედარებით ნელა იკაფავდა გზას. მეფე მირიანის მცდელობა კი იმით დამთავრდა, რომ როგორც მემამულიანე გვატყობინებს, მთის მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა ჟინვალის კართან ნობნეთში (ნობენში) დატოვა კერპთაყვანისმცემლობა და მხოლოდ ღამთიანეთის (ძირითადად ფხოვი) მოსახლეობამ არ მიირო ქრისტეს მოძღვრება, რის შემდეგაც მირიანმა უკომპრომისო ბრძოლა გამოუცხადა მათ (103,124-126).

ქრისტიანობის გავრცელება დასავლეთ საქართველოში და მისი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება ერთ-ერთ აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს ჩვენი ქვეყნის ისტორიისათვის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება, დაკავშირებულია ქრისტეს მოციქულებთან – ანდრია პირველწოდებულთან, სვიმონ კანანელთან და მატათასთან. არქეოლოგიური მასალისა და ანტიკური წერილობითი წყაროების შესწავლის საფუძველზე, ადგილობრივ მოსახლეობაში მათ მიერ უკვე აღიარებული ახალი მონოთეისტური რელიგიის განმტკიცებაში ჩვენ არ გამოვრიცხავთ გარკვეული როლი ამ ტერიტორიაზე განლაგებულ რომის ძლევამოსილ ლეგიონებს შეესრულებინათ (202,29-350).²⁶

ახ.წ. I-IV სს. დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქალაქები – ფესაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი და პიტიუნტი (ახ.წ. II საუკუნიდან) უშუალოდ შედიოდნენ რომის იმპერიის შემადგენლობაში, როგორც სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი კავკასიის ლიმესის შემადგენლი ნაწილი. აღნიშნული ე.წ. ციხე-ქალაქების პორტებში განლაგებული იყო რომაელთა სამხედრო ზომაღლები, რომლებიც აკონტრო-

²⁶ აღნიშნულ საკითხს ჩვენ დანვრილებით ბოლო თავში განვიხილავთ.

ლებდნენ ტრაპეზუნტის ჩრდილო შავიზღვისპირეთთან დამაკავშირებელ სამხედრო კომუნიკაციებს (63,174-177; 227,7-35). შესაბამისად, ქრისტიანობა, ჩვენი აზრით, შავიზღვისპირეთის საქართველოში შემოვიდა მცირე აზიიდან, სადაც იგი ფართოდ იყო გავრცელებული უკვე ახ.წ. I საუკუნიდან და რომელთანაც კოლხეთს უძველესი დროიდან ჰქონდა ინტენსიური კავშირები. შესასწავლ პერიოდში, კი რომის იმპერიის ერთ-ერთ პროვინციად იქცა.

იმ პერიოდის საქართველოს ზღვისპირეთის ყველაზე მნიშვნელოვან კუთურულ-ეკონომიკურ ცენტრს პიტიუნტი წარმოადგენდა, რომელიც მთლიანი საქართველოს ქრისტიანობის გარცელების ცენტრად გვეგლინება მცხეთასთან ერთად, რაც გარკვეულწილად რომის იმპერიასთან მჭიდრო კონტაქტებს უკავშირდება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისტორიულ წყაროებსა და არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით, პიტიუნტში რომაული სამხედრო ნაწილების ჩადგომა ახ.წ. II ს. შუა ხანებიდან, შეიძლება ვივარაუდოთ. ლათინურდამლიანი კერამიკის ფილები თუ კრამიტების ფრაგმენტები დოკუმენტურად ამტკიცებს II ს. ბოლოსა და III ს. დასაწყისში XV ლეგიონის უტყუარ სამშენებლო მოღვაწეობას ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში (153,87-96). რომის ლეგიონებს ვუკავშირებთ ჩვენ, აგრეთვე, პიტიუნტის სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ რამდენიმე გემას (78,128-130).

არქეოლოგიური მასალა მოწმობს, რომ პიტიუნტის საქალაქო ცხოვრების აყვავების ხანა ახ.წ. II-IV სს. მოდის. პერიოდზე, როდესაც რომის იმპერიის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება, რაც ქრისტიანობის სწრაფ გავრცელებას უკავშირდება მცირე აზიაში. ტყუილად როდი გამოყოფენ სპეციალისტები ქრისტიანობის ისტორიის პირველ და შესაბამისად, უმნიშვნელოვანეს ეტაპს, რომელიც ახ.წ. 30-325 წწ. მოიცავს (232). აღნიშნულ პერიოდს ემთხვევა პირველი ქრისტიანების გადასახლების ფაქტები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის შორეულ რაიონებში. თეოდორიტი კვირელი (V ს.) აგვიღწერს იოანე ოქროპირის ბიჭვინთაში გა-

დასახლებას, რომელიც პონტოსა და რომაელთა სამფლობელოს უკიდურეს საზღვრად მოიხსენიება (23,270).

იოანე ოქროპირის პიტიუნტში გადასახლებას ეხება, აგრეთვე, ერემია სოზომენიც (V ს. I ნახ.) ოლონდ უფრო მეტად იმ კონტექსტში, რომ იოანე არმენიის კომანეში გარდაიცვალა. ჩვენთვის განსაკუთრებით ღირებულია გელასი კვიზიკელის ცნობა იმის თაობაზე, რომ ლაზები დიდი ხნის გაქრისტიანებულები არიან და პროკოფი კესარიელის მითითება აფშილებისა და სვანთა ძველ დროიდანვე ქრისტიანობის შესახებ (116,270).

ზემოაღნიშნულის დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს ქრისტიანული სიმბოლოების – გულზე სატარებელი და სხვა ტიპის ჯვრების, ამულეტების, ლამპრების, მინის ჭურჭლის და ადრექრისტიანული სიმბოლოიანი ნითელლაკიანი კერამიკის გაჩენა პიტიუნტის ნაქალაქარის კულტურულ ფენებში. ადრექრისტიანული სიმბოლოები თევზი და კრავია²⁷ გამოსახული ბიჭვინთის მოზაიკაზე (170, 66-67).

ბიჭვინთის ნაქალაქარის XVIII უბანზე მიკვლეული იქნა ჭურჭლის ფრაგმენტები ფარშევანგის გამოსახულებით მცენარესთან ერთად. ჭურჭელზე ამოკანრულია ბერძნული წარწერა: „შესვი, იცოცხლე“. პატერა 1938 წ. სამთავროში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის მსგავსია, რომელსაც ნ. უგრელიძე IV საუკუნით ათარილებს (97,301-314). ბიჭვინთაშივე ტაძრის აბსიდაშია აღმოჩენილი ზემოაღნიშნული პატერას მსგავსი ჭურჭლის – სასმისის ძირის ფრაგმენტი მწყემსისა და ბატკნის გამოსახულებით. მწყემსს, რომელიც კომბალს არის დაყრდნობილი მოკლე ტუნიკა აცვია. მის ფეხებთან ბალახია მოცემული. ბატკანი, რომელიც მწყემსის მარჯვნივაა გამოსახული, უკანა ფეხებზეა შემდგარი და მწყემსს შეჰყურებს. აღნიშნული ნივთი თავის დროზე შეისწავლა ნ. უგრელიძემ, რომელმაც იგი კელნის სახელოსნოს ექსპორტად მი-

²⁷ კრავის წინ ბრონეულის ყვავილოვანი ხეა გამოსახული. ბრონეული ყურძნის მსგავსად ადრექრისტიანულ სიმბოლიკაში წმინდა ხეს წარმოადგენდა. მისი ნაყოფის მიღება ზიარების სინონიმად მიიჩნეოდა.

იჩნია და IV ს. დაათარილა (96, 105-106). მსგავსი მინის სასმისები, რომლებიც იმპორტულ ნაწარმად არის მიჩნეული საქართველოში სულ ოთხი ცალია აღმოჩენილი. მათ შორის სამი ბიჭვინთაშია დაფიქსირებული, ერთი კი მცხეთაში სამთავროს სამაროვანზე (96, 103; 97, 301-314). აღნიშნული სასმისები (რომელთა უმრავლესობა მინისაა, შემკული იყო პალეოქრისტიანული სიმბოლოებით), ზიარებისათვის განკუთვნილ ჭურჭელს წარმოადგენდა და ევქარისტიის დროს გამოიყენებოდა.

ლუკიანეს თხზულებიდან ვიგებთ, რომ პროვინცია პონტო გავსებული იყო ქრისტიანებით (ალექსანდრე., 25). პონტო-კაპადოკიის ეროვნული ეკლესიების ქრისტიანული თემები ერთ-ერთი უძველესი იყო იმპერიაში. აქ იყო ისეთი ცნობილი საეპისკოპოსოები როგორიცაა კესარიისა, თიანისა, სებასტიისა, ტრაპიზონისა, კიბისტრიისა, ამასიისა, ნეოკესარიისა, ნაზიანზისა, ნისისა და სხვ. (27, 16).

ჩვენ ინტერესს წარმოადგენდა გაგვერკვია თუ რამდენად შეესატყვისებოდა პიტიუნტში არსებული რელიგიური სიტუაცია ლუკიანეს თხზულებაში მოყვანილ ცნობებს, რისთვისაც უპირველესად უნდა დადგენილიყო პიტიუნტში მცხოვრები ქრისტიანების პროცენტული შემადგენლობა.

საკთხის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვანდის ნაქალაქარის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხიდან 180 მ. დაშორებული სამაროვანი, რომლის ფართობი 3,5 ჰექტარით განისაზღვრა. მთლიანად სამაროვანზე გაითხარა 430 სამარხზე მეტი, გამოეყო დაკრძალვის რვა ტიპი. მათ შორის გაბატონებული ადგილი ინვენტარიან და უინვენტარო ორმო სამარხებს უჭირავთ, რომლებშიც თავით დასავლეთ ორიენტაცია სჭარბობს. გამოვლენილი სამარხების ნახევარზე მეტი ინვენტარიანია.

პიტიუნტის ქრისტიანი მოსახლეობის პროცენტული შემადგენლობის დასადგენად შევისწავლეთ უინვენტარო ორმო და კირხსნარიანი სამარხები, რომლებშიც მიცვალებულები დაკრძალულნი იყვნენ გაშოტილ მდგომარეობაში თავით დასავლეთით, რაც ქრისტიანული დაკრძალვის წესისათვის

არის დამახასიათებელი. ქრისტიანულს მივაკუთვნეთ, აგრეთვე, იმ მიცვალებულთა სამარხებიც, რომელთა თავის დამხრობა იყო სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. შესაბამისად, მზის მდგომარეობა სეზონის მიხედვით. პიტიუნტის სამაროვანზე ასეთი ე.წ. ქრისტიანული სამარხების რაოდენობა საკმაოდ შთამბეჭდავია 87. მათ შორის 57 ორმო, ხოლო 30 კირხსნარიანი. ამ მონაცემების მიხედვით, გამოვლინდა რომ პიტიუნტის სამაროვანზე დაკრძალული მოსახლეობის 20% ქრისტიანი იყო (171,47). საიდანაც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ პიტიუნტში ყოველი მეხუთე ქრისტიანი ცხოვრობდა, რაც აღნიშნული პერიოდისათვის საკმაოდ დიდი ციფრია.

არქეოლოგიური მასალის შესწავლა გვაფიქრებინებს, რომ პიტიუნტი იმპერიაში მიმდინარე პროცესების ეპიცენტრში იმყოფებოდა და ქვეყანაში მიმდინარე პროცესები მის ცხოვრებაზეც აისახებოდა. ამ მხრივ, მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს ძველი პიტიუნტის ტერიტორიაზე, სამაროვნის ძირითადი თხრილის ცენტრალურ ნაწილში აღმოჩენილი ადგილობრივი ქვიშა-ქვის მონოლითისაგან დამზადებული სტელა, რომელსაც ძირი მოტეხილი ჰქონდა. მისი შერჩენილი მაქსიმალური სიგრძე 73,7 სმ, სიგანე 30 სმ, მონოლითის ზედა ნაწილზე ამოჭრილია ოთხკუთხა 2,5 სმ სიღრმის ფოსო 13,4x7 სმ ზომისა, რომელშიც თავის მხრივ, თავისებური ბუდეა გაკეთებული 11x4,5 სმ. რკინის ჯვრის ჩასადგმელი. რკინისავე ჯვარი ნაწილობრივ არის შემორჩენილი. ჯვრიანი ბუდე საგულდაგულოდ დაუფარავთ ღარიანი 0,7 სმ. სისქის კრამიტის ნაჭრისაგან გამოჭრილი სპეციალური 13x7 სმ ზომის სარქველით, რომელიც კირხსნარით გამოულესავთ. ადგილობრივ ქრისტიანებს ჯვრის, ქრისტიანული სიმბოლიკის, რაც თავისი იდეით დაკავშირებული იყო ქრისტეს მონამეობრივ სიკვდილთან, უცხო თვალისაგან, წარმართებისაგან დამალვა სურდათ. როგორც გ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, შესაძლებელია თავის დროზე სტელა ფარული ქრისტიანის სამარხზე იყო აღმართული, მოგვიანებით კი,

როგორც სამშენებლო მასალა, მოხვდა უცნობი დანიშნულების მხარე ნაგებობის წრიულ კედელში, ისე რომ მშენებელისათვის მისი საიდუმლო არც კი გამხდარა ცნობილი. გ. ლორთქიფანიძე სტელას IV ს. I ნახევრით ათარილებს და დიოკლეტიანეს ეპოქას 313 წ. „მილანის ედიქტის“ წინა პერიოდს განაკუთვნებს, რომელიც ფარული ქრისტიანის სამარხისთვის იყო განსაზღვრული (63,155). რაშიც ჩვენც ვეთანხმებით, მაგრამ სტელაში ჩადებული ჯვრის არქაულობიდან და იმ ფაქტიდან გამომდინარე, რომ სამაროვანი უკვე III ს. ინტენსიურად იყო ათვისებული, რომელზეც ყოველი მეხუთე სამარხი ქრისტიანებს ეკუთვნოდათ, და რომ ამავე საუკუნის შუა ხანებში ქრისტიანები არანაკლებ დევნასა და შევიწროვებას განიცდიდნენ, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ სტელის ოდნავ ადრინდელი პერიოდით, III ს. შუა ხანებით კერძოიდ, დეციუსისა (Caesar C. Messius Quintus Traianus Decius Augustus 249-251 წწ.) და ვალერიანეს (Caesar P. Licinius Valerianus Augustus 253-260 წწ.) იმპერატორობის ხანით დათარილებას (171,46-47), რისი მტკიცების საფუძველსაც გვაძლევს რომის იმპერიაში არსებული რელიგიური სიტუაცია.²⁸

პიტიუნტის გალავნის სიახლოვეს დაფიქსირებულია ოთხი ეკლესიის ნანგრევი. ტაძართა ქრონოლოგიური ჩარჩოები III-VI სს. თავსდება. რომაული კასტელუმის სიახლოვეს არის აღმოჩენილი უძველესი ბაზილიკა. რ. რამიშვილის აზრით, ბიჭვინთის უძველესი ეკლესია სტატიგრაფიული მონაცემებით და არქეოლოგიური მასალით, შეიძლება III ს. 70-80 წწ. დათარიღდეს და ნასტაკისის III ს. II ნახევრით დათარიღებულ დარბაზულ ეკლესიასთან ერთად უნდა ჩაითვალოს უძ-

²⁸ დეციუსი გვევლინება რომის პირველ იმპერატორად რომელიც ღიად გამოდის ქრისტიანების წინააღმდეგ და 249 წლის ბოლოსა და 250 წლის დასაწყისში აქვეყნებს პირველ ოფიციალურ ედიქტს ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევრების წინააღმდეგ. ამ მოვლენის შესახებ ჩვენ ვიგებთ დიონისე ალექსანდრიელის წერილებიდან, რომელიც შემოგვინახა ევსები კესარიელმა „საეკლესიო ისტორიაში“, კიპრიანეს წერილებით, ტრაქტატით „De lapsis“ და ბოლოს ორმოციოდე ეგვიპტური პაპირუსის საშუალებით (იხ.:197).

ველეს ქრისტიანულ ნაგებობად საქართველოს ტერიტორიაზე (88). სამნავიანი, მოზაიკურიატაკიანი ბაზილიკა, რომელიც უძველეს ბაზილიკაზეა დაშენებული და წარმოადგენს დიდ სამნავიან ნაგებობას ასიმეტრიული აფსიდით და წართექსით, სადაც სანათლავია გამართული მარმარილოს სვეტებით და მდიდარი მორთულობებით (მოზაიკური იატაკის ბაზილიკის ზომები 28,03x13,2 მ) არ არის გამორიცხული, რომ IV ს. პირველი მეოთხედით დათარიღდეს²⁹ და იგი ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრების ერთ-ერთი მონაწილის სტრატოფილე ბიჭვინთელის რეზიდენცია ყოფილიყო. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ აქ აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალის (500-ზე მეტი მონეტა) დიდი ნაწილი (104) ანტიოქიაშია მოჭრილი, რაც ქრისტიანობის უდიდეს ცენტრს – ანტიოქიასა და ბიჭვინთას შორის ეკონომიკურ კავშირზე მეტყველებს (32,375-413).

1995 წ. გაითხარა კიდევ ერთი ეკლესია სოფელ ლიძავაში (ლძაა), ზღვიდან 200 მეტრის დაშორებით, რომელიც შესწავლის მომენტში ნახევრადდანგრეულ მდგომარეობაში იყო. ტაძრის შიგნით, ჩრდილოეთ ნაწილში დაფიქსირდა რამდენიმე სამარხი, სადაც აღმოჩნდა ერთი რკინისა და ერთი ბრინჯაოს ბრტყელი ჯვარი წმინდანის გამოსახულებით, ფილაქვა ჯვრის გამოსახულებით. ტაძარი IV-V სს. თარიღდება (136,223-227). დღესდღეობით ბიჭვინთასა და მის მახლობლად სულ ცხრა ტაძარია აღმოჩენილი.

ბიჭვინთაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რომაულ კასტელუმთან ერთად წარმოიქმნა საქალაქო დასახლება კანაბე, რომელიც პიტიუნტის ციტადელს ეკვრის წრიული მოყვანილობის გალავნით და კოშკით. მისი საერთო ფართი 4,5 ჰექტარს არ აღემატება (63,69). ამ ფორმის საქალაქო დასახლებები – უშუალოდ ციხესთან მიბმული აღმოსავლეთ შა-

²⁹ბიჭვინთის ტაძრის მოზაიკური იატაკისა და საკურთხეველის დათარიღების შესახებ არაერთი ნაშრომი დაწერილა. მკვლევართა თვალსაზრისი ძირითადად IV-VI სს. შორის მერყეობს. ჩვენ ვიზიარებთ იმ მეცნიერთა თვალსაზრისს, რომლებიც აღნიშნულ ძეგლს IV ს. დასაწყისით ათარიღებენ (169; 88; 11,36).

ვიზლიპირეთისთვის იყო დამახასიათებელი,³⁰ სადაც გადამდგარ ჯარისკაცებთან ერთად, როგორც ეს ადრიანესეულ ფასისში³¹ იყო, ადგილობრივ მოსახლეობასაც უნდა ეცხოვრა. ამ ფაქტის განსამტკიცებლად შეგვიძლია მოვიყვანოთ პროკოფი კესარიელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც აბაზგებში, რომლის ტერიტორიის ფარგლებშიც პიტიუნტი შედიოდა, რომელი ჯარისკაცები ბევრ ადგილას დასახლდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას შორის (BG., VIII, 4). და კიდევ ერთი ფაქტი – ამ დროს საეპისკოპოსო კათედრები და სწორედ ასეთი კათედრა არსებობდა ბიჭვინთაში IV ს. დასაწყისში, მხოლოდ საქალაქო ცენტრებში არსებობდა.³²

მკვლევართა ნაწილი იქით იხრება, რომ ასეთი დასახლებების „მოქმედების არე“ ძირითადად სანაპირო ზოლით შემოიფარგლებოდა (22,88-89) და რომ III-IV სს. პიტიუნტი ქალაქია, რომელიც აგრძელებს სამხედრო ბანაკთან წარმოშობილ საქალაქო დასახლებების ტრადიციას, რასაც ჩვენ ვერ დავეთანხმებით.

II ს. მეორე ნახევარსა და III ს. დასაწყისში პიტიუნტი მართლაც სამხედრო დასახლებაა, მაგრამ რამოდენიმე ხნის შემდეგ, მოქალაქეთა მეორე-მესამე თაობაში, შერეული ქორნი-

³⁰25 წლის კარგი სამსახურისათვის რომელი ლეგიონერების პროვინციული ჯარი (auxilia) რიგ შემთხვევაში რომის მოქალაქეობას და მიწის ნაკვეთს იღებდა, ხშირად სამხედრო ბანაკის შემადგენლობაში. სევერუსებიდან მომდინარე II ს. ბოლოსა და III ს. დასაწყისში ჯარისკაცებს არა მარტო მიწის ნაკვეთის დამუშავების უფლება მისცეს, არამედ დააკანონეს მათი შერეული ქორნიება ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებთან. III ს. რომაული სამხედრო ბანაკები მიწადმოქმედთა დასახლებად იქცნენ. ასეთი პროცესები უშუალოდ ბიჭვინთაშიც მიმდინარეობდა (63,47).

³¹ფაიუმში აღმოჩენილ II ს. დათარიღებულ პაპირუსის ფრაგმენტზე (აფსაროსიდან გაგზავნილ წერილში) მოხსენიებულია იქ მდგარი კლავდიუსის სახელობის II კოპორტის ვეტერანი.

³²ცნობილია, რომ ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე კონსტანტინე I მიერ მიწვეულ იქნენ მნიშვნელოვანი საეკლესიო ცენტრების ხელმძღვანელები არა მხოლოდ რომის იმპერიიდან, არამედ მთელი მაშინდელი საქრისტიანოდან. ასე, რომ ნიკეის მამათა სიაში ბიჭვინთის ეპისკოპოსის – სტრატოფილეს მოხსენიება იმას ნიშნავს, რომ ბიჭვინთა აერთიანებდა მსხვილ საეკლესიო ორგანიზაციას (23,7-8).

ნებების შედეგად წარმოქმნილი მოსახლეობა უკვე ელინისტურ კულტურას ნაზიარებ აბორიგენებად იქცევა, რომელთაც აუცილებლად ექნებოდათ კავშირი „დედისეულ“ მხარესთან. ამ კონტაქტების არსებობის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა ქრისტიანობის გავრცელება ადგილობრივ მოსახლეობაში, რომლებშიც ეს რელიგია IV ს. არა მხოლოდ ფეხმოკიდებულია, არამედ სახელმწიფო რელიგიად არის გამოცხადებული. უნდა აღინიშნოს, რომ მცირე აზიაში ეპისკოპოსების გარდა იყვნენ ქორეპისკოპოსებიც, რაც სოფლის მოსახლეობაში ქრისტიანობის გავრცელებაზე მეტყველებს. ა. ჰარნაკი უჩვენებს, რომ ქორეპისკოპოსების ინსტიტუტი განსაკუთრებით იყო თვალშისაცემი კაპადოკიასა და ისაურიაში (207,24; 27,5-16). რაც უდაოდ ბევრის მთქმელია, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ არსებობის პირველ პერიოდში სოფლის მოსახლეობა ქრისტიანობისადმი, უფრო მგრძნობიარეა და ახალი მონოთეისტური რელიგიის გავრცელების უმეტეს ტერიტორიაზე სოფლის მოსახლეობაში ქრისტეს მოძღვრება ნელა იკიდებდა ფეხს.

ნიშანდობლივია, რომ ადრექრისტიანულ პერიოდში წარმართებში, რომლებიც ახალი რელიგიის მოწინააღმდეგეებად გვევლინებიან და მთელი ძალით ცდილობენ ხელი შეუშალონ ქრისტიანობის გავრცელებას, ფორმირებულ იქნა ახალი სახელი პაგანი, ლათინური – *paganus* – სოფლის მცხოვრები, რომელიც შემდგომში წარმართობის სინონიმად გადაიქცა.

საკითხის შესწავლის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ პიტიუნტი, საქართველოს ზღვისპირეთის ეს უმნიშვნელოვანესი კულტურულ-პოლიტიკური, სტრატეგიული და რელიგიური ცენტრი, II საუკუნიდან არსებობს როგორც რომის იმპერიის სამხედრო-სტრატეგიული ფორპოსტი, რომელმაც II ს. ბოლოსა და IV ს. დასაწყისიდან განსაკუთრებული რელიგიური დატვირთვა მიიღო და იქცა ახალი – ქრისტიანული ცივილიზაციის საყრდენ პუნქტად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე.

III-IV სს. ბიჭვინთაში უკვე საკმაოდ მძლავრი ქრისტიანუ-

ლი გარემოს არსებობა შეგვიძლია ვივარაუდოთ, საეპისკოპოსო კათედრით სტრატოფილეს ხელმძღვანელობით, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებაში, რაც პოლიტიკურ მომენტიდან ერთად ახალი მონოთეისტური რელიგიის სახელმწიფო ოფიციალურ მოძღვრებად გადაქცევის საფუძველი ხდება დასავლეთ საქართველოში IV ს. დასაწყისში. წინააღმდეგ შემთხვევაში ქრისტიანობა ვერ გასცდებოდა კანაბეს ფარგლებს. არადა ქრისტიანული გარემოს არსებობა IV ს. პირველ ნახევარში, არა მხოლოდ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში, არამედ შიდა ეგრისშიც ფიქსირდება, რასაც ქვემოთ შევისწავლით.

ნიკეის პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილე ბიჭვინთის ეპისკოპოსის – სტრატოფილეს ეთნიკური წარმომავლობა ჩვენთვის ამ შემთხვევაში, ნაკლებად მნიშვნელოვანია. უფრო ღირებულად მისი მრევლის ეთნიკური კუთვნილება შეიძლება ჩაითვალოს. კვლევის შედეგად კი დგინდება, რომ სტრატოფილეს მრევლის სახით რომის მომქმედ თუ ვეტერან ლეგიონერებთან ერთად ადგილობრივი, ელინისტურ კულტურას ნაზიარები მოსახლეობაც საკმაოდ ჰყავდა. რის დასტურადაც არტიფაქტებთან ერთად შეგვიძლია მოვიყვანოთ ა. ჰარნაკის ცნობა იმის თაობაზე, რომ აღნიშნულ პერიოდში მცირე აზიაში დაიწყო მოსახლეობის ეთნიკურ შემადგენლობაზე შექმნილი ეროვნული ეკლესიების ჩამოყალიბება, რომელთაგან პონტო-კაპადოკიის ეკლესია ერთ-ერთი ძლიერი იყო (212).³³

³³ეროვნულ-ეთნიკურ ნიადაგზე შექმნილი საეპისკოპოსოების არსებობა სცნო 314 წ. ანკირაში გამართულმა ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ, რომლის დადგენილების მე-18 კანონით, ზემოთდასახელებული საეპისკოპოსოები თანასწორად და დამოუკიდებლად დამოცხადდა. ეს დადგენილება დაადასტურა ნიკეის პირველი მსოფლიო კრების მე-4 და მე-5 და ანტიოქიის ადგილობრივი კრების (344 წ.) მე-6, მე-14, მე-15, მე-19 და მე-20 კანონებმა, მაგრამ სამწუხაროდ მათი შენარჩუნება პონტოს ეპისკოპოსებმა ვერ შეძლეს. ისინი III-IV სს. მონაწილეობას იღებენ ანტიოქიის ეპისკოპოსების მიერ მოწვეულ საეკლესიო კრებებში (251 წ., 264 წ. და 269 წ.) უფრო მეტიც, ანტიოქიის ეპისკოპოსები თავჯდომარეობენ 314 წ. იანვრის და თვით პონტოს საეკლესიო კრებებზე (ნეოკესარიაში 314 და 325 წწ.) (145,388.).

ვითვალისწინებთ რა თანამედროვე აფხაზეთისა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომთა ეთნიკურ წარმომავლობას, ვასკვნით, რომ ბიჭვინთა წარმოადგენდა ერთიანი ქართული ეთნიკური სამყაროსა და კულტურის ნაწილს, სადაც გარკვეულ როლს რომაელ ლეგიონერებთან ერთად ქართველური და ჩრდილოკავკასიური, კერძოდ აფხაზურ-ადიღური ტომებიც თამაშობდნენ. აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, მკვლევართა ნაწილის ვარაუდით, ადგილი ჰქონდა ლაზ-აფშილთა შერწყმის პროცესს, რაც გამოიხატა აფშილთა გალაზებაში (12), რომ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება სწორედ ბიჭვინთის კათედრის გარშემო უნდა მომხდარიყო, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში მცხეთის გრშემო.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე ახ.წ. I-IV სს. ქრისტიანობის გავრცელებაზე კიდევ არაერთი არქეოლოგიური მასალა მეტყველებს. ადრექრისტიანული თემის არსებობა დასტურდება სებასტოპოლისში, სადაც ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მოგვითხრობს წერილობითი წყაროები. დოროთეოს ტვირელისა და ეპიფანე კვიპრელის მიხედვით, „ანდრია... მივიდა დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხესიმაგრე (პარემბოლე – ჯარის „ბანაკი-საყოფელი“) და მდინარე ფაზისი, სადაც ცხოვრობენ უშინაგანესი ეთიოპნი (კოლხნი)". ცნობა დაცულია X საუკუნის ქართულ ხელნაწერში. იერონიმეს თხზულებების დამატებაში, რომელიც სოფრონის (IV ს.) მიეწერება კი ვკითხულობთ: „ანდრიამ, როგორც გადმოგვცეს წინაპრებმა იქადაგა დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხე და მდინარე ფაზისი“ (42,223-224).

სამწუხაროდ არქეოლოგიურად სებასტოპოლისის ტერიტორია ნაკლებად არის შესწავლილი რიგი მიზეზებისდა გამო. არ არის გამორიცხული, რომ მისი საფუძვლიანი შესწავლის შემდეგ, სებასტოპოლისის ქრისტიანიზაციის საკითხს ფარდა აეხადოს. რისი მტკიცების საშუალებასაც ამ ტერიტორიაზე დაფიქსირებული არქეოლოგიური მონაპოვარი იძ-

ლევა. კერძოდ, გასული საუკუნის 80-იან წლებში სოხუმის ტერიტორიაზე ჩატარებული გათხების შედეგად გამოვლინდა ქრისტიანული სიმბოლოებით შემკული კერამიკული ნაწარმი (ჯვარი, ბერძნული წარწერა ΧΡ...) (148,37), რომლებიც ძირითადად გვიანანტიკური ხანის ნგრევის ფენაშია აღმოჩენილი. ამას ემატება ნებელდის ტერიტორიაზე ქრიატიანობასთან დაკავშირებული არტეფაქტები. ნებელდის მასალას ჩვენ ქვემოთ გავაანალიზებთ. ეხლა უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ ძნელი წარმოსადგენია სატრანზიტო გზა (სწორედ ასეთ გზაზე მდებარეობდა ნებელდა) ქრისტიანი მოსახლეობით ყოფილიყო დასახლებული და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვან ცენტრში, რომელსაც ეს სატრანზიტო გზა აკავშირებდა ჩრდილო კავკასიასთან, ახალი მონოთეისტური რელიგია არ ყოფილო გავრცელებული.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების თვალსაზრისით, როგორც აღვნიშნეთ, მნიშვნელოვან მასალას გვანდის ნებელდის გათხრები. ნებელდის კულტურა, რომელიც ადგილობრივ ნიადაგზე იყო წარმოშობილი, მოიცავდა თანამედროვე აფხაზეთის მნიშვნელოვან ნაწილს, რომლის ცენტრსაც თანამედროვე სოფელი ნებელდა წარმოადგენდა – მთიანი აფხაზეთის, მდ. კოდორის შუა ნაწილი. ახ.წ. II-IV სს. ნებელდა, როგორც ჩანს, მჭიდროდ დასახლებული რეგიონი იყო. იგი უძველეს სავაჭრო გზაზე მდებარეობდა, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებდა სებასტოპოლისსა და ჩრდილო კავკასიას კლუხორის უღელტეხილით. თავისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ნებელდა მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა სავაჭრო ურთიერთობებში, რაზეც არაერთი არქეოლოგიური მონაპოვარი მიუთითებს. არქეოლოგთა ნაწილის თვალსაზრისით, ნებელდის კულტურა კოლხური კულტურის განვითარებას წარმოადგენდა. იგი ფორმირებულ იყო გვიანანტიკურ ქალაქებთან სებასტოპოლისთან, პიტიუნტთან და სხვ. მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური კავშირების საფუძველზე (188,9-14).

ახ.წ. I ს. წერილობით წყაროებში სანიგებსა და ლაზებს

შორის ტერიტორიაზე ჩნდებიან აფსილები. პლინიუს უფროსის მიხედვით, ისინი სახლობდნენ მდ. ასთელეოსის (კოდორი – ნებელდის მხარე) ჩრდილო-დასავლეთით და მდ. ხრისოროასის (კელასური) მახლობლად. ფლავიუს არიანეს მოაქვს მათი „ბასილევსის“ სახელი – იულიანე, რომელსაც სამეფო ხელისუფლება ადრიანეს მამის ტრაიანესაგან მიუღია. როგორც მ. ინაძე აღნიშნავს, აფსილების მინა-წყალი სებასტოპოლისამდე აღწევდა. ხოლო ჩრდ. აღმოსავლეთით სვანთა ქვეყნამდე (41,50).

ნებელდაში დაფიქსირებული დაკრძალვის რიტუალი (მიცვალებულთა თავის ორიენტაცია), ქრისტიანულ სიმბოლოებთან დაკავშირებული მასალა (IV ს. დათარიღებული ვერცხლის მედალიონი ადრექრისტიანული ბერძნული წარწერით – *„ერთარსი ღმერთი მშველელი შემწირველთა“* (151,140), ორი გულსაკიდი ჯვარი, ოვალური ფორმის ბრინჯაოს ერთი აბზიდის გარსაკრავზე გამოსახული სწორკუთხა ჯვრები, ჯვრის გამოსახულებები მინის სასმისებზე, წრეების ჯვრისმაგვარი განლაგება წვრილი კერამიკული ჭურჭლის ორნამენტებზე, აბგიძრახუს (ნებელდა) სამაროვნის №15 სამარხში დაფიქსირებული თხელი ოქროს ფირფიტისაგან გაკეთებული ყელზე სატარებელი ჯვარი, რომელსაც ზედა ნაწილში მიმაგრებული აქვს ფირფიტოვანი მარყუჟი, ხოლო შუაში ჩასმული აქვს ნახევრად გამჭვირვალე მინა) მკვლევართა ნაწილს აფიქრებინებს, აღნიშნულ ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების შესაძლებლობას III ს. ბოლოსა და IV ს. (187,206-207), რომელთა თვალსაზრისსაც, თავის მხრივ, არ ეთანხმება მეორე ნაწილი (ო. ნევეროვი, ი. იუმინი). ო. ნევეროვი იმის გამო, რომ აღნიშნულ მასალას ნებელდაში შემოტანილად მიიჩნევს, მაგალითად ანტიოქიიდან, დაასკვნის, რომ ქრისტიანობასთან დაკავშირებული არტეფაქტები ადგილობრივი მოსახლეობის რელიგიურ ორიენტაციაზე ნაკლებად უნდა მიუთითებდეს. ხოლო რაც შეეხება მიცვალებულთა თავის ორიენტაციის გაჩენას III ს. ო. ნევეროვი დამოუკიდებელ მოვლენად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ რიგ შემთხვევაში ელიტა იძულებული იყო ქრისტიანობისადმი

მიმდევრობა დაემტკიცებინა ქრისტიანული სამყაროსათვის, რომელთანაც მას კონტაქტები ჰქონდა და ზემოაღნიშნული თარიღი VI ს. II ნახევარსა და VII ს. გადააქვს (174).

ჩვენ, ჩვენი მხრივ, აღვნიშნავთ, რომ III-IV სს. დასაწყისში, მაშინ, როდესაც ქრისტიანობა რომის იმპერიაში (სწორედ მის პროვინციებთან ჰქონდა ძირითადად კავშირი ნებელდას) სახელმწიფო რელიგიად არათუ არ არის გამოცხადებული, არამედ დევნასაც კი განიცდის, ამ მონოთეისტური რელიგიისადმი კუთვნილებას ვერ მივიჩნევთ იძულებით მოვლენად. მითუმეტეს იმისა, რომ ნებელდის მკვიდრთ ჩრდილოკავკასიის მოსახლეობასთანაც ასეთივე კონტაქტები აკავშირებდა, სადაც ქრისტიანობა ნაკლებად ფიგურირებდა. ამათუიმ რელიგიის გავრცელება ამათუიმ ტერიტორიაზე სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას როდი ნიშნავს. აღნიშნული მოვლენისათვის კიდევ სხვა წინაპირობებია საჭირო. ჩვენ ამ შემთხვევაში კოდორის ხეობაში ქრისტიანობის მხოლოდ შეღწევაზე ვსაუბრობთ და არა უმეტეს ამისა.

ნებელდურ კულტურასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია კიდევ ერთი მონაპოვარი – მინის სასმისი აბგიძრახუს სამაროვნის №13 ინჰუმაციური სამარხიდან (სიმაღლე 7 სმ, პირის დიამეტრი 8 სმ, ძირის დიამეტრი 5 სმ, კედლის სისქე 2 სმ.), რომელიც შემკულია ფიჭვისებრი და წინვისებრი ორნამენტით და წრეში ჩასმული ჯვრებით. აღნიშნული ნივთი არქეოლოგების მიერ თარიღდება IV ს. I ნახევრით (187,132-134). თუმცა კი გრადაცია მინის სასმისის დათარიღებისა VII ს. I ნახევრამდე მერყეობს (173,128). ნებელდის სასმისის ზუსტი წარმომავლობა უცნობია. ჩვეულებრივ ფიჭვისებრორნამენტირებული სასმისები სირიულ სახელოსნოებს უკავშირდება, მაგრამ რადგან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ამ პერიოდში მინის ნაწარმის უჩვეულო კონცენტრაცია შეინიშნება, არქეოლოგები არ გამორიცხავენ სასმისის სებასტოპოლისში ან ბიჭვინთაში დამზადების ფაქტს (11,135-136).

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ჯვრისებრი მოყვანილობის მშვილდის მქონე და ბუდეამბრულ მშვილდსაკინძებზე, რომლებიც თითქმის მთელი საქართველოს ტერიტორიაზეა გა-

მოვლენილი, მაგრამ ნებელდა მაინც გამოირჩევა რაოდენობრივი თვალსაზრისით.

ი. გრძელიშვილი ნებელდის ჯვრისებრ მშვილდსაკინძებს III-IV სს. ათარილებდა (29,96). მ. თრაფშიც იგივე თარიღს იძლევა, მიაჩნია რა მშვილდსაკინძები ნებელდური კულტურის ლოკალურ მოვლენად (187,216). აღსანიშნავა ის ფაქტიც, რომ გრადაცია ბუდეამბრული მშვილდსაკინძების დათარიღებისა საკმაოდ დიდია. ანალოგიურ მშვილდსაკინძებს ბ. კუფტინი V ს. II ნახევარს განაკუთვნებს (155,93-94). ნ. უგრელიძე IV-V სს. ნიმუშებად თვლის (95,51). ვ. თოლორდავა მსგავს მშვილდსაკინძებს ბიჭვინთიდან V ს. ნაწარმად მიიჩნევს. ა. ამბროზი კი V-IX სს. (132,55).

ქრისტიანობის გავრცელების დამადასტურებელი მასალა გვხვდება ნებელდის მახლობელ ტერიტორიაზეც. ამ მხრივ საინტერესოა ნებელდის ციხიდან დასავლეთით 7კმ დაშორებული პუნქტი „შაპკა“, სადაც დაფიქსირდა კერამიკის ფრაგმენტი ძაღლის, ჯვრისა და ტალღოვანი ორნამენტის (ზღვის იმიტაცია) სქემატური გამოსახულება და კერამიკის ფრაგმენტი ჯვრისა და ტალღოვანი ორნამენტის (ზღვის იმიტაცია) სქემატური გამოსახულებით, რომელიც თავის დროზე შეისწავლა იუ. ვორონოვმა და ისინი გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეების ადგილობრივი კერამიკის ნიმუშებად მიიჩნია (138,ტაბ. XXVII,12,18).

გუდაეაში – ზილანეოსი (ისტორიული „გუდაყვა“ – თანამედროვეე გალის რაიონი, რომელიც პირველად ამ ფორმით „ორენტის მარტივლობაში“ იხსენიება. იმპერატორ დიოკლეთიანეს მმართველობის ეპოქაში, ქრისტიანთა დევნის დროს ზილანეოსში დაკრძალეს ორენტის ერთ-ერთი თანამოღვაწე – კირიაკი), აღმოჩენილია IV ს. 16 სპილენძის მონეტა კონსტანტინე დიდისა (Caesar C. Flavius Valerius Constantinus Augustus 306-337 წწ.) და ლიკინიუსის (Caesar Valerius Licinianus Licinius Augustus 308-324 წწ.) სახელზე მოჭრილი (34,141-146), ბაპტისტერიუმი, რომელიც მეცნიერთა ნაწილის აზრით, IV ს. უნდა განეკუთვნოს (130,64). ნაწილი კი არ-

ქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, შესაძლებლად მიიჩნევა ზემოაღნიშნული ბაპტისტერიუმის IV-V სს. დათარიღებას (11,61).

თავისი გეოგრაფიული მდებარეობისა და სტრატეგიული დანიშნულების გამო, არ არის გამორიცხული ფასისის მოსახლეობაც პირველ საუკუნეებში ზიარებოდა ქრისტეს მოძღვრებას. ჩვენი აზრით, იგი ვერ დარჩებოდა განზე იმ საერთო პროცესებისაგან, რაც რომის იმპერიაში, განსაკუთრებით მის აღმოსავლეთ პროვინციებში მიმდინარეობდა და რაც ქრისტიანობის გავრცელებასთან იყო დაკავშირებული.

ქრისტეს მიმდევრები დიდი რაოდენობით იყვნენ ზღვის პირას განლაგებულ ქალაქებში, სადაც ვაჭრობა და ხელოსნობა იყო გავრცელებული. ახალი რელიგია ყველაზე ადრე და მეტად რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში იკიდებს ფეხს, რომლის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილშიც მდებარეობდა ფასისი.

დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების თვალსაზრისით განსაკუთრებული დატვირთვა ეძლევა თანამედროვე აჭარის ტერიტორიას, კერძოდ გონიო-აფსაროსს გვიანანტიკური და ადრეული შუა საუკუნეების პერიოდის სტრატეგიულ ცენტრს, მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეს, რომის იმპერიის საყრდენ პუნქტს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, რომელიც საუკუნეების მანძილზე უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ისტორიაში. მისი კულტურის კვლევა მნიშვნელოვან მასალას გვაწვდის როგორც საქართველოს, ისე ანტიკური სამყაროს შესწავლის თვალსაზრისით.

სწორედ აფსაროსს უკავშირდება III-IV და მომდევნო საუკუნეების წყაროები ქრისტეს მოციქულთა მისიონერული საქმიანობის შესახებ (დოროთეოს ტვირელი, ეპიფანე კვიპრელი, სოფრონი, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, „პასქალური ქრონიკა“...). იერონიმეს თხზულებების დამატებაში, რომელიც სოფრონის (IV ს.) მიეწერება აღნიშნულია, რომ „მატათამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთი), სადაც არის აფსარის ციხე და ჰისის ნავსადგური. იქვე გარ-

დაიცვალა და დამარხულია დღემდე“ (42,223-224). გვიანანტიკურ პერიოდში აფსაროსზე გადის სატრანზიტო გზა სებასტოპოლისამდე, რომელიც როგორც აღვნიშნეთ, შემდეგ ერთი სომხეთის მიმართულებით, ხოლო მეორე ჩრდილო კავკასიაში გადადის, რაც განსაკუთრებული დატვირთვის მატარებელია, ვინაიდან მკვლევართა ნაწილი სწორედ ამ გზას მიიჩნევს IV ს. რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის რუკაზე ასახულად, რომელსაც ტრაპიზონიდან საქართველოში ქრისტეს მოციქულთა შემოსვლას უკავშირებენ (31,7).

ნაშრომში განვიხილავთ გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ერთ, ჩვენი აზრით, მეტად საინტერესო გემას სამფურცელა სტილიზებული მცენარის გამოსახულებით, რომელიც, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე ანტიკური ხანით დათარიღებული ჯერჯერობით მხოლოდ ხუთი ჭრილაქვაა აღმოჩენილი, რომელთა გამოსახულებების თემატიკა, ისევე როგორც საქართველოს ტერიტორიაზე, კერძოდ მცხეთა, ურბნისი, ბიჭვინთა... დაფიქსირებული ანალოგიური პერიოდის მასალა, გვიანანტიკური პერიოდის გლიპტიკისათვის ჩვეულებრივ დამახასიათებელი თემატიკისაგან არ განსხვავდება.

მოგვაქვს გემის მოკლე აღწერილობა.

1. (ინვ. №879). გონიო-აფსაროსი, SW – XII, 1997 წ.

ინტალიო მოყავისფრო ფერის სარდიონისა, ვერცხლის ბუდეში. ინტალიო ოვალური ფორმის, ძირში უფრო განიერი. იგი უხეშად არის რკალში ჩასმული.

პირზე გამოსახულია სამფურცელა სტილიზებული მცენარე. გამოსახულება სქემქტური ნამუშევარია. ღრმად, მკვეთრად არის ამოჭრილი. კვეთა სხვადასხვა სიღრმეზე. ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ინტალიოს პირი კარგად არის დამუშავებული. გამოსახულება მთლიანად ავსებს ინტალიოს პირს. ზუსტად ანალოგიურ გამოსახულებას ვერ მივაკვლიეთ.

ბეჭედს აქვს რკალი, რომელიც მხრებისკენ თანდათანო-

ბით ფართოვდება. რკალს ზედა მხარეს მირჩილული აქვს თვალბუდე, რომელშიც ქვაა ჩასმული. ქვა ბუდიდან მაღლაა ამოწეული. ინტალიოს ადგილი განიერია, რომელიც თანდათანობით ვიწროვდება. თვალბუდე საკმაოდ დიდი ზომის, რომელიც რკალიდან ზემოთ არის ამოწეული. რკალის შიდა მხარე ბრტყელი, გარე გლუვი, მომრგვალებული. მსგავსი ბეჭდები გავრცელებულია გვიანანტიკურ ხანაში და თარიღდება II ს. ბოლოსა და III ს. დასაწყისით. Henkel F., Die römischen Fingerringe der Rheinland. Berlin, 1913. Tafel XVII, №12134; 1213a; 1213b; 1223; 1223a; 1223b.

დაცულობა: მეჭედი დაზიანებულია, რკალი გადატეხილია რამდენიმე ადგილას (ზედა ნაწილში; თვალბუდესთან და ქვედა ნაწილში). დაზიანებულია ბუდეც. შესაძლებელია ბეჭედი დიდი ხნის განმავლობაში იყო ხმარებაში.

ზომები: ინტალიოს სიგრძე 7 მმ, სიგანე 6 მმ, ბუდის სიმაღლე 2 მმ, თვალის სიმაღლე 1 მმ, ბეჭდის სიმაღლე 20 მმ, შიდა დიამეტრი 17 მმ.

გამოხატულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ინტალიო II ს. ბოლოთი და III ს. დასაწყისით თარიღდება.

მცენარეთა მოტივი ხშირად გვხვდება გლიპტიკის ნიმუშებზე. კერძოდ, სტილიზებული მცენარის ყლორტები და ყვავილები ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია სასანური ხელოვნებისა. მსგავსი ორნამენტი ამკობს ლითონის ჭურჭელს, კერამიკას (90,37). მცენარეთა გამოსახვა არც ანტიკური გლიპტიკისათვისაა უცხო. სამფურცელა სტილიზებული ნცენარის გამოსახვა გვხვდება ქრისტიანული ხელოვნების ნიმუშებზეც, მათ შორის ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებზე.

გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული გემის (ინვ. №879) გამოსახულება, ჩვენი აზრით, ადამიანის პირად კეთილდღეობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, მაგრამ აქვე დაისმის კითხვა იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა იქნას აღქმული აღნიშნული გამოსახულება. რომელ რელიგიურ მოძღვრებასთან უნდა იქნას იგი დაკავშირებული გონიო-აფსაროსში ახ.წ II-III სს. მიჯნაზე?

უძველესი დროიდან მცენარეული მოტივი ნაყოფიერებისა და ბუნების ძალების მფარველი ღვთაების სიმბოლოდ ითვლებოდა. მაგალითისათვის შეგვეძლო მოგვეყვანა ბრონეული, რომელიც გლიპტიკურ ძეგლებზე დამკვიდრდა კანონიკური ძლიერად სტილიზებული სახით – მოგრძო ოვალური „მუცელი“ ყვავილისა, სამი წანვეტებული ფურცლით დაბოლოებული (91,60).

ბრონეული უძველესი დროიდან ნაყოფიერებისა და გარავლების სიმბოლო გახლდათ და, შესაბამისად, ნაყოფიერების კულტებს, კერძოდ ქალ ღვთაებებს უკავშირდებოდა. ძველ შუამდინარეთში იგი ღმერთების ქორწინების ცერემონიის ერთ-ერთ მთავარ ატრიბუტს წარმოადგენდა (ენლილს მიათმევდნენ) (224,4-7). მას ღვთაებათა ძღვენში საპატიო ადგილი ეკავა სარგონ II სამეფო ანალების მიხედვითაც (224,11-14). ბრონეული იყო დემეტრას სიმბოლო, ჰერასა და აფროდიტეს საკულტო მცენარე, ირანული ქალღვთაება ანაჰიტას ერთ-ერთი ატრიბუტი. რომში იუნონას ხელზე მოთავსებული ბრონეული ქორწინებას განასახიერებდა. თავად ბრონეულის წითელი ყვავილები სიყვარულის გამოსატყულებას წარმოადგენდა, რომლისგანაც ქორწინების დღეს ახალდაქორწინებული წყვილებისთვის გვირგვინები იწვნებოდა (210,289-290). ებრაელებისათვის იგი ღვთისგან აღთქმული ქვეყნის სიმბოლოდ ითვლებოდა: „შეასრულე უფლის მცნებები, რადგან შენს ღმერთს მიყავხარ მადლიან ქვეყანაში, ხორბლისა და ქერის, ყურძნისა და ლეღვის და ბრონეულის ქვეყანაში“ (II რჯული, 8:6-8).

ასევე ნაყოფიერებისა და სიუხვის სიმბოლოს უკავშირდება სამფურცელა ყაყაჩოს ნაყოფისა (119,7) და ლოტოსის ყვავილის გამოსახვა ხელოვნების ნიმუშებზე, რომლებიც ძირითადად ქალ ღვთაებებთან ასოცირდებოდნენ. მაგალითად ლოტოსი ეგვიპტური ისიდას წმიდა ყვავილს წარმოადგენდა. ლოტოსი, ისევე როგორც ბრონეულის ყვავილი ზოროასტრულ სიმბოლიკაში ქალღმერთ ანაჰიტას სიმბოლოდ ითვლებოდა (194,784-815). მოგვიანებით, მკვლევარებმა იგი არიულ მითრას დაუკავშირეს, რაც განპირობებული იყო არ-

დაშირ II რელიეფითან თაღ-ი ბოსტანიდან, რომელშიც ინ-ვესტიტურის ცერემონიალში მონაწილე მითრა წარმოდგენი-ლი იყო ყველა თავისი კანონიკური ატრიბუტიკით, ლოტოსის ყვავილზე მდგომი (204,233). საინტერესო ნიმუშს წარმოად-გენს, აგრეთვე, ბაშკინეთის რელიეფი, სადაც ხელში სამ-ფურცელა ყვავილის მპყრობელი წარჩინებული პიროვნება დიდი ზომის მარაოსებურად გადაშლილ ყვავილზე დგას, როგორც ქ. რამიშვილი აღნიშნავს, იგი აშკარად ეხმიანება ზემოთ დასახელებულ მითრას გამოსახულებას ლოტოსის ყვავილზე თაღ-ი ბოსტანიდან (91,63).

მამრი ღვთაებებიდან ლოტოსის ყვავილს უკავშირდება, აგრეთვე, ეგვიპტური ღვთაებები ოსირისი (ლოტოსი მის ტახტს წარმოადგენს) და ჰარპოკრატი. ბერძნულ-რომაულ პერიოდში ეგვიპტეში ჭაბუკ ჰარპოკრატთან ერთად გავრცე-ლებას იწყებს ბავშვი ჰარპოკრატის კულტიც. ღვთაება ბავ-შვი, რომელიც, მითის მიხედვით, ლოტოსის კოკრისგან იშვა. ლოტოსის ყვავილი, რომელიც ყოველდღე იშლებოდა ეგვიპ-ტურ მითოლოგიაში – უკვდავების, განახლების, მკვდრეთით აღდგომის სიმბოლოდ გვევლინება (219,277).

ლოტოსზე მჯდარი ჰარპოკრატის გამოსახულება ინახე-ბა ოდესის მუზეუმში, რომელიც მცირე ზომის ბრინჯაოს ფი-გურას წარმოადგენს. ღვთაება, ამ შემთხვევაში, კლასიკური ფორმით არის წარმოდგენილი. იგი ლოტოსის ყვავილზე ზის. თითი პირთან აქვს მიტანილი. თავზე ორმაგი გვირგვინი ადევს. მარჯვენა ყურთან კულული ჩამოუყვება. ტანზე ტუ-ნიკა აცვია. ლოტოსს ძირი მომტვრეული აქვს. არ არის გა-მორიცხული, რომ იგი წარმოადგენდა ისიდას ფიგურის ნა-წილს, რომელსაც ხელში ლოტოსის ყვავილი ეჭირა, ხოლო მასზე ჰარპოკრატის ფიგურა იყო წარმოდგენილი (154,118,405,76, ფიგ. XXXI, 1,3; 211, ტაბ. XIV, №59). ანალოგი-ური სიუჟეტის ფიგურა გვხვდება ფუკეს კოლექციიდანაც (234, ტაბ. №72).

სამი წანვეტიებული ფურცლის ხაზგასმას და საერთოდ სამფურცელა ყვავილების, ან სამნაწილადი აყვავებული

მცენარის გამოსახვა აქვს შესწავლილი ქეთევან რამიშვილს თავის ნაშრომში „მცენარეული მოტივი სასანურ გემებზე და ზოგიერთი კავშირები ადრექრისტიანული ხანის ქართულ ძეგლებთან“, რომელშიც აღნიშნავს, რომ არსებობდა მოსაზრება აღნიშნული სიუჟეტის ზოროასტრული პანთეონის სამი ძირითადი ღვთაების – აჰურამაზდას, მითრას და ანაჰიტას ტრიადის მიმანიშნებელი (91,61).

სამნილადი (ბრონეულის მსგავსი) ყვავილის გამოსახვა საკმაოდ ხშირია საქართველოს ტერიტორიაზე დაფიქსირებულ ადრექრისტიანულ ძეგლებზე. ზემოაღნიშნული მცენარეები ქართველებისთვისაც ნაყოფიერებისა და სიუხვის სიმბოლური გამოხატულება უნდა ყოფილიყო, რაც კარგად ჩანს როგორც ეთნოგრაფიული, ისე არქეოლოგიური მასალიდან, მაგრამ როგორც ქ. რამიშვილი მიიჩნევს, სამფურცელა ყვავილის, და საერთოდ სამნაწილადი მცენარის ხშირი გამეორება ჩვენს ძეგლებზე არ უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი, ან მექანიკურად გადმოტანილი. შესაძლოა, აქ იგი ქრისტიანული სამი სანყისის – ნმინდა სამების მიმანიშნებელი უნდა იყოსო (91,61). მართლაც, ადრექრისტიანულ ეპოქაში მაგალითად ბრონეულმა, ყურძნისა და სხვა მცენარეული სახეობების მსგავსად, ნმინდა მცენარის დატვირთვა შეიძინა და მისი მიღება ზიარების სინონიმად იქცა. ამ პერიოდის ძეგლებზე ხშირადაა წარმოდგენილი სცენები, როცა ფრინველები თუ ცხოველები ბრონეულის ხეს ან თავად ბრონეულს ეტანებიან (მაგალითად რომაული კატაკომბები, სირია-პალესტინის ტაძრები).

გონიო-აფსაროსში არსებული რელიგიური სიტუაციიდან გამომდინარე, კერძოდ, იმ ფაქტიდან გამომდინარე, რომ სწორედ აფსაროსს უკავშირდება III-IV და მომდევნო საუკუნეების წყაროები ქრისტეს მოციქულთა მისიონერული საქმიანობის შესახებ (დოროთეოს ტვირელი, ეპიფანე კვიპრელი, სოფრონი, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, „პასქალური ქრონიკა“...), რომ გვიანანტიკურ პერიოდში აფსაროსზე გადის სატრანზიტო გზა სებასტოპოლისამდე, რომელიც შემდეგ ერთი სომხეთის მიმართულებით, ხოლო მეორე ჩრდილო

კავკასიაში გადადის, რაც განსაკუთრებული დატვირთვის მატარებელია, ვინაიდან მკვლევართა ნაწილი სწორედ ამ გზას მიიჩნევს IV ს. რომაელი გეოგრაფოსის კასტორიუსის რუკაზე ასახულად, რომელსაც ტრაპიზონიდან საქართველოში ქრისტეს მოციქულთა შემოსვლას უკავშირებენ (31,6-8) და იმ ფაქტიდან გამომდინარე, რომ ახ.წ. I-IV სს. რომის ძლევამოსილი ლეგიონების ცალკეული ვექსილაციები დისლოცირებულნი არიან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე, კერძოდ აფსაროსში, ფასისში, სებასტოპოლისში, პიტიუნტში... რომლებიც შედიოდნენ რომისათვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში (კავკასიის ლიმესი) და აკონტროლებდნენ ტრაპეზუნტიისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დამაკავშირებელ საზღვაო კომუნიკაციებს (63,174-177; 238,7-35), რომელთა ყოფნა საქართველოს ზღვისპირეთში არქეოლოგიურად დასტურდება, რის შესახებაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ ახ.წ. II-III სს. სამფოთლოვანი მცენარის გამოსახულება ადრექრისტიანულ სიმბოლიკას უკავშირდებოდეს და, შესაძლებლად მიგვაჩნია, იგი ქრისტიანული სამი საწყისის – წმინდა სამების მიმანიშნებლად ჩავთვალოთ.

ჩვენ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისის განსამტკიცებლად განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს აჭარაში რომის XII (Legio Fulminata) ლეგიონის არსებობის ფაქტი, რომელიც ევსები კესარიელის საეკლესიო ისტორიაზე დაყრდნობით (საეკლესიო ისტორია, V,5), ქრისტიანულ ლეგიონად არის ცნობილი. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ არც ერთ სხვა რომაულ ლეგიონზე წყაროებში XII ლეგიონის მსგავსი ცნობები არ მოგვეპოვება, რაც მკვლევართ აფიქრებინებს XII ლეგიონში ქრისტიანი ლეგიონერების საკმარაოდენობით არსებობას (213,729-834). აქედან გამომდინარე, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ XII ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციები გარკვეულ როლს თამაშობდნენ ქრისტეს მოციქულების შემდგომ, ამ ტერიტორიაზე ადგილობრივ მოსახლეობაში ქრისტიანობის განმტკიცების საქმეში (იხილეთ თავი ქრისტიანო-

ბა საქართველოში და რომის ლეგიონები). დასკვნის სახით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ არ არის გამორიცხული გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ინტალიოზე დატანილი სიუჟეტი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე რელიგიურ ცვლილებებზე მიუთითებდეს, რაც ახალი მონოთეისტური რელიგიის გავრცელებასთან არის დაკავშირებული და, როგორც წესი, გემა-ინტალიოებზე ჰპოვებდა ხოლმე ასახვას.

რაც შეეხება გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე მოპოვებული გემის წარმოშობის ცენტრის დადგენას, შეუძლებლად მიგვაჩნია, რადგან ახ.წ. II-III სს. დათარიღებული გლიპტიკური ძეგლები, ძირითადად მასიური პროდუქცია, იმდენად ერთფეროვანია, რომ მათი წარმოშობის ცენტრების დადგენა, უმეტეს შემთხვევაში, ვერ ხერხდება, ვინაიდან ამ პერიოდის ძეგლებისათვის ლოკალური სტილისტური თავისებურებები უკვე ნაშლილია. გვიანანტიკურ ხანაში ე.წ. ჭრილაქვებზე დიდი მოთხოვნილების გამო ისინი კარგავენ თავიანთ პირვანდელ დანიშნულებას (საბეჭდავებისა) და ფუფუნების, კერძოდ მორთულობის საგნად იქცევიან.

პირველ მსოფლიო მონოთეისტურ რელიგიასთან დაკავშირებული მასალაა დაფიქსირებული, აგრეთვე, ციხისძირის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ. ციხისძირი გვიანანტიკური – ადრეული შუა საუკუნეების ხანის მდიდარი და მრავალფეროვანი ძეგლებით გამოირჩევა, რომელიც, ერთი მხრივ, ლაზიკისა და, მეორე მხრივ, რომისა და ბიზანტიის კულტურის კვლევისათვის მნიშვნელოვან მასალას იძლევა. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბიზანტიურ წყაროებში დაცულ ლაზიკის ქალაქ პეტრას ყველაზე ხშირად სწორედ ციხისძირთან აიგივებენ. პეტრა-ციხისძირის იგივეობის შესახებ ცნობები მოგვეპოვება იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოზის (XVII ს.) მოგზაურობის ჩანაწერებში. მკვლევართან პეტრა-ციხისძირის იგივეობის მეცნიერული დასაბუთების ცდა ეკუთვნის ს. ჯანაშიას, რაც შემდგომში თითქმის ყველა მკვლევარმა გაიზიარა ს. ყაუხჩიშვილის გარდა, რომელიც ციხისძირში ნავსადგურის არარსებობის გამო ეჭვის

ქვეშ აყენებდა ამ მოსაზრებას. უკანასკნელ ხანს პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხი ეჭვის ქვეშ დააყენა გ. გრიგოლიამ, რომელიც პროკოფი კესარიელთან მოხსენიებულ მდინარე ბოას-ფასის-აკამფსისს თანამედროვე ჭოროხთან აიგივებს და აქედან გამომდინარე, ქალაქ პეტრას ათავსებს ჭოროხის შესართავის სამხრეთით, ქალაქ ხოფას მიდამოებში (თანამედროვე თურქეთი) (28,37-81). პეტრა-ციხისძირის იგივეობას ციხისძირისა და ხოფას არქეოლოგიური შესწავლა გადაწყვეტს. დღესდღეობით კი პეტრას ლოკალიზაციის საკითხი არ შეიძლება გადაჭრილად ჩაითვალოს. აქედან გამომდინარე, ჩვენ მხოლოდ ციხისძირის არქეოლოგიურ მონაპოვარზე შეგვიძლია ვისაუბროთ (39,3-5,114).

ადრექრისტიანული სიმბოლო კერძოდ, ერთმანეთის პარალელურად მცურავი ორი თევზია გამოსახული მინის თვალზე ციხისძირის №2 სამარხიდან. ბეჭედი (ცმ 83/22) რკინის, ფრაგმენტული. ბეჭედი შედგება მრგვალი მოყვანილობის თვალბუდისა და მრგვალგანიკვეთიანი წვრილი რკალისაგან. ბეჭდის რკალი მხრებთან თანდათანობით ფართოვდება და უშუალოდ მრგვალ, ოდნავ შემალლებულ თვალბუდეში გადადის. თვალბუდე შიგ ბეჭედშია ამოჭრილი. თვალბუდეში ჩასმულია მრგვალი მოყვანილობის, ბრტყელზედაპირიანი, ჭრილში წაკვეთილი კონუსის მოყვანილობის ორფერი (მოცისფრო, მოყავისფრო) მინის ინტალიო, რომელზედაც გამოსახულია წყვილი თევზები ნიადაგის ხაზზე. ბეჭდის რკალის დიამეტრი 3 სმ, ქვის დიამეტრი 0,7 სმ. ბეჭედი ახ.წ. III-IV სს. თარიღდება. ნიშანდობლივია, რომ ციხისძირის მოსახლეობაში ქრისტიანობა ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან ჩანს გავრცელებული, რაზეც მიუთითებს ეკლესიების ნაშთები (აქვე გამოვლინდა მოზაიკის ფრაგმენტი ორნამენტით, რომელიც სიახლოვეს ამჟღავნებს შუხუთის (IV ს.) მოზაიკასთან. მასზე ამოკანრულია წარწერა ბერძნულად „**უფალო შემენიე**“ (30,150-154)) სამარხებში და კულტურულ ფენებში არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გამოვლენილი მასალა ქრისტიანული სიმბოლიკით (თევზის გამოსახულება გემებზე, ჯვრის გამოსახულება და ქრისტიანული შინაარსის გრაფიკო

ამფორებზე) (39,88,114) დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების შესწავლის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

ზემოაღნიშნულიდან გამოდის, რომ ციხისძირი ახ.წ. II-IV სს. საკმაოდ ძლიერი საქალაქო ტიპის დასახლება იყო, რომელსაც სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდა რომაულ (ბიზანტიურ) სამყაროსთან. იმპერიაში მიმდინარე მოვლენები კი, ისევე როგორც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სხვა საქალაქო ცენტრებზე, ადექვატურად აისახებოდა მის ყოფაზე, რაც ამ შემთხვევაში ჩვენ საკვლევ საკითხს ქრისტიანობის გავრცელებას უკავშირდება.

ქრისტიანული დაკრძალვის წესებს ვხვდებით ფიჭვნარში „ნაპურვალას“ ანტიკური ხანის სამაროვნის გათხრებისას, სადაც ადრეფეოდალურ ხანაში კვლავ აღორძინდა ცხოვრება. აქ დაფიქსირდა რამდენიმე ადრექრისტიანული სამახხი. ზოგიერთი მასალა ნებელდის კულტურასთან პოულობს პარალელს, ზოგი კი ადგილობრივ ლაზურ მკვიდრ მოსახლეობასთან. აქვე დაფიქსირდა მარმარილოს მინიატურული ჯვარი, რომელზეც ჯვარცმის სცენაა გამოსახული (46).

ქრისტიანული გარემოს არსებობა IV ს. არა მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში დასტურდება, არამედ შიდა ეგრისშიც. კერძოდ, ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებზე როგორცაა ნოქალაქევი, ვარდციხე, ქუთაისი, შორაპანი და სხვ.

მნიშვნელოვან აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი, ნოქალაქევ-არქეოპოლისში ისტორიულ ციხეგოჯში, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქუჯის დაუარსებია ძვ.წ. III ს. (103,24). ახ.წ. III ს. იწყება ეგრების (ბიზანტიური წყაროების მიხედვით, ლაზების) გააქტიურება. IV ს. კი ჩამოყალიბებულია პოლიტიკური ერთეული ეგრისის სახით, როლის დედაქალაქადაც ნოქალაქევ-არქეოპოლისი გვევლინება. ეგრისის სამეფოს თავისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭება. სწორედ ნოქალაქევის ტერიტორიაზე გამოვლინდა IV ს. I ნახევრით დათარიღებული ადრეული ეკლესია, რომლის სიგანე 11,3 მ, ხოლო სიგრძის დადგენა ძნელდება. საქართველოს

ტერიტორიაზე მდგარ, თუ არქეოლოგიურად დაფიქსირებული ძეგლებს შორის მას ჯერჯერობით მხოლოდ ბიჭვინთის უძველეს ტაძართან შეიძლება მოეძებნოს ანალოგი, რომელსაც მკვლევარები „ცალნავიან ბაზილიკას“ უწოდებენ. ნოქალაქევის ეკლესია კაპიტალურ ნაგებობას ეკუთვნის და პარალელურად მიმავალი კედლების აფსიდალურ დამთავრებას წარმოადგენს. ესაა დიდი ზომის ეკლესია ნახევარწრიული აფსიდით მთელი შენობის სიგანეზე (სამხრეთ სირიის ბაზილიკის ტიპის). ტაძრის ზომებიდან გამომდინარე (კედლების სისქე 110 სმ., კედლებს შორის მანძილი 11,3 მ), თ. კაპანაძე მიიჩნევს, რომ ერთიანად ამხელა მასალის გადახურვა შეუძლებელი იქნებოდა და შესაძლებლად თვლის ეკლესიის ხის კოჭოვან გადახურვას. ამასთანავე აღნიშნავს, რომ ტაძარს შიგნით ქვის ან ხის სვეტების ორი რიგი უნდა ჰქონოდა, რომელიც კონსტრუქციულად ამ არქიტექტურული ნაგებობის სახურავის საიმედო საყრდენიც იქნებოდა და სივრცესაც სამ ნავად გაჰყოფდა (33; 44,91-92; 58,37-41). ზემოაღნიშნული ტაძრის არსებობა, თავის მხრივ, ბევრის მთქმელია. ჩვენი აზრით, თუ არა ქრისტიანული სახელმწიფოს – ქრისტიანული გარემოს არსებობა, შეუძლებელი იქნებოდა ქვეყნის დედაქალაქის ცენტრში ქრისტიანული ტაძრის არსებობა და მისი ფუნქციონირება.

ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი 2001 წ. ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, საპარადო შესასვლელის მარჯვენა მხარეს, პირველ გალავანზე, ამავალი კიბის მიმდებარე ტერიტორიაზე, სადაც დაფიქსირდა ქვაში გამოკვეთილი ჯვრის მარცხენა მკლავი ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერით, რომელის შესწავლაც ერთდროულად მიმდინარებდა როგორც საქართველოში აკად. თ. ყაუხჩიშვილის მიერ, ისე ლონდონში სამეფო კოლეჯის ძველი ბერძნული ეპიგრაფიკის სპეციალისტის შარლოტა როჩეს მიერ. ქვაჯვარის ფრაგმენტი ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერით III-IV სს. დათარიღდა (55,196-198).

ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღი ნლების მანძილზე არაერთი მეცნიერის

კელევის ობიექტს წარმოდგენდა (ივ. ჯავახიშვილი, ნ. მარი, ს. ჯანაშია, ს. ყაუხჩიშვილი, კორ. კეკელიძე, ნ. ლომოური... (116; 168; 121; 23; 48; 57...)). ჩვენ, ჩვენი მხრივ, აღვნიშნავთ, რომ გარდა ზემოთ მოყვანილი არქეოლოგიური მტკიცებულებისა გასათვალისწინებელია ეგრისის ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობა და ნათელი გახდება, რომ აქ ქრისტიანობის გავრცელება შემთხვევითობას არ წარმოადგენდა და რომ ქრისტიანული ქვეყნების გარემოცვაში მყოფ ეგრისში შეუძლებელი იქნებოდა ახალი მონოთეისტური რელიგია თავისი არსებობის პირველ ხანებში არ შესულიყო და მყარად არ მოეკიდა ფეხი.

ეგრისს სამხრეთ-დასავლეთით ემეზობლებოდა რომის იმპერიის ქრისტიანული პროვინციები, ჩრდილო-დასავლეთით ბიჭვინთის საეპისკოპოსო, აღმოსავლეთით ქართლი, რომელიც უახლესი დათარიღებით 326წელს გაქრისტიანდა. ეგრისი მზარდი პოლიტიკური ერთეული იყო, რომლის მმართველები ბიზანტიურ პოლიტიკას ახორციელებდნენ (99). ყოველივე აქედან გამომდინარე, ქრისტიანობის დამკვიდრების თარიღად შესაძლებლად მიგვაჩნია აქ IV ს. პირველი მესამედი, კერძოდ აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თანადროული თარიღი ჩაითვალოს. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ვ. გოილაძის თვალსაზრისი, რომელიც V ს. სომეხი ისტორიკოსის აგათანგელოზის ნაშრომის „სომეხთა მოქცევის ისტორიის“ საფუძველზე, IV ს. 20-იან წლებში ეგრისში საეპისკოპოსოების შექმნას ვარაუდობს (27, 120-121).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე (იბერია, კოლხეთი) ქრისტიანობა ახ.წ. I-IV სს. საკმაოდ იყო გავრცელებული, სადაც საკმაოდ მძლავრი ქრისტიანული გარემოს არსებობა შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რაც პოლიტიკურ მომენტთან ერთად ახალი მონოთეისტური რელიგიის სახელმწიფო ოფიციალურ მოძღვრებად გადაქცევის საფუძველი ხდება IV ს. დასაწყისში, როგორც აღმოსავლეთ (იბერია), ისე დასავლეთ (კოლხეთი) საქართველოში.

ქრისტიანობა საქართველოში და რომის ლეგიონები

რომის არმიასა და ქრისტიანულ რელიგიას შორის დამოკიდებულების კვლევას ორსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. იყვნენ თუ არა რომაელი ლეგიონერები ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევრები და კრძალავდა თუ არა ქრისტეს მოძღვრება სამხედრო სამსახურს დღესაც კვლევის ობიექტს წარმოადგენს. კითხვა იმის შესახებ, თუ რამდენად იყო თანხვედრაში ქრისტიანული მორალი და ლეგიონებში გამეფებული წესები დღესაც დაისმის მკვლევართა შორის, ვინაიდან არმია ანტიკურ ისტორიოგრაფიაში განიხილება როგორც ყველაზე მკაცრი და ხისტი სახელმწიფო ინსტიტუტი, რომელშიც რელიგიური დისციპლინა მთავარ როლს თამაშობდა, რის დასტურადაც შეგვიძლია მოვიყვანოთ სენეკას სიტყვები, რომელიც აღნიშნავდა, რომ სამხედრო სამსახურის პირველი დამაკავშირებელი არის რელიგიაო (Epist., 95). ცნობილ ფაქტს წარმოადგენს ისიც, რომ რომის თითოეულ ლეგიონში იყვნენ კულტმსახურები ქურუმების, გარუსკრიპებისა და სხვათა სახით. ტერტულიანესაც ქრისტიანი ლეგიონერების ბრძოლებში მონაწილეობაზე მეტად მათი წარმართულ რიტუალებში მონაწილეობა აღელვებდა. ამას ემატება „ახალ აღთქმაში“ ძალადობისა და ბოროტების წინააღმდეგ მიმართული სიტყვები (ლუკა, 6:27-29; მათე, 5:9,38-39; 26:52-53 და სხვ.).

აღნიშნული საკითხის გასაანალიზებლად მოკლედ მიმოვიხილოთ თანადროული წყაროები. „ახალ აღთქმაში“ გამოკვეთილად არ არის საუბარი არმიაში სამსახურის წინააღმდეგ. ლეგიონერები იოანესაგან დარიგებასაც კი იღებენ „ნურავის შეავინროვებთ, ცილს ნუ დასწამებთ და თქვენ ჯამაგირს დასჯერდით“ (ლუკა, 3:14). იესო მაცხოვარი განცვიფრებულია კაპერნაუმელი ცენტურიონის რწმენის სიძლიერით (ლუკა, 7:2-10)... მოციქულები კი საუბრობენ მხოლოდ სიმართლისა და სინათლის იარაღზე (რომაელთა,

13:12; II კორინთელთა, 6:7; თესალონიკელთა, 5:8), ხოლო რაც შეეხება ომებსა და სამხედრო სამსახურს არაფერია ნათქვამი, თუმცა „მოციქულთა საქმეები“ გვამცნობს კო-ჰორტის ასისტავის იტალიელი (წარმართი) კორნელიოსის ნათლობის ამბავს, რომელიც განაგრძობს თავის საქმიანობას ქრისტიანად მონათვლის შემდეგაც კი (საქმეები, 10). ნიშანდობლივია კიდევ ერთი ცნობა „ახალი აღთქმიდან“, რომელიც პავლე მოციქულის კორინთელთა მიმართ პირველ წერილშია მოცემული: „თითოეული დარჩეს იმ მოწოდებაში, რომელშიც მოუწოდეს“ (I კორინთელთა, 7:20).

II ს. აპოლოგეტები იუსტინე, ათენაგორა, ტატიანე არაფერს ამბობენ ქრისტიანების სამხედრო სამსახურში ყოფნის შესაძლებლობის შესახებ. ისინი მხოლოდ იმ ფაქტს აღნიშნავენ, რომ ქრისტეს მიმდევრები მკვლევები არ არიან (Iustinus, Apol., I, 39, 2-3; Athenagoras, Suppl., 37; Tatian, Orat., 19). კლიმენტი ალექსანდრიელი კი (II-III სს. მიჯნა) სამხედრო სამსახურში ქრისტიანების ყოფნაში ვერავითარ საშიშროებას ვერ ხედავს (Protr., 10, 100.), იგი უბრალოდ მიანიშნებს, რომ ადამიანის საქმიანობა ხელს არ შეუშლის მას ღვთის წვდომაში (Paed., II, 11).

ქრისტიანების სამხედრო სამსახურს პირველად ანტიკურ სინამდვილეში სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ტერტულიანემ (155/165-220/240 წწ.), პროკონსულის ცენტურიონის შვილმა, რომელიც საუბრობდა იმის სთაობაზე, რომ ქრისტიანები ავსებენ ჩვენს ბანაკებსო (et vestra castra ipsa. (Apol., 37) და ყველანაირად ცდილობდა ისინი იდიალურ ქვეშევრდომებად გამოეყვანა, მაგრამ მის მიერ მოგვიანებით დანერგილ ტრაქტატებში (De idol, 19; De fuga, 13; De curon – ადრეულ ქრისტიანობაში ერთადერთი სპეციალური ნაშრომი, რომელიც ქრისტიანების სამხედრო სამსახურს ეხება) ჩვენ ვხედავთ აღნიშნული საკითხისადმი დამოკიდებულების შეცვლას, რის მიზეზსაც მკვლევარები ტერტულიანეს მონტანიზმის – ერთ-ერთი ქრისტიანული სექტის, მიმდევრად გახდომაში ხედავენ.

მკვლევართა ნაწილი არ გამოორიცხავს II ს. ბოლოსკენ რომაულ ლეგიონებში გარკვეული რაოდენობის ქრისტიანების არსებობას და იქვე მიაწინებენ, რომ არ არის საჭირო მათი რიცხვის გაზვიადებაო (175,413-428). ჩვენ, ჩვენი მხრივ, ვითვალისწინებთ რა რომის იმპერიაში (მხედველობაში გვაქვს რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილი) არსებულ რელიგიურ სიტუაციას აღვნიშნავთ, რომ რომაულ ლეგიონებში ქრისტიანების არსებობის ფაქტი პირველ საუკუნეშიც შეგვიძლია ვივარაუდოთ (მათი რიცხვის გაზვიადება მართლაც არ არის საჭირო). იქიდან გამომდინარე, რომ რომი III ს. შუა ხანებამდე, დეციუსამდე (249-251 წწ.) ოფიციალურად არ ებრძოდა ქრისტიანობას. პირველი სახელმწიფო ოფიციალური ედიქტი, რომელიც მიმართული იყო მათ წინააღმდეგ ვინც კერპებს არ სცემდა თაყვანს, სწორედ დეციუსმა გამოსცა 249 წ. ბოლოსა და 250 წ. დასაწყისში, ბრძანება უპირველესად ქრისტიანებს შეეხო.³⁴ იუდეველები აქ ნაკლებად ფიგურირებდნენ.

რა მდგომარეობა იყო ამ მხრივ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში, რომლის ქალაქები აფსაროსი, ფაისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი (ახ.წ. II საუკუნიდან) რომის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდნენ და სადაც ჩაყენებული იყო რომის ძლევამოსილი ლეგიონები.

დასავლეთ საქართველოში მეორე მონოთეისტური რელიგიის გავრცელება დაკავშირებულია ქრისტეს მოციქულებთან – ანდრია პირველწოდებულთან, სვიმონ კანანელთან და მათათასთან. არქეოლოგიური მასალისა და ანტიკური წყაროების შესწავლის საფუძველზე, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ ოდნავ მოგვიანებით, ქრისტიანობის განმტკიცების საქმეში, რომაული ლეგიონების როლს. ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან მასალას გვანვდის ევსები კესარიელის „საეკლესიო ისტორია“ (V,5), სადაც საუბარია რომის XII Legio Fulminata-ზე (ელვისებური), რომელიც, ევსების მიხედვით, მთლიანად

³⁴მანამდე 202 წ. სეპტიმიუს სევერუსმა გამოსცა კანონი, რომელიც სიკვდილის შიშით კრძალავდა ორ მონოთეისტურ რელიგიაზე იუდაიზმსა და ქრისტიანობაზე გადასვლას. ე.ი. იკრძალებოდა პროზელიტობა.

ქრისტიანებისაგან შედგებოდა. წყარო სწორედ ქრისტიანი ლეგიონერების ლოცვებს მიაწერს მარკუს ავრელიუსის არმიის გადარჩენას მარკომანების ომის დროს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ სხვა წყაროები სასწაულს ეგვიპტელ ქურუმ არწუნიუსს, მარკუს ავრელიუსის ამალიდან (Dio Cass., LXII, 8), თვით მარკუს ავრელიუსს (SHA., M. Anton., 24) და თეურგ იულიანსაც (Suid. s.v. Iulianos; M. Psell. Script. min., I, 446, 28) კი მიაწერენ. იქიდან გამომდინარე, რომ ევსები ეკლესიის ისტორიის მამად ითვლება, ხოლო მის „საეკლესიო ისტორიაში“ დაფიქსირებული მრავალი ფაქტის ჭეშმარიტება ეჭვს არ იწვევს, შევეცადეთ ევსების აღნიშნული ცნობის გაანალიზებას ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით. ამ შემთხვევაში ჩვენ მიზანს წარმოადგენს იმის გარკვევა, თუ რამდენად შეიძლება შეესაბამებოდეს ისტორიულ სინამდვილეს ევსებისთან დაფიქსირებული ცნობა XII ლეგიონის ქრისტიანიზაციის შესახებ და თუ ეს სინამდვილეა, რამდენად მოახდენდა ყოველივე გავლენას ადგილობრივი მოსახლეობის (მხედველობაში გვაქვს XII Legio Fulminata-ს დისლოცირების ადგილას მცხოვრები მოსახლეობა), რელიგიურ გრძნობებზე და რამდენად შეუწყო ხელი თვით ამ ლეგიონის რელიგიურ ორიენტაციას მათი კაპადოკიაში – ქრისტიანობის გავრცელების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრში, დაბანაკების ფაქტმა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რომის საჯარო ნაწილები საქართველოს ზღვისპირეთში პირველად ძვ.წ. 65 წ. გამოჩნდნენ. ახ.წ. 63 წ. ნერონმა პოლემონიდების სამეფო გააუქმა და რომის პროვინციად გამოაცხადა. ამასთანავე განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია კავკასიის ზღვისპირეთში რომის პოზიციების გამყარებას. ჩვენთვის უცნობია კოლხეთის სანაპიროზე რომის სამხედრო შენაერთების განლაგების ზუსტი თარიღი. ფაქტი ერთია, რომ ახ.წ. I ს. ბოლოსათვის ისინი აქ უკვე ჩანან და ძირითადად აფსაროსში, ფასისსა და სებასტოპოლისში, ხოლო ახ.წ. II საუკუნიდან პიტიუნტში იყვნენ დისლოცირებულნი, რომლებიც შედიოდნენ რომისათვის სტრატეგი-

ულად მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში (კავკასიის ლიმესი) და აკონტროლებდნენ ტრაპეზუნტიისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დამაკავშირებელ საზღვაო კომუნიკაციებს (63,174-177; 238,3-35). მხედველობაში გვაქვს რომის XII (Legio Fulminata) და XV (Legio Apollinaris)... ლეგიონების ცალკეული ვექსილაციები. რომელთა ყოფნა საქართველოს ზღვისპირეთში არქეოლოგიურად დასტურდება.

XII Legio Fulminata, რომელიც ევსების „საეკლესიო ისტორიაში“ მოცემული, ტიტუსმა მილიტენაში გაგზავნა ევფრატზე. სწორედ აქედან გაუშვეს ეს ლეგიონი ადრეანეს დროს ალანების და მარკუს ავრელიუსის დროს კვადრების წინააღმდეგ საბრძოლველად. საქართველოს შავიზღვისპირეთში განლაგებული XV Legio Apollinaris იერუსალიმის აღების შემდგომ, ტიტუსს ახლდა ალექსანდრიაში, შემდეგ მასთან ერთად დაბრუნდა პანონიაში. აღმოსავლეთში ამ ლეგიონის დაბრუნება შესაძლოა ტრაიანეს პერიოდში პართიასთან ომით იყო განპირობებული. ადრეანეს დროს იგი XII Legio Fulminata-სთან ერთად კაპადოკიაშია.

უპირველესად უნდა აღვნიშნოთ, რომ მომქმედ ლეგიონერებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის კონტაქტი გარდაუვალი იყო, რის შედეგსაც წარმოადგენდა რომაულ კასტელუმთან ერთად წარმოქმნილი საქალაქო დასახლება კანაბე. უშუალოდ ციხესთან მიბმული საქალაქო დასახლებები აღმოსავლეთ შავიზღვიპირეთისთვის იყო დამახასიათებელი, სადაც გადამდგარ ჯარისკაცებთან ერთად, როგორც ეს ადრეანესეულ ფასისში³⁵ იყო, ადგილობრივ მოსახლეობასაც უნდა ეცხოვრა. ამ ფაქტის განსამტკიცებლად შეგვიძლია მოვიყვანოთ პროკოფი კესარიელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც აბაზგებში, რომლის ტერიტორიის ფარგლებშიც პიტიუნტი შედიოდა, რომაელი ჯარისკაცები ბევრ ადგილას დასახლდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას შორის (BG, VIII,4).

³⁵ ფაიუმში აღმოჩენილ II ს. დათარიღებულ პაპირუსის ფრაგმენტზე (აფსაროსიდან გაგზავნილ წერილში) მოხსენიებულია იქ მდგარი კლავდიუსის სახელობის II კოპორტის ვეტერანი.

25 წლის კარგი სამსახურისათვის რომელი ლეგიონერების პროვინციული ჯარი (auxilia) რიგ შემთხვევაში რომის მოქალაქეობას და მიწის ნაკვეთს იღებდა, ხშირად სამხედრო ბანაკის შემადგენლობაში. სევერუსებიდან მომდინარე II ს. ბოლოსა და III ს. დასაწყისში ჯარისკაცებს არა მარტო მიწის ნაკვეთის დამუშავების უფლება მისცეს, არამედ დააკანონეს მათი შერეული ქორწინება ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებთან. III ს. რომაული სამხედრო ბანაკები მიწადმოქმედთა დასახლებად იქცნენ (63,47).

ჩვენ არ გამოვირიცხავთ იმ ფაქტს, რომ XII ლეგიონის ლეგიონერები ახალ მონოთეისტურ რელიგიას საკუთარი დისლოცირების ადგილას ზიარებოდნენ, სადაც, წყაროების მიხედვით, ქრისტიანობა II საუკუნისათვის საკმაოდ იყო ფეხმოკიდებული. კერძოდ, ლუკიანეს თხზულებიდან ვიგებთ, რომ ახ.წ. II ს. პროვინცია პონტო, გავსებული იყო ქრისტიანებით (ალექსანდრე., 25). პონტო-კაპადოკიის ეროვნული ეკლესიების ქრისტიანული თემები ერთ-ერთი უძველესი იყო იმპერიაში. აქ იყო ისეთი ცნობილი საეპისკოპოსოები როგორიცაა კესარიისა, თიანისა, სებასტიისა, ტრაპიზონისა, კიზიკსისა, ამასიისა, ნეოკესარიისა, ნაზიანზისა, ნისისა და სხვ. (146,235; 27,16). რაც არქეოლოგიურადაც დასტურდება.

XII და XV ლეგიონები კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კაპადოკიაში იყვნენ დისლოცირებულნი. სატალა და მელიტენე, ამ ლეგიონების შტაბ-ბინები, სწორედ კაპადოკიის ტერიტორიაზე მდებარეობდნენ. თუ გავითვალისწინებთ ჩვენს მიერ ზემოთმოყვანილ ცნობებს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, კაპადოკიასა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებულ რელიგიურ სიტუაციას, კერძოდ ქრისტიანობის გავრცელების ინტენსივობას, როგორც წერილობითი წყაროების, ისე არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე და იმ ფაქტს, რომ ანტიკურ წყაროებში არც ერთ სხვა ლეგიონზე XII ლეგიონის მსგავსი ცნობები არ არის დაცული, სავსებით დავეთანხმებით ჟ. ჰელგელანდს, რომელიც არ გამორიცხავს XII ლეგიონში ქრისტიანი ლეგიონერების არსებობას (108,729-834).

იქიდან გამომდინარე, რომ დასავლეთ საქართველოს შა-

ვიზღვისპირეთში დისლოცირებული იყო ევსების მიერ დასახელებული XII ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციები, დიდი ალბათობა არსებობს იმისა, რომ საქართველოს ზღვისპირეთის ტერიტორიაზე ქრისტიან ლეგიონერებსაც ემსახურათ და გარკვეული როლი შეესრულებინათ ადგილობრივ მოსახლეობაში მათ მიერ აღიარებული რელიგიის განმტკიცებაში. ზღვისპირეთი ხომ, როგორც წესი, ახალი მონოთეისტური რელიგიის გავრცელების ცენტრებს წარმოადგენდა, გამო-ნაკლისი არც საქართველოა, ვინაიდან დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის ცენტრი სწორედ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე (ბიჭვინთა) მდებარეობდა.

თუ ჩვენ ვაღიავებთ რომაულ ლეგიონებში ქრისტიანი ლეგიონერების არსებობის ფაქტს, არ არის გამორიცხული, რომ მიწები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე ქრისტეს მიმდევარი გადამდგარი ლეგიონერებისათვისაც მიეცათ. საქართველოს შავიზღვისპირეთი ხომ ქრისტიან გადასახლებულთა ტერიტორიასაც წარმოადგენდა. ამ ფაქტს განამტკიცებს აეოდორიტე კვირელის (V ს.) ცნობა იოანე ოქროპირის ბიჭვინთაში გადასახლების შესახებ, რომელიც პონტოსა და რომაელთა სამფლობელოს უკიდურეს საზღვრად მოიხსენიება (23,242). იოანე ოქროპირის პიტიუნტში გადასახლებას ეხება, აგრეთვე, ერემია სოზომენიც (V ს. I ნახ.) (116,270).

ამრიგად, მასალის შესწავლის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ევსები კესარიელის „საეკლესიო ისტორიაში“ (V,5) დაცული ცნობა სავსებით შესაძლებელია შეესაბამებოდეს ისტორიულ სინამდვილეს. ჩვენთვის ეს ფაქტი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით, დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთში სწორედ ევსები კესარიელის მიერ ქრისტიანულ ლეგიონად დასახელებული რომის XII ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციების არსებობის ფაქტი ფიქსირდება, რაც არ გამორიცხავს მოციქულების შემდგომ, ამ ტერიტორიაზე მათ მიერ ქრისტიანობის განმტკიცების შესაძლებლობას.

საქართველო ისტორიულად მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ ტერიტორიაზე მდებარეობს, რომელიც ორი დიდი ცივილიზაციის – აღმოსავლურისა და დასავლურის შესაყარს წარმოადგენს. შესაბამისად, მსოფლიო ისტორიული პროცესები მუდმივად აისახებოდა მასზე.

ჩვენ მიერ საკვლევი გვიანანტიკური პერიოდი გარდამტეხ ეტაპს წარმოადგენს კაცობრიობის ისტორიაში. სწორედ ამ დროს მიმდინარეობს ის პროცესები, რომელიც თანამედროვე ისტორიის საყრდენს წარმოადგენს. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანს ახალი მონოთეისტური რელიგიის – ქრისტიანობის ფორმირება გვევლინება, რომელიც სულ მცირე ხანში გახდა არა მხოლოდ მეორე მსოფლიო რელიგია, არამედ მთელი დასავლეთ ცივილიზაციის საძირკველი.

გვიანანტიკურ ხანაში საქართველო (იბერია, კოლხეთი), ზემოაღნიშნული გეოპოლიტიკური მიზეზების გამო დიდი იმპერიების ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა, სადაც გაბატონობისათვის ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ერთი მხრივ პართია (მოგვიანებით სასანიანთა ირანი), ხოლო მეორე მხრივ, რომის იმპერია. აღნიშნული იმპერიების დაპირისპირებას ღრმა ეკონომიკური მიზეზები ჰქონდა: ორივე მეომარ მხარეს სურდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელ უმთავრეს სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალეზე გაბატონება. ასე აღმოჩნდა ამიერკავკასია ჩათრეული ზემოხსენებული დიდი იმპერიების ქიშპში. სახელმწიფო ორიენტაციის საკითხში, ამ მხრივ, გადამწყვეტი როლი სწორედ რელიგიურ საკითხს ენიჭებოდა.

„მოციქულთა საქმეებიდან“ ჩვენთვის ცნობილია, რომ პირველი ქრისტიანული თემების აღმოცენება იესო მაცხოვრის შემდეგ, ქრისტეს მოციქულებს უკავშირდება, რომლებიც ახალი მოძღვრების საქადაგებლად მთელ ცივილიზებულ სამყაროში გაიფანტნენ. მათი მეშვეობით ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ძირითადად იმ ელინიზებულ ებრაულ თემებ-

ში, რომლებიც თითქმის მთელ რომის იმპერიაში იყვნენ ფეხმოკიდებულნი.

ჩვენი აზრით, სწორედ იუდეველებისაგან გაიგო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ მონოთეისტური რელიგიის არსი. ეგრეთნოდებული ქართველი ებრაელები კი, თავის მხრივ, გვევლინებიან აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების საყრდენად. აკი სწორედ ნაციონალობით ებრაელები – ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი ახ.წ. I ს. გახდნენ პირველმოქცეულები ახალ მონოთეისტურ რელიგიაზე.

ქართლში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ ახ.წ. I-IV სს. ისტორიული ჭეშმარიტების დასადგენად მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის არქეოლოგიური მასალა. რაც, თავის მხრივ, ადასტურებს წყაროებში დაცულ ცნობებს ქართლის ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე ქრისტიანიზაციის შესახებ.

ადრექრისტიანული სიმბოლოები როგორიცაა თევზი, ღუზა თევზებით, დელფინი, მტრედი, ფარშევანგი... მცხეთის ტერიტორიაზე ჩნდება ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან, რაზეც გვიანანტიკური პერიოდის არქეოლოგიური მასალა მეტყველებს. ადრექრისტიანული სამარხები გვხვდება ხერთვისში, სამთავროს სამაროვანზე, მტკვრისა და არაგვის ხეობაში – თანამედროვე მცხეთის ტერიტორიაზე...

ჩვენთვის განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევართა შორის ვხვდებით არისტოკრატიისა და მმართველი წრეების წარმომადგენლებს, რაც იმ ფაქტის დასტურად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ახალი მონოთეისტური რელიგია გავრცელებული იყო ქვეყანაში არსებულ ყველა სოციალურ ფენაში, რომ მეფე მირიანს ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებასთან დაკავშირებით თანამოაზრეები ქვეყნის უმაღლეს წრეებშიც ჰყავდა. ეს კი უდაოდ მნიშვნელოვანია რელიგიური რეფორმის გატარების თვალსაზრისით.

არქეოლოგიური მონაცემების შესწავლის შდეგად შეგ-

ვიძლია დავასკვნათ, რომ ქრისტიანობისადმი მიდრეკილება ქართლში განსაკუთრებით მკვეთრად შეიმჩნევა სამეფო დომენის ტერიტორიაზე, სადაც ქრისტიანობის გავრცელება ფიქსირდება საზოგადოების ყველა ფენაში ჯერ კიდევ ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე.

ადრეული ქრისტიანული სიმბოლოები თევზი, ლუზა თევზებით, დელფინი, მტრედი... უმეტესად ბეჭდების გემანტალიოებზეა ამოკვეთილი. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირდება, აგრეთვე, ადრექრისტიანული წარწერები.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობის სახელმწიფო ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებამდე, საკმაო რაოდენობის ახალი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევარი ცხოვრობდა. ქრისტიანები იყვნენ ქვეყნის როგორც საშუალო და დაბალი ფენის, ისე არისტოკრატიისა და მმართველი წრეების წარმომადგენლები, რომლებიც, თავის მხრივ, მეფე მირიანის მიერ რელიგიური რეფორმის გატარების საყრდენი ძალა გახდნენ. აღნიშნული მოსახლეობის არარსებობის შემთხვევაში, ნიადაგის მომზადების გარეშე, მირიანს ძალზედ გაუჭირდებოდა დასახული მიზნის მიღწევა.

დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება, დაკავშირებულია ქრისტეს მოციქულებთან – ანდრია პირველწოდებულთან, სვიმონ კანანელთან და მატათასთან. არქეოლოგიური მასალისა და ანტიკური წერილობითი წყაროების შესწავლის საფუძველზე, ადგილობრივ მოსახლეობაში მათ მიერ უკვე აღიარებული ახალი მონოთეისტური რელიგიის განმტკიცებაში ჩვენ არ გამოვრიცხავთ გარკვეული როლი ამ ტერიტორიაზე განლაგებულ რომის ძლევამოსილ ლეგიონებს შეესრულებინათ.

ახ.წ. I-IV სს. დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქალაქები – აფსაროსი, ფასისი, სებასტოპოლისი და პიტიუნტი (ახ. წ. II საუკუნიდან) უშუალოდ შედიოდნენ რომის იმპერიის შემადგენლობაში, როგორც სტრატეგიულად მნიშ-

ვნელოვანი კავკასიის ლიმესის შემადგენლი ნაწილი.

აღნიშნულ პერიოდს ემთხვევა პირველი ქრისტიანების გადასახლების ფაქტები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის შორეულ რაიონებში. ზემოაღნიშნულის დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს ქრისტიანული სიმბოლოების – გულზე სატარებელი და სხვა ტიპის ჯვრების, ამულეტების, ლამპრების, მინის ჭურჭელის და ადრექრისტიანული სიმბოლოიანი წითელლაკიანი კერამიკის გაჩენა პიტიუნტის ნაქალაქარის II-IV სს. კულტურულ ფენებში.

საკითხის შესწავლის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ პიტიუნტი, საქართველოს ზღვისპირეთის ეს უმნიშვნელოვანესი კულტურულ-პოლიტიკური, სტრატეგიული და რელიგიური ცენტრი, II საუკუნიდან არსებობს როგორც რომის იმპერიის სამხედრო-სტრატეგიული ფორპოსტი, რომელმაც III ს. ბოლოსა და IV ს. დასაწყისიდან განსაკუთრებული რელიგიური დატვირთვა მიიღო და იქცა ახალი – ქრისტიანული ცივილიზაციის საყრდენ პუნქტად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. III-IV სს. ბიჭვინთაში უკვე საკმაოდ მძლავრი ქრისტიანული გარემოს არსებობა შეგვიძლია ვივარაუდოთ, საეპისკოპოსო კათედრით სტრატოფილეს ხელმძღვანელობით, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებაში, რაც პოლიტიკურ მომენტიან ერთად ახალი მონოთეისტური რელიგიის სახელმწიფო ოფიციალურ მოძღვრებად გადაქცევის საფუძველი ხდება დასავლეთ საქართველოში IV ს. დასაწყისში.

სტრატოფილე ბიჭვინთელის წარმომავლობა ჩვენთვის, ამ შემთხვევაში, ნაკლებად მნიშვნელოვანია. უფრო ღირებულად მისი მრევლის ეთნიკური კუთვნილება შეიძლება ჩაითვალოს. კვლევის შედეგად კი დგინდება, რომ სტრატოფილეს მრევლის სახით რომის მომქმედ თუ ვეტირან ლეგიონერებთან ერთად ადგილობრივი, ელინისტურ კულტურას ნაზიარები მოსახლეობაც საკმაოდ ჰყავდა. ვითვალისწინებთ რა თანამედროვე აფხაზეთისა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომთა ეთნიკურ წარმომავლობას, ვასკენით, რომ ბიჭვინთა წარმოადგენდა ერთი-

ნი ქართული ეთნიკური სამყაროსა და კულტურის ნაწილს, სადაც გარკვეულ როლს რომაელ ლეგიონერებთან ერთად ქართველური და ჩრდილოკავკასიური, კერძოდ აფხაზურადილური ტომებიც თამაშობდნენ (აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ზღვისპირეთში, მკვლევართა ნაწილის ვარაუდით, ადგილი ჰქონდა ლაზ-აფშილთა შერწყმის პროცესს, რაც გამოიხატა აფშილთა გალაზებაში), რომ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება სწორედ ბიჭვინთის კათედრის გარშემო უნდა მომხდარიყო, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში მცხეთის გარშემო.

ქრისტიანული გარემოს არსებობა I-IV სს. არა მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში (ბიჭვინთა, დიოსკურია, აფსაროსი, ციხისძირი...) დასტურდება, არამედ შიდა ეგრისშიც, კერძოდ ნოქალაქევ-არქეოპოლისში, სადაც გამოვლინდა ეკლესია, რომელიც ანალოგიას პოულობს ბიჭვინთის უძველეს ტაძართან და IV ს. I ნახევრით თარიღდება. აქვეა დაფიქსირებული III-IV სს. ქვაჯვარის ფრაგმენტი ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერით.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე (იბერია, კოლხეთი) ქრისტიანობა ახ.წ. I-IV სს. საკმაოდ იყო გავრცელებული, სადაც საკმაოდ მძლავრი ქრისტიანული გარემოს არსებობა შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რაც პოლიტიკურ მომენტთან ერთად ახალი მონოთეისტური რელიგიის სახელმწიფო ოფიციალურ მოძღვრებად გაგაქცევის საფუძველი ხდება IV ს. დასაწყისში, როგორც აღმოსავლეთ (იბერია), ისე დასავლეთ (კოლხეთი) საქართველოში.

THE EARLY CHRISTIANITY IN GEORGIA

(Summary)

The location of Georgia is very important from historical view; it is situated on geopolitical territory, representing the place of meeting of two great civilizations – Eastern and Western. Thereafter, the world historical processes are permanently reflected on it.

The late antique period, which we are studying, represents a deciding stage in the history of the mankind. It is exactly the time when such kind of processes occurred, which represent now the basis of the modern history. It seems to us, that the most important of such processes was the formation of a new monotheistic religion – Christianity, which in a very small period of time had become not only the second world religion, but the foundation of the whole Eastern Civilization.

Because of its geopolitical reasons mentioned above, Georgia (Iberia, Colchis) presented an interest for the great Empires in the late antique age. And for the domination over it, such great Empires were standing against each other as Parthia (later on Sassanid Iran) from one side and Roman Empire from the other. Confrontation between mentioned above Empires had very deep economic reasons: both belligerent empires wished to dominate over the trade-main and thoroughfare connecting the West and the East. So, Transcaucasia became the reason of the rivalry between mentioned above Empires. While in the question of state orientation, the decisive role was given exactly to the religious question.

A fact, that appearance of the first Christian communities is connected with the Apostles of Christ, is well-known. With their help a new religion was spreading mainly in such Hellenistic Jewish communities, which were existing all over the Roman Empire, especially in the Eastern provinces

– We consider that it were Jews, from whom population of Eastern Georgia learnt about the essence of the monotheistic religion. So called Georgian Jews were the one who in their turn became the

basis for spreading of the Christianity in the Eastern Georgia. After all, Helios from Mtskheta and Longinoz from Karsna were the first in the I century A.D. who were converted into new religion and they were Jews by nationality.

Archeological data gives us very important references to reveal the historical truth about the propagation of Christianity in Kartli in the I–IV centuries A.D. This fact, in its turn, confirms references existing in the sources about the Christianization of Kartli from the very beginning of the first centuries.

Early-Christian symbols – such as fish, anchor with fishes, dolphin, dove, etc. – are appearing on the territory of Mtskheta in the first centuries A.D. already. Archeological materials of the late-antique period are testifying to this fact. Early-Christian tombs can be found in Khertvisi on the territory of modern city and on the Samtavro cemetery...

One fact is especially important for us. It is, that among the followers of the new monotheistic religion on the territory of Eastern Georgia were the representatives of the aristocracy and the leading circles of society as well. We can consider this fact to be the evidence, that the new monotheistic religion was spread among the all social layers of society existing in the country, and that king Mirian even had the conformity of ideas with the representatives of the high layers of society in the view of declaration of the Christianity to be the state official religion in the country. There is no doubt, that this fact is very important in the view of implementation of the religious reforms.

We can make the following conclusion as a result of study of the archeological data, that the tendency to Christianity in Kartli was especially sharply noticed on the territory of kingly domain, where the spreading of Christianity is fixed in all the layers of society even before the Christianity was declared to be the state official religion.

The early Christian symbols, like fish, anchor with fishes, dolphin, and dove... were engraved mostly on the gemma-entails of the rings. As well, the early-Christian inscriptions were noticed on

the territory of the Eastern Georgia.

Based upon the said above, we can make the following conclusion, that before the Christianity was declared to be the state official religion on the territory of the Eastern Georgia, rather big amount of the followers of the new monotheistic religion were living there; not only people of the lower social strata and the middle class, but the representatives of the aristocracy and the leading circles of society were Christians; it was they, who were the supporting strength for the king Mirian to implement the religion reform and declare the Christianity to be the official religion in the country. If there was no such kind of people in the country, as was mentioned above, it would be very hard for the king Mirian to reach his intended aim without paving the way for it first.

Spreading of the second monotheistic religion in the Western Georgia is connected with the Apostles of Christ – St. Andrew the First-called (or Andrew Protocletos), St. Simon the Zealot (Simon Kananaios) and Mataph. As well as, on the basis of study of archeological materials and antique sources, in our opinion, it is connected with Roman legioners dislocated in these places.

The Black Sea coastal cities of Georgia Apsarus, Phasis, Sebastopolis, Pityus were included in the important defensive system of strategic destination for Rome in the I-IV centuries A.D., as the definite part of the province Cappadocia, that was the extreme North-West outpost in Caucasus of the Roman ruling. Listed above strongholds were the part of the Roman defence system not only from the separate supposed side of Pontus – Limes Pontus, but the part of more important in the strategic point of view Limes Caucasus.

Pityus (Pitsunda) becomes the center of spreading of the Christianity in the cities of Black Sea littoral in the Western Georgia. Some facts are related to this period, such as resettlement of the persecuted Christians to the distant corners of the North-Western Caucasus. And this resettlement in its turn can be related to the facts of appearance of some subjects of the Christian cult in the cultural layers of the site of ancient settlement Pitsunda such as –

underclothes crosses and other kind of crosses, amulets, icon-lamps, glass vessels and red-varnished ceramics with early-Christian symbolism. Christianity appeared in the littoral of Georgia from the Asia Minor, where it had been widespread in the II–IV centuries A.D. already and with whom since the older times Colchis had had the intensive relations.

After studying the material, we can conclude, that the most important cultural-politic, strategic and religious centre of the Black Sea coastal area of Georgia – Pityus have been existing as the military-strategic outpost of the Roman Empire since the II century, that achieved particularly religious meaning from the end of the III century and the beginning of the IV century and became the supporting point of Christian civilization on the territory of Western Georgia. We may suppose, that there was quite strong Christian environment in Bichvinta in the III-IV centuries, with Episcopal cathedra leaded by Stratophilus of Bichvinta, who participated in the I World Ecclesiastical Council of Nicaea. Together with the political moment, this fact became the bases of transformation of new monotheistic religion into the state official doctrine in Western Georgia at the beginning of the IV century. In other case, the monotheistic religion would not pass the limits of Kanab. But as we have already seen, the existence of Christian environment in I half of the IV century is testified not only in the sea coastal area of Georgia, but in Shida Egrisi. In this case, the origination of Stratophilus of Bichvinta has the least importance for us, the ethnic belongings of his parish may be considered as more valuable. After the study, it is established that together with the acting or veteran legionaries of Rome, Stratophilus of Bichvinta had the population got acquainted with Hellenistic culture in his parish. Considering the ethnic origination of the tribes residing on the territory of Abkhazia and totally on the territory of Western Georgia, we conclude, that Bichvinta represented the part of the united Georgian ethnic world and culture, where Georgian and north Caucasian, in particular Abkhazian-Adigean tribes played the specific role together with the

Roman legionaries (It should be mentioned here, that by the supposition of the part of investigators, the unification process of Laz-Apsilae took place in the sea coastal area, that was expressed in "Lazifying" of Apsilaes, that the spreading of Christianity in Western Georgia should took place exactly around the cathedra of Bichvinta, the same as around Mtskheta in Eastern Georgia.

The existence of Christian environment in the IV century is testified not only in the coastal area (Apsarus, Phasis, Sebastopolis, Pityus), but in Shida Egrisi as well, in particular in Nokalakevi-Archepolis, where the early temples were discovered (IV century), among them the ancient church is analogical to the ancient temple of Bichvinta and is dated to the I half of the IV century. Here is fixed the fragment of the stone-cross dated to the III-IV centuries with the two-lined inscription in Greek.

Reasoning from the mentioned above we can conclude that in the I – IV centuries A.D. Christianity was widely spread on the territory of modern Georgia (Iberia, Colchis). We can surmise that rather strong Christian environment existed on that territory. This fact together with the political moment becomes a basis for the transformation of a new monotheistic religion into the state official doctrine in the beginning of the IV century, both in the Eastern (Iberia) and the Western (Colchis) Georgia.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ამირანაშვილი შ., არმაზისხევში გათხრების დროს ნაპოვნი ადრესასანური ეპოქის ვერცხლის თასი, კრებული „თბილისი 1500“, 1958, გვ. 90-91.
2. არბოლიშვილი ლ., პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო, თბ., 2006.
3. აფაქიძე ა., არქეოლოგიური გათხრები სამთავროს ველზე 2000 წელს, IV სამეცნიერო სესია 2000 წლის საველე-არქეოლოგიის კვლევა-ძიების შედეგები, მცხეთა, 2000 წ. 23 აპრილი, ქრისტიანული არქეოლოგიის IV კონფერენცია, თბ., 2000, გვ. 26-29.
4. აფაქიძე ა., გვიანანტიკური ხანის ძეგლები ურეკიდან, სსმმ, XIV, 1947.
5. აფაქიძე ა., ლორთქიფანიძე ოთ., მასალები დიოსკური-სებასტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, მაცნე, ისტორიის სერია, №3, 1965.
6. აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ., მცხეთის არქეოლოგიური კვლევის შედეგები, მცხეთა, I, თბ., 1955.
7. აფხაზავა ნ., ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979.
8. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი, 1998.
9. ბაქრაძე დ., ისტორია საქართველოსი, ტფილისი, 1889.
10. ბერძენიშვილი დ., წმინდა ანდრია მოციქულის ნაკვალევი საქართველოში, ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში, თბ., 2004, გვ. 73-85.
11. ბერძენიშვილი ი., ქრისტიანობის გავრცელების საკითხები აფხაზეთში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით (IV-VIII სს.), დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსა-

პოვებლად, თბ., 2006.

12. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1990.
13. ბერძენიშვილი ქ., ნებელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა, მსკა, III, 1960.
14. ბიბილური თ., თიხის ფილასამარხები გვიანანტიკური ხანის საქართველოს ტერიტორიაზე, დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1983.
15. ბიბილური თ., ქრისტიანობის შემოსვლა-გავრცელება ქართლის (იბერიის) სამეფოში და დიდი მცხეთის ებრაული თემი, ადრეული ქრისტიანობა და საქართველო, ადრექრისტიანული არქეოლოგიის მეორე კონფერენცია მიძღვნილი აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 120 წლისთავისადმი, თბ., 1996, გვ. 39-41.
16. ბოხოჩაძე ალ., ადრექრისტიანული თემი ნასტაკისის ველზე, ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრექრისტიანული არქეოლოგიის პირველი მსოფლიო კონგრესის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1994, გვ. 14-15.
17. ბოხოჩაძე ალ., ნასტაკისის ველზე გათხრილი ადრექრისტიანული ხანის ეკლესია, ძმ, 63, 1983.
18. ბროსე მარი, საქართველოს ისტორია, ბათუმი, 1998.
19. გაბაშვილი ვ., სასანიდური ირანის სახელმწიფო, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957.
20. გაგოშიძე ი., მგალობლიშვილი თ., ებრაული დიასპორა და ადრეული ქრისტიანობა საქართველოში, ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრექრისტიანული არქეოლოგიის პირველი მსოფლიო კონგრესის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1994, გვ. 4-6.
21. გამყრელიძე გ., კოლხეთი (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი), თბ., 2002.

22. გამყრელიძე გ., თოდუა თ., რომის სამხედრო-პოლიტიკური ექსპანსია საქართველოში, თბ., 2006.
23. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, I, თბ., 1961.
24. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, II, თბ., 1965.
25. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, III, თბ., 1936.
26. გეორგიკა, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, IV, ნაკვ. I, თბ., 1941.
27. გოილაძე ვ., ქართული ეკლესიის სათავეებთან, თბ., 1991.
28. გრიგოლია გ., ძველი კოლხეთის საქალაქო ცენტრების (პეტრა) ლოკალიზაციის საკითხი, სიგკ, თბ., 1989, 7, გვ. 37-81.
29. გრძელიშვილი ი., 1945 წლის ექსპედიციის ანგარიში, მოამბე, VIII, 1946.
30. დიასამიძე ბ., ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში I-X სს., თბ., 2001.
31. დიასამიძე ბ., ქრისტეს პირველმოციქულები გონიო-აფსაროსში, ქრისტიანული არქეოლოგიის მესამე სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსი, თბ., 1999, გვ. 6-8.
32. დუნდუა გ., სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი მიჭვინთაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით ძვ.წ. II -ახ.წ. IV სს., დიდი პიტიუნტი, I, თბ., 1975, გვ. 375-413.
33. ზაქარაია პ., კაპანაძე თ., ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-

- ნოქალაქევი, ზუროთმოძღვრება, თბ., 1991.
34. ზაქარაია ნ., ლექვინაძე ვ., გუდავაში 1971 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არეოლოგიური ექსპედიციები, III, თბ., 1974, გვ. 141-146.
 35. თოდუა თ., რომაული კულტურა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი, სმამ, 136, 3, 1989.
 36. თოდუა თ., საქართველოს შავიზღვისპირეთის ეთნოკულტურული ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ახ.წ. II-IV სს-ის სამარხეული ძეგლების მიხედვით, საისტორიო ძიებანი, III, თბ., 2000.
 37. თოდუა თ., რომაული სამყარო და კოლხეთი, თბ., 2003.
 38. თოდუა თ., მურვანიძე ბ., რომაული ლეგიონის ტვიფრიანი აგური სოფელ მოედნიდან, გურია, II, თბ., 1997, გვ. 108-115.
 39. ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1993.
 40. ინაძე მ., ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (ფლავიუს არიანე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ), დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1953.
 41. ინაძე მ., ძველი აფხაზეთის ეთნო-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, მაცნე, ისტორიის სერია, 1992, №1, №2.
 42. ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.
 43. კაკაბაძე ს., წმინდა ნინო და მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში, თბ., 1912.
 44. კაპანაძე თ., ნოქალაქევის ბაზილიკები, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982, თბ., 1987.
 45. კაციტაძე დ., ირანის ისტორია III-XVIII სს., თბ., 2001.
 46. კახიძე ა., არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარში,

- გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, 16, IX, 1976.
47. კეკელიძე კორ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ., 1955.
 48. კეკელიძე კორ., იბერიის ქრისტიანიზაციის საწყისებთან, ეტიუდები, III, თბ., 1955.
 49. კეკელიძე კორ., ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხები, „მომომხილველი“, I, 1926.
 50. კეკელიძე კორ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, ძველი მწერლობა, თბ., 1960.
 51. კვიციანი ზ., დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიის კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიისათვის, თბ., 1997.
 52. ლიჩელი ვ., სამცხის წარმართული ქალაქი (სოსანგეთ-ანწყური), ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, სამეცნიერო კონფერენციის მოკლე შინაარსები, თბ., 1999, გვ. 12-14.
 53. ლიჩელი ვ., ანდრია მოციქული სამცხეში-არქეოლოგიური რეალობა, მესხეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000, გვ. 108-109.
 54. ლომთათიძე გ., კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957.
 55. ლომიჭაშვილი დ., ცენტრალური კოლხეთი ძვ.წ. VIII-ახ.წ. VI სს., ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2003.
 56. ლომოური ნ., იბერია და კოლხეთი ახ.წ. I-II საუკუნეების საერთაშორისო ურთიერთობები, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 1998, გვ. 36-62.
 57. ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბ., 1968.
 58. ლომოური ნ., ნოქალაქევის გათხრების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, თბ., 1987, II, გვ. 37-41.
 59. ლომოური ნ., საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, თბ., 1989.

60. ლომოური ნ., საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, „ჯვარი ვაზისა“, III, თბ., 1990.
61. ლომოური ნ., ძველი აფხაზეთის ეთნოკულტურული ისტორიიდან, თბ., 1998.
62. ლომოური ნ., ლაზეთის სახელწოდების საკითხისათვის, „მაცნე“, №5, 1965.
63. ლორთქიფანიძე გ., ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბ., 1991.
64. ლორთქიფანიძე გ., ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΑΧΩΛΙΣ – რომის მოქალაქე, ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში, თბ., 2004, გვ. 151-156.
65. ლორთქიფანიძე მარ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I, თბ., 1954.
66. ლორთქიფანიძე მარ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, II, თბ., 1958.
67. ლორთქიფანიძე მარ., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III, 1961.
68. ლორთქიფანიძე მ., ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, თბ., 1963.
69. ლორთქიფანიძე მ., აფხაზები და აფხაზეთი, თბ., 1990.
70. ლორთქიფანიძე ოთ., ინკიტის ტბის მიდამოებში ჩატარებული სადაზვერვო-არქეოლოგიური მუშაობის წინასწარი ანგარიში, მსკა, III, თბ., 1963, გვ. 97-106.
71. მამულაძე შ., კახიძე ა., ხალვაში მ., რომაელები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, X, თბ., 2001, გვ. 163-177.
72. მანჯგალაძე გ., სამთავროს სამაროვნის გვიანანტიკური ხანის სამაროვნები, მცხეთა, VII, თბ., 1985.
73. მელიქიშვილი გ., ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ.წ. პირველ საუკუნეებში, ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება, სინ, I, თბ., 1970, გვ. 468-478.

74. მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ.წ. I-III სს., სინ, I, თბ., 1970, გვ. 500-564.
75. მელიქიშვილი გ., ქართლის სამეფოს სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა და სახელმწიფო წყობა, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 2008, გვ. 69-82.
76. მინდორაშვილი დ., არქეოლოგიური გათხრები ხევში, თბ., 2005.
77. მიქელაძე თ., აფსარ-გონიო ძველი კოლხური ციხე-ქალაქი, ძმ, 46, 1977.
78. მშვილდაძე მ., რომის XV ლეგიონთან დაკავშირებული გემები ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან, კულტურის ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1997, გვ. 128-131.
79. მშვილდაძე მ., რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები (კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი), დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1994.
80. ნიკოლაიშვილი ვ., მანჯგალაძე გ., სამარხეული ინვენტარი ქრისტიანული სიმბოლიკით დიდი მცხეთის სამაროვნიდან, საერთაშორისო სიმპოზიუმი – ქრისტიანობა: წარსული, აწმყო, მომავალი, თბ., 2000, გვ. 63.
81. პატარიძე ლ., ქართველთა გაქრისტიანება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქრისტიანობა საქართველოში, ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევები, თბ., 2000, გვ. 8-16.
82. პატარიძე ლ., მცხეთის ებრაული დიასპორა I-IV სს-ში (სოციალური სტატუსი), ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2001, გვ. 40-41.
83. პროკოფი კესარიელი, გეორგიკა, II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1934.
84. ჟორდანიას თ., ქრონიკები, I, თბ., 1892.
85. რამიშვილი რ., ერთხელ კიდევ ივრის სიონის კათედ-

- რალური ტაძრის თარიღის შესახებ, ქრისტიანული არქეოლოგიის IV კონფერენცია, თბ., 2000, გვ. 70-74.
86. რამიშვილი რ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის გაქრისტიანების ძირითადი საფეხურები და თავისებურებანი არქეოლოგიური მასალების და წერილობითი წყაროების მიხედვით, ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრექრისტიანული არქეოლოგიის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1994, გვ. 16-19.
 87. რამიშვილი რ., ადრეულ ქრისტიანობასთან დაკავშირებული მასალები მაგრანეთის სამაროვნიდან, ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2001, გვ. 98-99.
 88. რამიშვილი რ., ბიჭვინტის უძველესი ეკლესიები, ქრისტიანული არქეოლოგიის III სამეცნიერო კონფერენცია, თბ., 1999.
 89. რამიშვილი რ., კუჭუხიძე გ., დაკრძალვის ქრისტიანული რიტუალის დამკვიდრება საქართველოში, ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრექრისტიანული არქეოლოგიის პირველი მსოფლიო კონგრესის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1994, გვ. 34-37.
 90. რამიშვილი ქ., სასანური გემები საქართველოში, თბ., 1978.
 91. რამიშვილი ქ., მცენარეული მოტივი სასანურ გემებზე და ზოგიერთი კავშირები ადრექრისტიანული ხანის ქართულ ძეგლებთან, ძიებანი, №6, თბ., 2000, გვ. 60-67.
 92. რჩეულიშვილი გ., ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, ქართული ხელოვნება, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, 2, თბ., 1948, გვ. 27-47.
 93. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 1970.
 94. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბ., 1973.
 95. უგრელიძე ნ., ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში მი-

ნის წარმოების ისტორიისათვის, თბ., 1967.

96. უგრელიძე ნ., პალეოქრისტიანული სიმბოლოებით შემკული მინის სასმისები ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან, სსმა მაცნე, ისტ. სერია, 1981, №3.
97. უგრელიძე ნ., ფარშევანგის გამოსახულებით შემკული მინის ჭურჭელი სამთავროდან, ისტ. ინსტ. მიმომხილველი, II, თბ., 1951, გვ. 301-314.
98. უფლისა ჩვენის იესო ქრისტეს მოციქულთა ცხოვრება, მართლმადიდებელი ქრისტიანის ბიბლიოთეკა, თბ., 1997.
99. ფიხჩხაძე მ., ქრისტიანობის გავრცელების ისტორია დასავლეთ საქართველოსში (I-IX სს.), დისერტაცია წარმოდგენილი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2002.
100. ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ნ. კეჭაყმაძემ, თბ., 1961.
101. ფუთურიძე რ., გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, მსკა, II, 1959.
102. ქავთარია გ., რომის გავლენის დამყარება ამიერკავკასიაში და ქართული პოლიტიკური ერთეულების საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა ძვ.წ. I-ახ.წ. III სს. ქართული დიპლომატიის ისტორია, თბ., 2003.
103. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, თბ., 1955.
104. ქართლის ცხოვრება, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, IV, თბ., 1973.
105. ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია, თბ., 1957.
106. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, I, თბ., 1999.
107. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ბერძნული წარწე-

რების კორპუსი, II, თბ., 2000.

108. ყაუხჩიშვილი თ., წილკანში აღმოჩენილი გემის ბერძნული წარწერა, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, I, 1955, გვ. 211-218.
109. ყიფიანი გ., კოლხეთისა და იბერიის წარმართული ტაძრები და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის საკითხები, თბ., 2000.
110. ყიფიანი გ., ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების სათავეებთან, ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2001, გვ. 75-77.
111. შოშიაშვილი ნ., ქართლისა და ეგრისის საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია ახ.წ. III-IV საუკუნეებში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 1998, გვ. 63-84.
112. შპაიდელი მ., კავკასიის საზღვარი, II ს. გარნიზონები აფსაროსში, პეტრასა და ფასისში, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტორიის სერია), თბ., 1985, №1, გვ. 134-140.
113. ჩიხლაძე ვ., ჟინვალის სამაროვანზე აღმოჩენილი ქრისტიანული სიმბოლოებით შემკული ნივთები, ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრექრისტიანული არქეოლოგიის პირველი მსოფლიო კონგრესის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1994, გვ. 47-48.
114. ციციშვილი ი., სატაძრო ნაგებობების კომპლექსი ბიჭვინთიდან, დიდი პიტიუნტი, II, თბ., 1977.
115. ცუხიშვილი ი., ბიჭვინთის ბიზანტიური მონეტები, დიდი პიტიუნტი II, თბ., 1977.
116. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1979.
117. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965.
118. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1960.
119. ჯავახიშვილი ქ., ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკუ-

რი ძეგლები, თბ., 1972.

120. ჯანაშვილი მ., საქართველოს საეკლესიო ისტორია, ტფილისი, 1886 (1990).
121. ჯანაშია ს., შრომები, I, თბ., 1949.
122. ჯანაშია ს., შრომები, II, თბ., 1952.
123. ჯანაშია ს., შრომები, III, თბ., 1959.
124. ჯანაშია ს., შრომები, V, თბ., 1987.
125. ჯაფარიძე ა., საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ოთხ ტომად, I, თბ., 1996.
126. ჯაფარიძე ვ., ვარდციხის ნაქალაქარი (ეგრისის ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლისათვის), თბ., 1989.
127. ჯაფარიძე ვ., ეგრისის მატერიალური კულტურა ახ.წ. I-VI სს. (არქეოლოგიური მასალის მიხედვით), ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1999.
128. წერეთელი გ., მცხეთის ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხანისა, თბ., 1958.
129. ხახუტაიშვილი დ., იბერიის ქალაქთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966.
130. ხვისტანი რ., გალის რაიონის ქრისტიანული არქეოლოგიური ძეგლები, მართმადიდებლობა აფხაზეთში და ეროვნული თვითიდენტიფიკაციის საკითხები, თბ., 2005.
131. Аджинджал Е., К вопросу происхождения христианства в Абхазию. Труды Абх. гос. музея, вып. V, 1980.
132. Амброз А. К., Фибулы юго европейской части СССР. САИ, ДІ-30. М., 1966.
133. Амиранашвили А. И., Иберия и римская экспансия в Азии. ВДИ, 1938, №2.
134. Анчабадзе А. П., История и культура древней Абхазии. М., 1964.
135. Анчабадзе А. П., Очерк этнической истории

абхазского народа. Сухуми, 1976.

136. Барцыц Р. М., Раскопки раннесредневекового храма в селе Лдзаа посёлка Пицунда по материалам Международной научной конференции посвящённой 75-летию Абхазского института гуманитарных исследований им. Д. И. Гулия АНА, 28-31 мая 2001 г., Сухуми, 2003, с. 223-227.
137. Бохочадзе Ал., Настакиси, Саркине, Дзалиси – города Иберии античной эрохи (Некоторые результаты полевых исследований). КСИА, 151.
138. Воронов Ю., Археологическая карта Абхазии. Сухуми, 1969.
139. Воронов Ю., Диоскуриада-Себастополис-Сцхум. М., 1980.
140. Воронов Ю., Тайна Цебельдинской долины. М., 1975.
141. Воронов Ю., Материалы по Абазгии и Санигии (П-ВПвв.). МАА, 159, 1979.
142. Воронов Ю. Н., Бражба О. Х., Материалы по археологии Цебельды. Тб., 1985.
143. Воронов Ю. Н., Щейко Н. К., Логинов В. А., Исследования в Цебельде. АОА, 1980. Тб., 1982.
144. Габелая А. Н., Вертоградова В. В., Новая греческая надпись из раскопок Сухумской крепости. Кавказ: история, культура, традиции, языки. По материалам Международной научной конференции посвящённой 75-летию Абхазского института гуманитарных исследований им. Д. И. Гулия АНА 28-31 мая 2001 г. Сухуми, 2003, с. 218-222.
145. Гидулянов П. В., Восточные патриархи в период четырёх первых вселенских соборов. Ярославль, 1908.
146. Гидулянов П. В., Митрополиты в первые три века христианства. М., 1905.
147. Голубцова Н. И., У истоках христианской церкви. М., 1967.

148. Гунба М. М., Хрушкова Л. Г., Археологическое исследование Сухумской крепости. АОА, 1986-87 гг. Тб., 1990.
149. Донини А., У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана). М., 1989.
150. Ельницкий Л. А., Из исторической географии древней Колхиды. ВДИ, 1938, №2/3.
151. Ельницкий Л. А., О малоизученных или утраченных греческих и латынских надписях Закавказья. ВДИ, 1964, №2.
152. Иоселиани П., Краткая история грузинской церкви. «Церковные ведомости», №3, 1907.
153. Кигурадзе Н., Лордкипанидзе Г., Тодуа Т., Клейма XV легиона из Пицундского городища. ВДИ, 1987, № 2, с. 87-96.
154. Кобылина М. М., Изображение восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н. э. М., 1978.
155. Куфтин Б. А., Материалы к археологии Колхиды. Тб., 1949, т. I, с. 93-94.
156. Левинская И., Деяния апостолов на фоне еврейской диаспоры. Санкт-Петербург, 2000.
157. Леквинадзе В., Римский кирпич со штампом из Цихисдзири, Сообщения АН ГССР, XIV, 3, 1967.
158. Леквинадзе В. А., Материалы по истории и архитектуры Апсарской крепости. ВВ, XX, 1961.
159. Леквинадзе В. А., Понтийский лимес. ВДИ, 2, 1969.
160. Ломоури Н., Грузино-Римские взаимоотношения. Тб., 1981.
161. Ломтатидзе Г. А., К культурной и социальной характеристике населения Грузии в I-III вв. н.э. ТИИ АН ГССР, I. Тб., 1955, с. 347.
162. Луконин В. Г., Культура сасанидского Ирана (Иран в III-V вв. Очерки по истории культуры). М., 1969.
163. Луконин В. Г., Иран в эпоху Сасанидов. М., 1961.

164. Максимова М. И., Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVI, В, 1950.
165. Максимова М. И., Античные города юго-восточного Причерномоья. М., 1956.
166. Мамуладзе Ш., Халваши М., Асланишвили Л., Римские гарнизоны Апсара. ВДИ, №1, 2002.
167. Марр Н., Исторический очерк грузинской церкви. «Церковные ведомости», №3, 1907.
168. Марр Н., Крещение Армян, Грузин, Абхазов и Албанов святым Григорием. С-Пб., 1905.
169. Мацулевич Л., Открытие мозаичного пола в древней Питиунте. ВДИ, №4, 1956.
170. Мачабели К., Позднеантичная торевтика Грузии (по материалам торевтики первых веков нашей эры). Тб., 1976.
171. Мшвиладзе М., О распространении христианства в Западной Грузии (Питиунт), Кавказоведение, №3, М., 2003, с. 44-49.
172. Неверов О. Я., Геммы античного мира. М., 1989.
173. Неверов О. Н., К истории экономических связей Аписии в IV-VII вв. КСИА, 3, 1973.
174. Неверов О. Н., Тайна Цебельдской культуры. М., 1975.
175. Павтеев А. Д., Христиане и римская армия от Павла до Тертуллиана. Исследования и публикации по истории античного мира. Выпуск 3, 2004.
176. Пигулевская Н. В., Якубовский А. Я., Петрушевский И. П., Строева Л. В., Беленицкий А. М., История Ирана с древнейших времён до конца 18 века. Ленинград, 1958.
177. Поснов М. Э., История христианской церкви до распада церкви 1054, Брюсель, 1964.
178. Рамишвили Р. М., Археологические изыскания в зоне строительства Жинвальского гидро-технического ком-

- плекса в 1976-1979 гг. Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, Тб., 1982.
179. Ранович А., Восточные провинции Римской империи I-III вв. М.-Л., 1949.
 180. Робакидзе А. К., К вопросу о некоторых пережитках культа рыбы. СЭ, 3, 1948.
 181. Сабинин Г., История грузинской ценкви до конца VI в. С.-Пб., 1877.
 182. Словарь христианского искусства, 2000.
 183. Соломоник Э. И., Из истории религиозной жизни в северопонтийских городах позднеантичного времени. ВДИ, 1, 1973.
 184. Спейдел М., Древнейший манускрипт. Письмо из римской крепости Апсар. ВДИ, №4, 1985.
 185. Трапш М. М., Труды, I, Сухуми, 1969.
 186. Трапш М. М., Труды, II, Сухуми, 1970.
 187. Трапш М. М., Труды, III, Тб., 1971.
 188. Трапш М. М., Труды, IV, Сухуми, 1975.
 189. Тревер К. В., Луконин В. Г., Сасанидское серебро, М., 1987.
 190. Церетели Г. В., Эпиграфические находки в Мцхета – древнейшей столице Грузии. ВДИ, 1948, №2.
 191. Шамба Г. К., Ахаччахва – древний могильник нагорной Абхазии. Сухуми, 1970.
 192. Шамба С., Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н.э.). Тб., 1987.
 193. Чубинашвили Г. Н., К вопросу о начальных формах. ВИИ, т. I, Тб., 1970.
 194. Ackermann Ph., Sasanian Seals. SPA, I, London-New-York.
 195. Anders F., Onken B., Pujiula M., Spätantike. Europa zwischen Antike und Mittelalter. C.C. Buchers Verlag, Bamberg, 2007.
 196. Bats M., Benoist S., Lefebvre S. L'Empire romain au III-e

siècle: de la mort de Commode au Concile de Nicée, Paris, 1997.

197. Berciu I., Petolescu C. C., Les cultes orientaux dans la Dacia Méridionale, Leiden, Brill, 1976, Dacia, 1977, XXI, p. 390-391, G. Popilian, p. 417-420.
198. Bernardi J., Les Premiers siècles de l'église, Paris, 1987.
199. Bickerman E. J., The Name of Christians. HTR, 42, 1949, p. 109-124.
200. Bludau A., Die aegintischen Libelli und die Christenverfolgung der Kaisers Decius. RQ, Suppl 1931.
201. Bohel C., et Bérenger A. L'Empire romain au III-e siècle après J. – C. Textes et documents, Paris, 1998.
202. Bruce L. D., Diocletian the Proconsul Iulianus and the Manichaean, SLLRH, t. 3. Bruxelles, coll. Latonus, 1983, p. 336-377.
203. Chaumont M. L., Les Sassanides et la christianisation de l'Empire iranien au III siècle de notre ère. "Revue de l'histoire des Religions", CLVI, №2, 1964, pp.165-202.
204. Chrishman R., Iran Parthians and Sasanians. London, 1962.
205. Christol M., L'Empire romain du III-e siècle, Histoire politique 192-325 après J.- C., Paris, 1997.
206. Cryg A., Römische Fundgemmen Neuwied. Friedberg, Florstadt, Darmstadt, Hanau, Aschaffenburg und Roblens, Berlin.
207. Das Christentum in Georgien und die Legionen Roms. Georgica. Zeitschrift für Kultur. Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens, 30 Sprache Geschichte Kunst Literatur Philosophie. Jahrgang, 2007, p. 29-35.
208. Dias y Dias M. C., En torno a los orígenes del cristianismo hispánico. Las raíces de España, Madrid, 1967.
209. Dubois de Montpereux Fr., Voyage autour du Caucase... Atlas, Serie d'archéologie. Paris, 1843.
210. Encyclopedie des symboles. München, 1989, p. 501-503.

211. Gulin C., Catalogue of the bronzes in the Allarts Pierson Museum in Amsterdam, Amsterdam, 1940.
212. Harnack A., Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. Leipzig, 1924.
213. Helgeland J., Christians and the Roman Army from Markus Aurelius to Constantine. ANRW. Bd. II , 23, 1, 1978, 729-834.
214. Henkel F., Die römischen Fingerringe der Rheinland. Berlin, 1913.
215. Histoire des religions, t. II. Paris, 1972.
216. Histoire du Christianisme: des origines à nos jours, sous la dir. de J. M. Mayeur, C. et L. Pietri, A. Vaches. 2. Naissance d'une chrétienté: 250-430, sous la responsabilité de Charles et Luce Pietri, avec la collabor. de J. Viarne, L. Brottier, A. Chauvot, Y. Puval. Paris, 1995.
217. Judge E.A., Judaism and the Rise of Christianity : A Roman Perspective, Tyn B, 45. 2, 1994, p. 355-368.
218. Khrushkova L., Complexe paléochrétien à Sébastopolis en Colchide: typologie et 65-70; chronologie. – Third International Congress on Black Sea Antiquities (Pontic Congress). The Black Sea Area and its Relationship with Ancient Central and Eastern Europe (1st Millennium BC-5th Century AD). Prague, 2005.
219. Lafaye G., Histoire du culte des divinités d'Alexandrie Hors de L'Egypte. Paris, 1884.
220. Lane Fox R., Païens et chrétiens, La religion et la vie religieuse dans l'Empire romain de la mort de Commode au concile de Nicée, trad. R. Alimi, M. Montabrut et E. Pailler, Toulouse. Presses Universitaires du Mirail, 1997.
221. Le Bohec Y., L'armée romaine, Paris VIe, 1990.
222. Lemaître N., Qunson M.-T., Sot V. Dictionnaire culturel du Christianisme, Paris, 1994.
223. Lifshitz B., L'origine du nom des chrétiens. VC, 16, 1962. p. 65-70.

224. Lion B., Les banquets des dieux, Dossiers d'Archeologie, №280, 2003, p. 4-7.
225. Lion B., Michel C., Un banquet a la cour assyrienne. Dossiers d'Archeologie, №280, 2003, p. 11-14.
226. Mattingly H. B., The Origin of the Name Christiani. JTS n.s. 9, 1958, p. 26-37.
227. Mgaloblishvili T., Gagoshidze I., The Jewish Diaspora and early christianity in Georgia. Ancient christianity in the Caucasus. Iberica Caucasia. Volume One.p. 39-58.
228. Méhat A., Étude sur les "Stomates" de Clément d'Alexandrie. Paris, 1966.
229. Millford T. B., Cappadocia and Armenia Minor. ANRW, 7,2, 1975, p. 1169-1170.
230. Misouni S. C., Le Judéo-Christianisme ancien essais historiques. Paris, 1998.
231. Mshvildadze M., Georgia in late antique age (Religious aspect – Christianity), Pro Georgia, Journal of Kartvelological Studies, Centre for East European Studies, Oriental Institute, University of Warsaw, Warsaw, 2007, nr 15, pp. 59-70.
232. Mshvildadze M., Christentum in Georgien und die Legionen Roms. Georgica. Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens, 30 Sprache Geschichte Kunst Literatur Philosophie, Jahrgang, 2007, p. 29-35.
233. Peterson E., Christianus, Miscellanea Giovanni Mercati, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1946, p. 355-372.
234. Perdrizet P., Bronzes grecs d'Égypte de la Collection Fouquet. Paris, 1911.
235. Prigent P., L'Art des premiers chrétiens: L'héritage culturel et la foi nouvelle. Paris, 1995.
236. Simon M., La Civilisation de l' Antiquité et le Christianisme. Paris, 1972.
237. Sotomayor M., La Iglesia en la España roman. Historia de

la Iglesia en España. Madrid, 1979.

- 238. Spaidel M. P., *The Romans in Asia Minor*. British Inst.of Archat Ankara. Oxford , 1983, p. 7-35.
- 239. Spicq C., *Ce que signifie le Titre Chrétien*, Stud. Theol. 15, 1961, p. 68-78.
- 240. Spicq C., *Ce que signifie le Titre Chrétien*, Stud, Theol, 15. 1961.
- 241. Tardieu M., *Etudes manichéennes*, Bibliographie critique 1977-1986 (Abstracta Iranica, vol lors-serie 4,1988) en partie, IV,379; V, 488; VI, 403.
- 242. Taylor J., *Why were the Disciples First called "Christians" at Antioch?* (Achs 11 : 26), RB, 101 : 1, 1994, p. 75-94.
- 243. Tereteli K., *Armazian Script. Iberica Caucasica Early Christianity in the Caucasians*, vol, I, Curson Press London, 1998, p.155-156.
- 244. Tristan F., *Premieres images chrétiennes : Du symbole à l'icône : II-e-V-e siècle*. Paris, 1996.
- 245. Trocmé É., *Le Christianisme jusqu' a 325. Histoire des religions*, t. II. Paris, 1972.
- 246. Trocmé É., *L'en Face du Christianisme*, Paris, 1998.

შემოკლებათა განმარტება

იიშ – ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები.

მსკა – მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის.

მსკი – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის.

სდსმ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები.

სიგკ – საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული.

სინ – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები.

სმამ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია.

სსმმ – ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.

ძმ – ძეგლის მეგობარი.

АИКСП – Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья.

АНА – Академия наук Абхазии.

АН ГССР – Академия наук Грузинской ССР.

АОА – Археологические открытия в Абхазии.

АС – Археологический сборник.

ВВ – Византийский Временник.

ВДИ – Вестник древней истории.

ИАН – Известия академии наук.

КСИА – Краткие сообщения Института археологии.

МАО – Материалы по археологии Абхазии.

МАК – Материалы по археологии Кавказа.

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР.

СА – Советская археология.

САИ – Свод археологических источников.

САН ГССР – Сообщения Академии наук грузинской ССР.

СЭ – Советская Этнография.

AI – Abstracta Iranica.

ANRW – Aufstieg und neidergang des Römischen Welt.

DHA – Dialoges d'Histoire Ancienn.

GRBS – Greeks, Roman and Byzantine Studies.

HA – Histoire et Archeologie.

HTR – Harvard Theological Review.

IH – L'Information Historique.

JSNT – Journal for the Styde of New Testament.

JTS – Journal of Theological Studies.

LH – L'Information Historique.

RA – Revue Archéologique.

RB – Revue Biblique.

SLLRH – Studies in Latin Literature and Roman History.

VC – Vigiliae Christianae.

ტაბულების აღწერილობა

- ტაბ. I. 1. ფლავიუს არიანეს წარწერა.
2 – 4. ლეგიონის დამლები გონიოდან.
5 – 8. ლეგიონერების გემები ბიჭვინთიდან.
9. ლეგიონერის გემა გონიო-აფსაროსიდან.
- ტაბ. II. 1 – 3. ლეგიონის დამლები ბიჭვინთიდან.
4. ლეგიონის დამლა მოედნიდან.
5. ლეგიონის დამლა ციხისძირიდან.
- ტაბ. III. 1. ნასტაკისის მცირე ეკლესია (გ. ყიფიანის მიხედვით).
2. ნასტაკისის სამნავიანი ბაზილიკა.
3. ნასტაკისის ბაზილიკის ბოლო პერიოდის გეგმა – სამეკლესიანი ბაზილიკა (ა. ბოზოჩაძისა და ნ. მირიანაშვილის მიხედვით).
- ტაბ. IV. 1 – 4. ბიჭვინთის სატაძრო კომპლექსის ეკლესიები (ა. აფაქიძის მიხედვით).
- ტაბ. V. 1. ლიძეას (ლძაა) ეკლესია და სამარხები (რ. ბარცი-ცის მიხედვით).
2. ნოქალაქევის სამნავიანი ბაზილიკა (თ. კაპანაძის მიხედვით).
3. ივრის სიონი (რ. რამიშვილისა და ირ. ელიზბა-რაშვილის მიხედვით.)
- ტაბ. VI. 1. ავრელიოს აქოლისის ეპიტაფია.
2. ავრელიოს აქოლისის სამშენებლო წარწერა.
3. ნოქალაქევაში აღმოჩენილი ქვაში გამოკვეთილი ჯვრის მარცხენა მკლავი ორსტრიქონიანი ბერ-ძნული წარწერით.
- ტაბ. VII. 1. არმაზისხევის ერისთავთა ნეკროპოლში №6 სარ-კოფაგში აღმოჩენილი „აზარფეშა“.
2. სამთავროს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბრინჯა-ოს ფარაკიანი ბეჭედი წარწერით „OHΘ | OER“ - „თეო[დოტოს? ღმრთისა“.

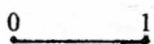
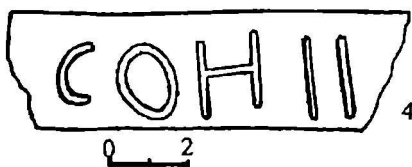
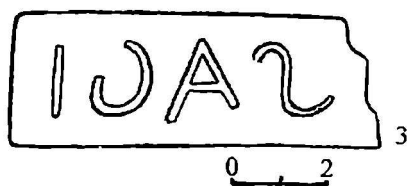
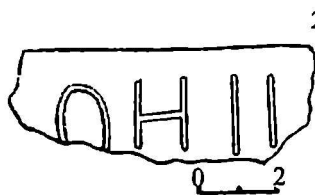
3. ფარშევანგის გამოსახულებიანი მინის პატერა სამთავროდან წარწერით „*ΠΙΣ, ΖΗΣΩΣ*“ - „შესვი, იცოცხლე“.
4. სოფელ მაგრანეთში №1 სამარხში დაფიქსირებული ბეჭედი ქრისტიანული მონოგრამით „*Iesus Xristos Palma Emeritta*“.
5. თევზების გამოსახულებიანი ინტალიოს ანაბეჭდი ურბნისიდან.
6. სამთავროში აღმოჩენილი ოქროს ფირფიტა ბერძნული წარწერით „*ΕΙΣΘΕΟC Ι ΒΟΗΘΙ*“ – „*მე მადნე, ზომე*“ – „*ერთი არს ღმერთი, შეენიე (ან შემენიე)*“.
7. თევზების გამოსახულებიანი ბეჭედი ციხისძირიდან.
8. ორი თევზისა და ლუზის გამოსახულებიანი ბეჭედი სამთავროს სამაროვნის №71 სამარხიდან.
9. სამფურცელა სტილიზებული მცენარის გამოსახულებიანი ბეჭედი გონიო-აფსაროსიდან.

ტაბ. VIII. 1. ბიჭვინთის მოზაიკის ფრაგმენტი.

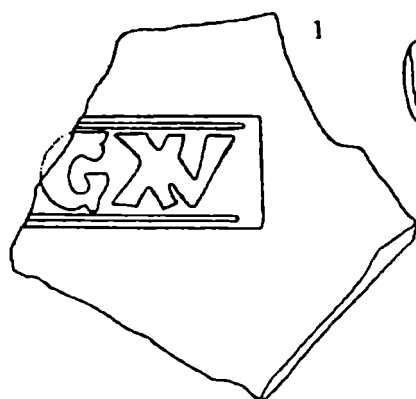
2. ბიჭვინთაში აღმოჩენილი ჭურჭლის – სასმისის ფრაგმენტი მწყემსისა და ბატკნის გამოსახულებით.
3. ფარშევანგის გამოსახულებიანი მინის პატერის ფრაგმენტი ბიჭვინთიდან.
4. ჯვრისებრი მოყვანილობის მშვილდსაკინძი წებელდიდინ.
5. მინის სასმისი აბგიძრახუს სამაროვნის №13 სამარხიდან.
6. კერამიკის ფრაგმენტი ძაღლის, ჯვრისა და ტალღოვანი ორნამენტის სქემატური გამოსახულებით.

- ტაბ. IX. 1 – 4. III-IV სს. წითელლაკიანი კერამიკის ფრაგმენტები ქრისტიანული სიმბოლიკით ბიჭვინთის ნაქალაქარიდან.
5. შემთხვევით ნაპოვნი რკინის ჯვარი, პიტიუნტის სამაროვნიდან, IV ს.
6. ბიჭვინთა. კანაბეს სამხრეთ ნაწილში გალავანთან აღმოჩენილი მარმარილოს ფრაგმენტი ჯვრის რელიეფური გამოსახულებით, IV ს.
7. – 8. ქვიშაქვის ადრექრისტიანული სტელა სამალავი ბუდით.

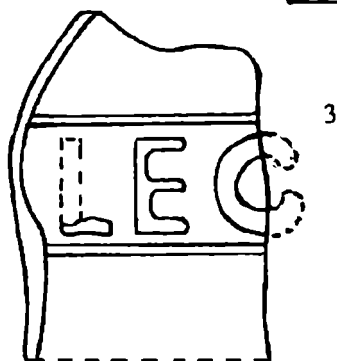
ტაბულები

II

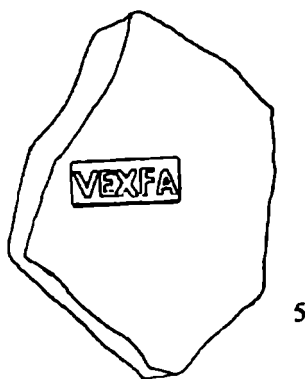
0 5

0 3

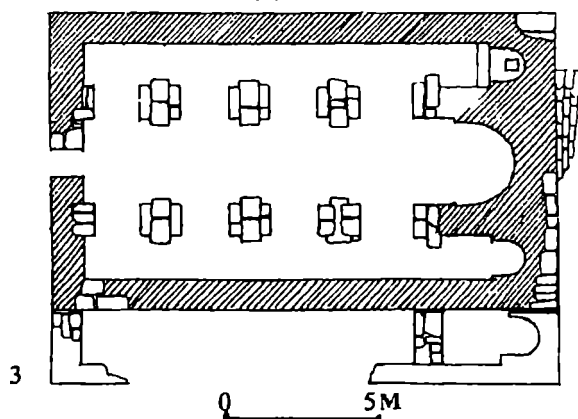
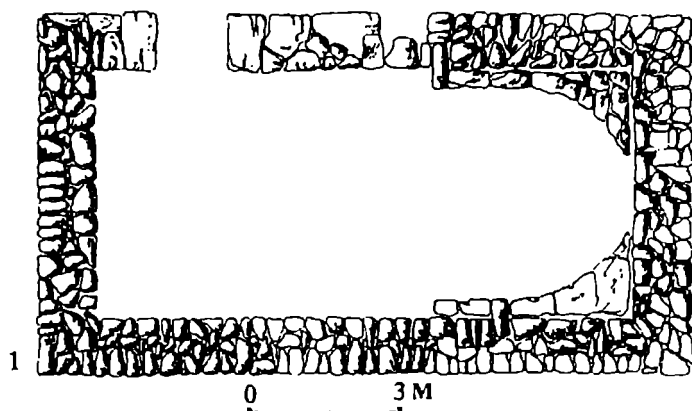

0 5

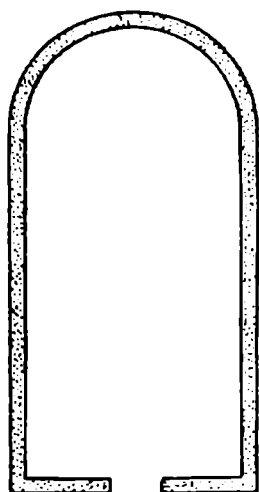

0 5

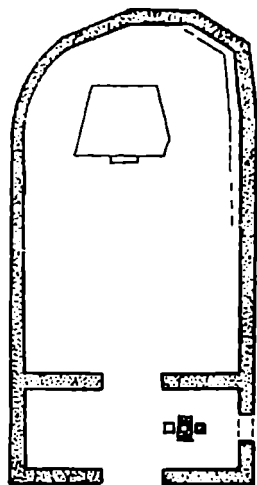
III

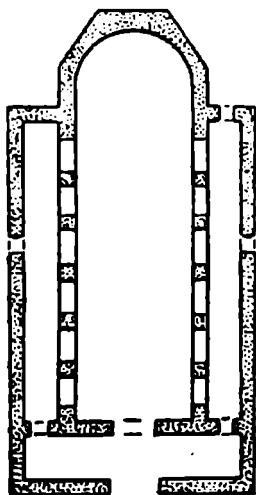
IV

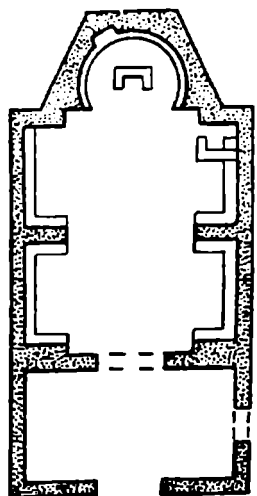
1

2

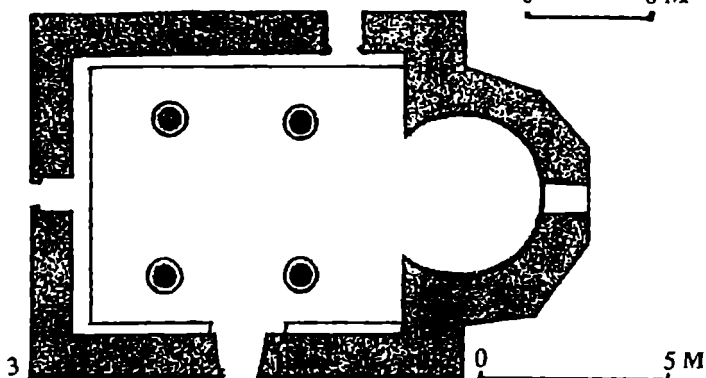
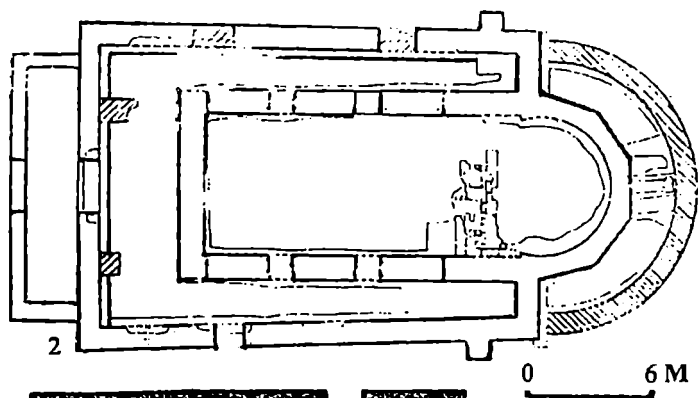
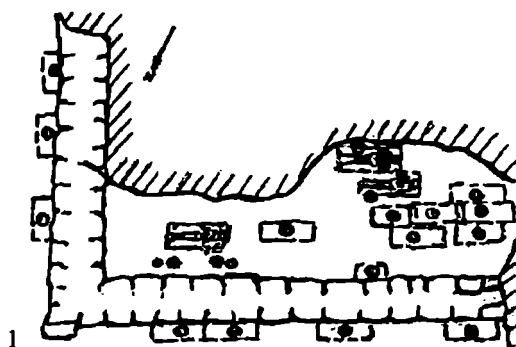

3

4

0 5M

ΑΥΡΑΧΟΛΙΣΑΡΧΙΖΩ
 ΓΡΑΦΟΣΚΑΙΑΡΧΙΤΕ
 ΚΤΩΝΕΝΘΑΔΕΚΩ
 ΜΕΤΑΤΗΣΣΥΝΕΥΝΟ
 ΜΟΥΒΕΥΡΑΖΟΥΡΙΑ
 ΑΖΙΩΔΕΤΟΥΣΦΙΛΟΥ
 ΚΑΙΠΑΡΟΔΙΤΑΣΕΠΕΙ
 ΒΛΕΣΤΗΝΤΑΣΑΛΗΛΩΝ
 ΓΑΡCΙΝΑΗΤΙΣΕΠΕΙ
 ΜΙΡΡΙΟΣΤΑΟΣΤΕΟ
 "ΙΙΣΘΕΛΗ".....
 "..... ΜΕΘΗΜΩΝ
 ΤΕΓΕΝΟΣΗΤΕΑΛ
 ΖΕΝΟΣΔΩCΙΑΠΟΛ
 ΙΑΝΕΝΘΗΑΝΑΣΤΑCΙΙ

1

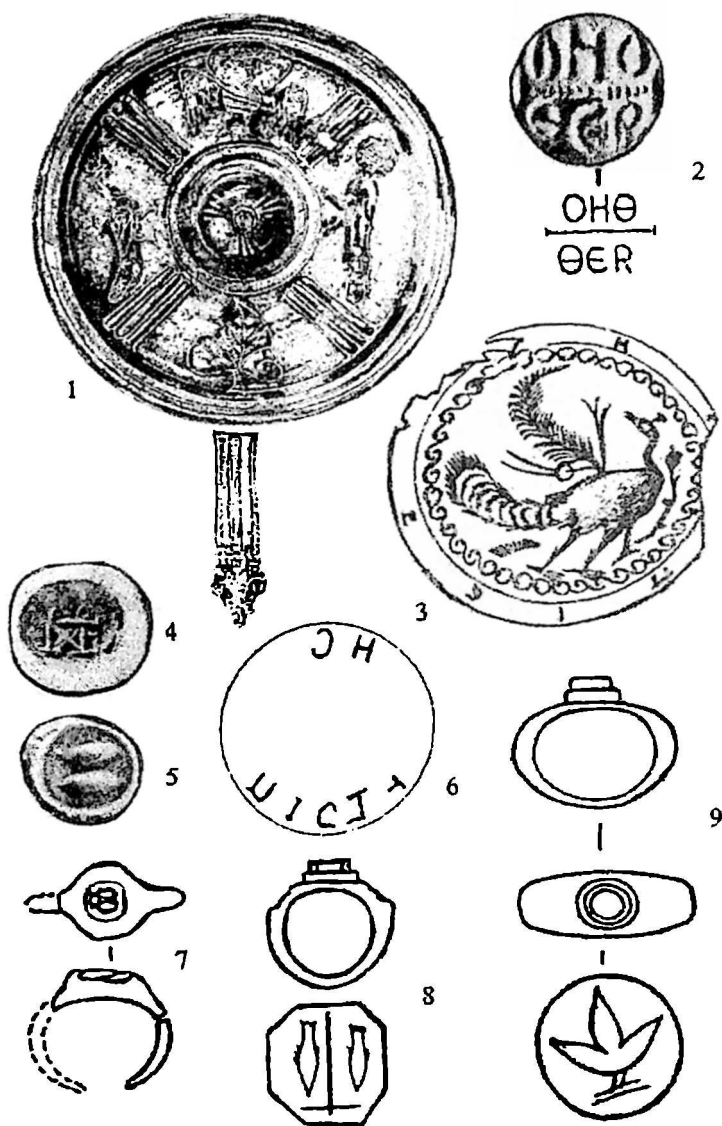
ΕΠΙΤΩΝΓΕΚΤ
 ΟΜΩΗΑΤΡΧΑΙ
 ΟCΧΧΟΑΤΟC
 ΑΙΧΙΖΩΠΑΟ
 ΥΟCΚΧΓΝΧΕ
 ΤΕΡΤΩΜΝΥ
 ΑΕΑΛΛΗΑΝΤΙ
 ΓΕCΤΑΔΑΤΑΡ
 ΤΗΝΤΙΧΙCΚΕ
 ΟΤΑΤΕΑΩ
 ΗΙCΧΕΤΕΗΤ
 ΕΠΜΗΝΙ)ΧΙ
 ΑΡCΠΑΚΟΡΗC

2

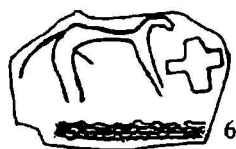
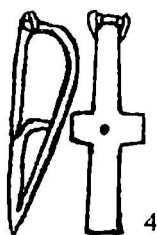
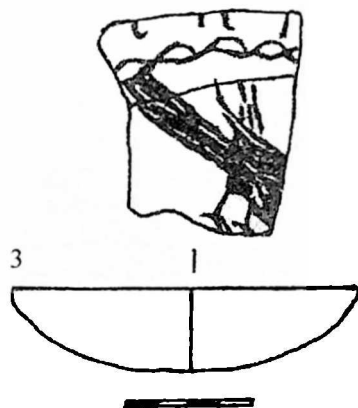
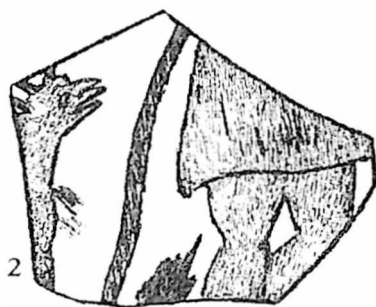
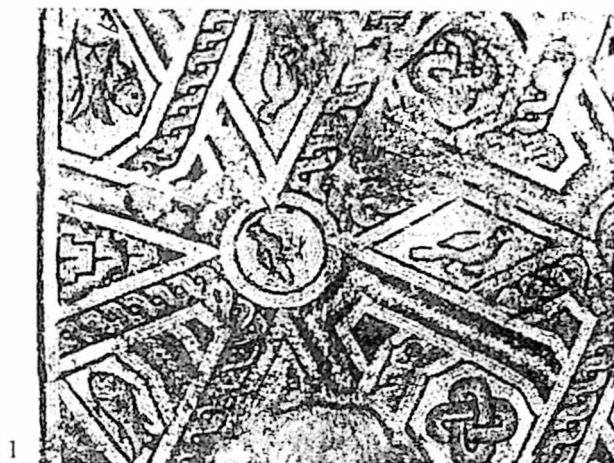

3

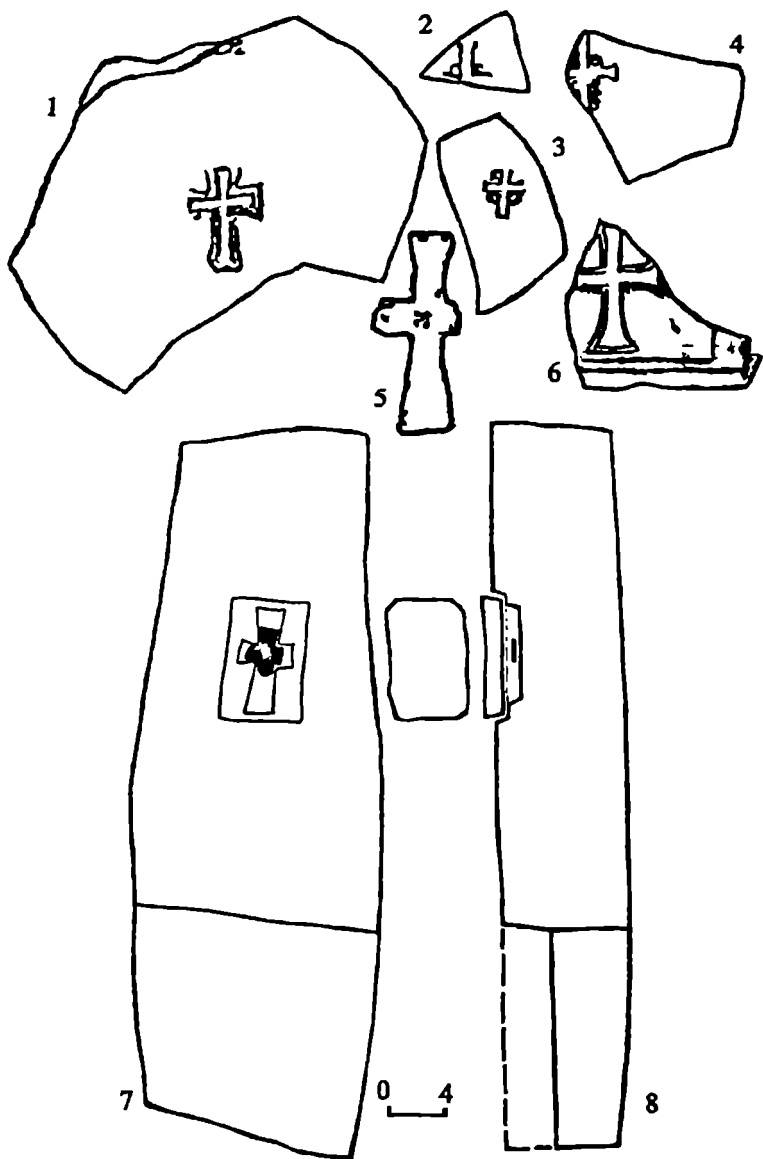
VI

VIII

IX

შინაარსი

შესავალი	3
ქრისტიანული ცივილიზაციის დამკვიდრების ზოგიერთი ასპექტი	14
იბერია და კოლხეთი ახ.წ. I-IVსს.....	22
რელიგია და ქვეყნის ორიენტაციის საკითხი	48
ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში ახ.წ. I-IVსს.	56
ქრისტიანობა საქართველოში და რომის ლეგიონები	106
დასკვნა	113
THE EARLY CHRISTIANITY IN GEORGIA	
(Summary)	118
გამოყენებული ლიტერატურა	123
შემოკლებათა განმარტება	142
ტაბულების აღწერილობა	144
ტაბულები	147

მარიკა მშვილდაძე

ადრეული ქრისტიანობა საქართველოში

MARIKA MSHVILDADZE

THE EARLY CHRISTIANITY IN GEORGIA

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge